

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УНІВЕРСИТЕТ МИТНОЇ СПРАВИ ТА ФІНАНСІВ**

А. І. Щетинін

ГРОШІ ТА КРЕДИТ

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

2019

УДК 336.7(075.8)
Щ 70

*Рекомендовано до друку рішенням вченої ради
Університету митної справи та фінансів
як навчальний посібник
(Протокол № 14 від 10.06.2019 р.)*

Рецензенти:

*О. М. Грабчук – доктор економічних наук, доцент, завідувач
кафедри фінансів Дніпровського національного університету
імені Олеся Гончара*

*Л. В. Лисяк – доктор економічних наук, професор Університету
митної справи та фінансів*

Щетинін А. І.

Щ 70 Гроші та кредит : навчальний посібник / Щетинін А. І. –
Дніпро : Університет митної справи та фінансів, 2019. – 163 с.
Серія «Бізнес. Економіка. Фінанси».
ISBN 978-966-328-155-1

Навчальний посібник складено відповідно до програми дисципліни «Гроші та кредит». Структура і зміст навчального посібника спрямовані на розкриття сутності грошей, з'ясування форм і особливостей грошового обігу, його місця в організації функціонування всього суспільного виробництва. Видання містить теоретичний матеріал, теми індивідуальних науково-дослідних завдань, тести, задачі для самостійного розв'язання.

Для студентів економічних спеціальностей закладів вищої освіти, викладачів, наукових і практичних працівників.

ISBN 978-966-328-155-1

© Щетинін А. І., 2019
© УМСФ, 2019

Серія «БІЗНЕС. ЕКОНОМІКА. ФІНАНСИ»

Серію засновано в 2017 році

Редакційна колегія:

Васильєва Т. А. (голова редакційної колегії), д.е.н., проф., директор навчально-наукового інституту фінансів, економіки і менеджменту ім. Олега Балацького Сумського державного університету;

Алієв А. А., д.е.н., проф., экс-голова Державного митного комітету Республіки Азербайджан;

Бережнюк І. Г., д.е.н., доц., начальник Хмельницької митниці Державної фіскальної служби України;

Доріна О. Б., д.е.н., проф., завідувач кафедри національної економіки та державного управління Білоруського державного економічного університету;

Єгоров О. Б., экс-голова Державної митної служби України, заслужений економіст України;

Задоя А. А., д.е.н., проф., завідувач кафедри міжнародних економічних відносин та економічної теорії Університету імені Альфреда Нобеля, академік Академії економічних наук України;

Макаренко А. В., экс-голова Державної митної служби України, заслужений економіст України;

Пашко П. В., д.е.н., проф., ректор Університету Державної фіскальної служби України, заслужений діяч науки і техніки України;

Ченцов В. В., д.держ.упр., д.і.н., проф., перший проректор Університету митної справи та фінансів, заслужений діяч науки і техніки України

У серії «Бізнес. Економіка. Фінанси» вийшли друком:

2019

Вплив фінансової системи на стабільність економічного розвитку /
за редакцією д.е.н., професора А. А. Мещерякова
(монографія)

Організація виробничої та маркетингової діяльності малого
і середнього бізнесу / за науковою редакцією д.е.н., професора,
академіка Академії економічних наук України К. С. Жадька
(монографія)

Ковтун Н. С., Літовченко Б. В. Історія вчень менеджменту. Практикум.
(навчальний посібник)

Макроекономіка. Практикум
(для самостійної роботи студентів)

О. Ф. Івашина, С. Ю. Івашина, Р. Ю. Олексієнко, І. О. Матвійчук
(навчальний посібник)

ЗМІСТ

ВСТУП	8
Розділ 1. СУТЬ І ФУНКЦІЇ ГРОШЕЙ	10
1.1. Походження грошей	10
1.2. Суть і функції грошей	11
1.3. Походження кредитних грошей та їх форми	14
1.4. Операції банку з векселем	17
1.5. Банкнота	18
1.6. Чек	19
1.7. Кредитні картки	20
<i>Теми індивідуальних науково-дослідних завдань</i>	21
<i>Тести</i>	21
<i>Задачі</i>	22
Розділ 2. ГРОШОВИЙ ОБІГ І ГРОШОВА МАСА	23
2.1. Грошовий обіг і його структура	23
2.2. Загальна схема грошового обігу і грошові потоки	24
2.3. Безготівкові грошові розрахунки	27
2.4. Готівкові грошові розрахунки	30
2.5. Грошова маса та її структура. Закон грошового обігу	31
<i>Теми індивідуальних науково-дослідних завдань</i>	33
<i>Тести</i>	33
<i>Задачі</i>	35
Розділ 3. ГРОШОВИЙ РИНОК	36
3.1. Суть грошового ринку	36
3.2. Попит на гроші та його загальна характеристика	38
3.3. Пропозиція грошей і механізм її формування	40
3.4. Рівновага на грошовому ринку	42
<i>Теми індивідуальних науково-дослідних завдань</i>	44
<i>Тести</i>	45
<i>Задачі</i>	46
Розділ 4. ГРОШОВІ СИСТЕМИ	47
4.1. Поняття й типи грошових систем. Металева грошова система ..	47
4.2. Види металевих грошових систем	49
4.3. Паперові грошові системи	52
4.4. Створення грошової системи України	54
<i>Теми індивідуальних науково-дослідних завдань</i>	55
<i>Тести</i>	56

Розділ 5. ІНФЛЯЦІЯ І ГРОШОВІ РЕФОРМИ	58
5.1. Сутність і причини інфляції	58
5.2. Соціально-економічні наслідки інфляції	61
5.3. Інфляція в Україні та її особливості	64
5.4. Грошові реформи	65
5.5. Антиінфляційне регулювання	67
<i>Теми індивідуальних науково-дослідних завдань</i>	69
<i>Тести</i>	69
<i>Задачі</i>	70
Розділ 6. ВАЛЮТНИЙ РИНОК І ВАЛЮТНІ СИСТЕМИ	72
6.1. Поняття валюти. Валютний курс і способи його визначення	72
6.2. Валютний ринок та валютні операції	76
6.3. Міжнародні валютні системи. Поняття та історія становлення ...	77
6.4. Валютне регулювання. Валютна політика НБУ	83
<i>Теми індивідуальних науково-дослідних завдань</i>	84
<i>Тести</i>	84
<i>Задачі</i>	56
Розділ 7. КІЛЬКІСНА ТЕОРІЯ ГРОШЕЙ І СУЧАСНИЙ МОНЕТАРИЗМ	87
7.1. Металева і номіналістична теорії грошей	87
7.2. Класична кількісна теорія грошей	88
7.3. Неокласичний варіант розвитку кількісної теорії	90
7.4. Монетаризм як сучасний напрямок розвитку кількісної теорії	93
<i>Теми індивідуальних науково-дослідних завдань</i>	95
<i>Тести</i>	96
<i>Задачі</i>	97
Розділ 8. КРЕДИТ У РИНКОВІЙ ЕКОНОМІЦІ	98
8.1. Сутність кредиту. Позичковий капітал і позичковий відсоток	98
8.2. Функції та форми кредиту	102
8.3. Поняття кредитної системи та її побудова	108
<i>Теми індивідуальних науково-дослідних завдань</i>	109
<i>Тести</i>	110
<i>Задачі</i>	111
Розділ 9. ФІНАНСОВІ ПОСЕРЕДНИКИ ГРОШОВОГО РИНКУ	111
9.1. Сутність і основні функції небанківських кредитних установ	111
9.2. Інвестиційні компанії і фонди	112
9.3. Довірчі товариства як форма небанківських кредитних інститутів	115
9.4. Пенсійні фонди	117

9.5. Кредитні спілки у системі пара банків	117
9.6. Страхові компанії та ломбарди	121
<i>Теми індивідуальних науково-дослідних завдань</i>	122
<i>Тести</i>	122
Розділ 10. ЦЕНТРАЛЬНІ БАНКИ	124
10.1. Походження центральних банків	124
10.2. Функції центрального банку	127
10.3. Грошово-кредитна політика Національного банку України	131
<i>Теми індивідуальних науково-дослідних завдань</i>	132
<i>Тести</i>	133
Розділ 11. КОМЕРЦІЙНІ БАНКИ	135
11.1. Основні організації діяльності комерційних банків	135
11.2. Ресурси комерційного банку	138
11.3. Організація і форми банківського кредитування	140
11.4. Контроль і регулювання діяльності комерційних банків з боку центрального банку	145
<i>Теми індивідуальних науково-дослідних завдань</i>	146
<i>Тести</i>	
<i>Задачі</i>	146
Розділ 12. МІЖНАРОДНІ ВАЛЮТНО-КРЕДИТНІ УСТАНОВИ ТА ФОРМИ ЇХ СПІВРОБІТНИЦТВА З УКРАЇНОЮ	149
12.1. Світовий ринок позичкового капіталу і його структура	149
12.2. Міжнародний валютний фонд, Світовий банк та Європейський банк реконструкції і розвитку	152
12.3. Україна і її співпраця з міжнародними валютно-кредитними установами	156
<i>Теми індивідуальних науково-дослідних завдань</i>	157
<i>Тести</i>	158
Список рекомендованих джерел	159

ВСТУП

Підготовка фахівців із вищою економічною освітою передбачає обов'язкове вивчення дисципліни «Гроші та кредит». Це пов'язано з тим, що функціонування й розвиток ринкової економіки неможливі без грошей і грошового обігу, а відтак і професійна діяльність економіста не може бути ефективною без глибоких теоретичних і практичних знань у сфері грошового обігу.

Перші теми навчального посібника містять матеріал, присвячений походженню грошей, з'ясуванню їх функцій, а також розкривають об'єктивні умови виникнення і розвитку кредитних грошей. Значну увагу приділено розкриттю структури грошового обігу, грошовим потокам і закону грошового обігу.

Гроші забезпечують рух усієї товарної маси, виробленої в процесі суспільного виробництва, а це потребує чіткої та постійно діючої грошової системи. З огляду на це у навчальному посібнику стисло розглянуто історичний процес становлення й розвитку грошових систем і їхню роль у функціонуванні всього господарського механізму. При цьому зроблено певний акцент на тих об'єктивних явищах, які притаманні грошовому обігу. Серед них значну увагу приділено інфляції та формуванню валютних відносин, які розглянуто під кутом зору постійного й досить потужного посилення процесу інтернаціоналізації виробництва.

У другій частині навчального посібника основну увагу приділено розкриттю сутності й особливостей кредиту. Дається характеристика кредитної системи України, її сучасному стану, проблемам розвитку й основним напрямам подальшого вдосконалення кредитних відносин. Банківську систему розглянуто з позиції її організаційно-функціонального призначення і тієї ролі, яку виконує цей елемент у розвитку кредитних відносин.

У кінці навчального посібника подається узагальнена характеристика світового ринку грошей, розкривається питання функціонування найбільш значущих міжнародних валютно-кредитних установ. Значну увагу приділено питанням співробітництва України з цими організаціями.

До кожного розділу пропонується перелік індивідуальних науково-дослідних завдань, де є можливість змоделювати завдання у вигляді розрахунків, пропонуються задачі для самостійного розв'язання.

Отже, навчальний посібник «Гроші та кредит» дає змогу студентам ознайомитися з організацією грошового обігу й відкриває можливість сформулювати цілісне і системне уявлення про рух грошей, його місце й роль у системі суспільного виробництва. Це, зі свого боку, сприяє становленню чіткого уявлення про ті економічні закони, на основі яких функціонує й розвивається сучасна ринкова економіка.

Дисципліна «Гроші та кредит» – базова, вона дає можливість підготувати фахівця-економіста, здатного не тільки професійно оцінювати явища у сфері грошового обігу, але й приймати правильні та ефективні рішення в площині своїх функціональних обов'язків. Знання, отримані під час вивчення і засвоєння цієї дисципліни, – це основа для розуміння тих змін, які відбуваються в економічному житті країни і світу в цілому. Насамкінець вивчення дисципліни «Гроші та кредит» у поєднанні з іншими, передусім теоретичними дисциплінами, що передбачені програмою підготовки економістів, формує світогляд людини й дає змогу реально оцінювати конкретні явища в економіці та передбачати можливі проблеми і труднощі в процесі розвитку суспільного виробництва.

Навчальний посібник «Гроші та кредит» відповідає змісту програми підготовки фахівців-економістів, які отримують професію за спеціальністю 072 «Фінанси, банківська справа і страхування» в галузі знань 07 «Управління та адміністрування».

Розділ 1. СУТЬ І ФУНКЦІЇ ГРОШЕЙ

1.1. Походження грошей

Товарне виробництво нерозривно пов'язано з такою категорією, як гроші. Цей загадковий і надзвичайно цікавий феномен завжди викликав інтерес у людей, яких цікавила насамперед природа їх походження. Ще в стародавньому світі філософи і мислителі шукали відповідь на це питання. Їхній пошук продовжили вчені наступних століть. За довгий час існування товарного виробництва сформувались різні погляди щодо походження грошей. Якщо ж брати головне у визначенні природи походження грошей, то умовно всі теоретичні пояснення причини появи грошей можна звести до двох основних напрямів: раціоналістичного та еволюційного.

Раціоналістичний напрям у теорії походження грошей спирається на тезу про те, що поява грошей – це наслідок домовленості між людьми. Гроші виступають неодмінним елементом товарного виробництва й не просто забезпечують рух товарів, але й роблять цей рух найбільш раціональним з погляду організації цього процесу. Усвідомлення цього і привело, на думку прихильників такого напрямку, до домовленості про гроші і, як наслідок, до появи перших форм грошей.

Представником раціоналістичного напрямку був насамперед великий грецький учений Арістотель (384–322 рр. до н. е.), який вважав гроші продуктом угоди між людьми. Цей погляд на походження грошей виявився дуже стійким і зберігся до нашого часу. Для підтвердження цієї тези наведемо слова видатного вченого-економіста ХХ ст. П. Самуельсона, який у своєму підручнику «Економіка» зазначав: «Деньги – это искусственная социальная условность»^{*}.

Серед представників раціоналістичного напрямку слід назвати також видатного німецького вченого-економіста Г. Кнаппа (1842–1926 рр.), який у своїй праці «Нариси державної теорії грошей» стверджує, що гроші – це продукт права, продукт держави.

Раціоналістичний напрям у теорії походження грошей, безсумнівно, не є науковим, бо об'єктивні явища (поява грошей належить саме до таких) обумовлюються об'єктивними процесами й не можуть залежати у своєму походженні від суб'єктивних, по суті, вторинних процесів. Причину появи цього феномена слід шукати у глибшому й базовому щодо цього феномена явищі, а саме в товарному виробництві. Проте, незважаючи на ненауковий характер цих теорій, повністю їх ігнорувати не можна. Це пов'язано з тим, що економічні явища, які є об'єктивними за своєю природою, здійснюються водночас (саме такою є природа їх реалізації) через суб'єктивну діяльність

^{*} Самуельсон П. «Экономика». – М., 1964. – С. 69.

людини, тому людина, суспільство, держава певним чином стосуються, якщо не суті самого грошового феномена, то формування його зовнішніх ознак і форм організації його руху.

Еволюційний напрям у питанні про походження грошей об'єднав велику кількість учених, які пов'язують появу грошей із виникненням товарного виробництва. Це, безсумнівно, науковий підхід, адже до тих пір, поки продукт праці не призначався для продажу, обмін не потребував появи якогось спеціального еквівалента, яким і є за своєю суттю гроші. Цей напрям представлений багатьма вченими, кожен із яких так чи інакше вносив свій творчий доробок у теорію походження грошей. Але в найбільш повному варіанті це вдалося зробити тільки великому німецькому економісту К. Марксу (1818–1883 рр.). Маючи на озброєнні метод діалектичного матеріалізму й уперше в науці застосувавши його для аналізу економічних процесів і явищ, К. Маркс, спираючись на творчий доробок своїх попередників, науково розкрив походження грошей і їх сутність.

1.2. Суть і функції грошей

Гроші за своєю сутністю – це загальний еквівалент. Їхня сутність як загального еквівалента виявляється в тому, що гроші:

- це економічна категорія, яка виражає певні, притаманні товарному виробництву виробничі відносини між людьми;
- це загальноприйнятний засіб стихійного врахування кількості і якості уречевленої в товарі суспільно необхідної праці;
- споживна вартість грошей (на тому етапі розвитку, коли вони були представлені товаром) подвоюється за рахунок задоволення потреби в загальному еквіваленті;
- поява грошей (в їх розвиненій формі) розколює весь світ товарів на товар-еквівалент як носій вартості та на всі інші товари як носії споживчої вартості.

Спочатку роль загального еквівалента в різний час у різних народів виконували різні товари. Це була і худоба, і хутро, і зерно, і навіть люди-раби. З розвитком товарного виробництва з маси товарів виокремлюється такий товар, який найбільше (через свої хімічні і фізичні властивості) підходить для ролі загального еквівалента. Поступово (через такі товари, як мідь, бронза, залізо) роль загального еквівалента закріплюється за дорогоцінними металами: золотом і сріблом.

Подальший розвиток товарного виробництва призводить до дуже важливого процесу – до поступової втрати грошима своєї товарної природи й набуття ними нетоварного характеру. Ці зміни історично припадають у часі на другу половину ХХ ст. Процес трансформації товарної природи грошей у нетоварну й набуття ними кредитного характеру закономірний і об'єктивний.

Зміна товарної природи грошей на кредитну не змінює їхню сутність. А остання виявляється в їхніх функціях. Гроші мають п'ять функцій: міра вартості, засіб обігу, засіб нагромадження, засіб платежу і світові гроші.

Міра вартості – перша й головна функція грошей. Її сутність полягає в тому, що гроші виступають засобом виміру вартості всіх інших товарів. В умовах, коли гроші виступають у товарній формі, вони виражають вартість будь-якого товару через те, що вони самі мають свою власну вартість. Вартість товару, виражена в грошах, виступає ціною цього товару. З трансформацією товарної природи грошей у нетоварну ця функція дещо ускладнюється але не змінюється у своїй сутності. Функцію міри вартості гроші виконують як ідеальні, тобто як уявні гроші.

Засіб обігу. Сутність цієї функції грошей полягає в тому, що гроші виступають посередником в обміні товарів. У формулі $T - G - T$ вони є засобом здійснення цієї метаморфози, засобом обміну однієї споживчої вартості на іншу. Ця функція грошей нерозривно пов'язана із функцією міри вартості та її зовнішнім виявленням. На відміну від функції грошей як міри вартості тут потрібні вже не ідеальні, а реальні гроші.

У процесі обміну, що здійснюється за допомогою грошей, відбувається роздвоєння всього світу товарів на два протилежні полюси: споживча вартість і вартість. Внутрішня протилежність, яка властива кожному товару й виражається в протиставленні споживчої вартості й вартості в акті обміну, розвивається й породжує роздвоєння товару на товар і гроші. На одному полюсі тепер перебувають товари, які виступають лише як споживчі вартості, а на іншому їм протистоять гроші як спосіб існування вартості, в якому стерті всі сліди споживчої вартості.

Засіб нагромадження. Сутність функції грошей як засобу нагромадження полягає в тому, що гроші виходять зі сфери обігу і перетворюються на скарб. Цю функцію виконують повноцінні гроші (це гроші, які мають свою власну вартість), хоча в практиці грошового обігу товаровиробники накопичують і їх знаки у вигляді паперових та неповноцінних грошей.

Нагромадження грошей у вигляді скарбу спочатку пов'язано з тим, що гроші стають утіленням багатства й влади. У цьому сенсі гроші безмежні, але кожна конкретна сума грошей завжди обмежена, має свою кількісну межу. За словами К. Маркса, суперечність між якісною безмежністю грошей і їх кількісною обмеженістю знову й знову штовхає збирача скарбів на сізифову працю нагромадження*.

В умовах металевих грошового обігу скарби виконують роль своєрідних резервуарів, за допомогою яких регулюється маса гро-

* Маркс К. Капітал. – Т. 1. – С. 144.

шей, що перебувають в обігу, залежно від зміни товарної маси. Якщо товарна маса збільшується, то гроші виходять із цих резервуарів в обіг, а в разі її скорочення відбувається зворотний рух грошей.

З розвитком товарного виробництва і товарного обігу функція грошей як засобу нагромадження зазнає великих змін. Вони полягають у тому, що нагромадження грошей стає одним із моментів безперервної організації суспільного відтворення. Так, нагромадження грошей необхідно для закупівлі товарів сезонного характеру, видачі заробітної плати, придбання устаткування тощо. На відміну від простої форми нагромадження у вигляді збирання скарбів у розвинутому товарному виробництві гроші не виходять остаточно зі сфери обігу, не перетворюються на скарб, а на умовах терміновості, платності і повернення використовуються тими, хто має в них тимчасову потребу.

Водночас трансформація даної форми нагромадження не призводить до її повного зникнення. Утворення скарбів, або тезаврація (від грецького *thesauros* – «скарб») відбувається як на приватному рівні (приватна тезаврація), так і на державному (державна тезаврація).

Засіб платежу. Сутність функції грошей як засобу платежу полягає в тому, що покупець оплачує товар не в момент його придбання, а через деякий час. Ця функція грошей, як і інші, пов'язана з іншими функціями, насамперед із функцією грошей як міри вартості.

У функції грошей як засобу платежу особливо чітко виявляється факт розколу всього товарного світу на два полюси; споживчу вартість і вартість. Якщо перший представлений усією різноманітністю товарів, то другий – грошима, загальним еквівалентом, що виступає як реальне буття мінової вартості. Це особливо очевидно, коли ці гроші здійснюють свій самостійний рух як засіб платежу.

Важливим наслідком функції грошей як засобу платежу є поява кредитних грошей (вексель, банкнота, чек). З розвитком товарного виробництва вони стають дуже поширеними.

Світові гроші. Гроші, що є засобом руху товарів і послуг, які вишли за межі окремої країни, виконують функцію світових грошей. У цій функції вони виступають як загальний купівельний, загальний платіжний засіб і як матеріалізація багатства взагалі. Функцію грошей як світових виконують повноцінні гроші. У цій своїй функції вони «знімають свої національні мундири» і постають у своїй первісній формі – у формі злитків.

Слід зазначити, що в умовах стійких світогосподарських зв'язків у формі світових грошей може виступати одна або кілька національних валют. Таку функцію може виконувати й певна колективна валюта на кшталт євро. Це обумовлено тим, що здійснювати розрахунки за товари золотом технічно досить складно й дорого. Необхідно робити великі витрати на його транспортування, перевірку його якості, збереження тощо. Тому розрахунки між країнами золотом можливі, але вони здійснюються дуже рідко.

Гроші в сучасних умовах відіграють надзвичайно важливу роль в організації всього суспільного виробництва. Без грошей функціонування товарного виробництва неможливе. Роль грошей настільки велика, що за станом грошового обігу в країні можна досить упевнено робити висновки про фінансовий стан країни й про ті чи інші напрями і тенденції розвитку її виробництва.

1.3. Походження кредитних грошей та їх форми

Кредитні гроші – це боргові зобов'язання, що набувають функції засобу платежу й засобу обігу.

Виникнення кредитних грошей пов'язано із функцією грошей як засобу обігу. Остання, як відомо, реалізується в тому, що рух грошей відбувається після руху товару. Кредитні відносини, що виникають у цьому випадку між позичальником і кредитором, оформлюються певним документом, що спочатку має форму боргової розписки. Вона і є початковою формою кредитних грошей. Перші боргові розписки з'явилися у XII ст. в Італії.

Наступною формою кредитних грошей стала банкнота. Її поява пов'язана з виникненням і розвитком комерційних банків. Процес еволюції боргової розписки та її перетворення на банкноту досить тривалий і складний, але в остаточному варіанті вона стала видаватися клієнтам банку замість прийнятих банкіром товарних векселів і набула форми векселя на банкіра (банкноти). Тривалий час випуск банкнот здійснюють комерційні банки, а згодом цю функцію перебирають на себе центральні банки.

У зв'язку із функціями грошей як засобу платежу й обігу виникає ще одна форма кредитних грошей – **чек**.

Чек – це письмовий наказ банку про виплату пред'явнику чека або зазначеній у ньому особі тієї суми, на яку він виписаний. Чеки з'явилися тоді, коли банки вже були представлені розгалуженою мережею кредитних установ і їм належала значна роль у суспільному виробництві.

Чек спочатку виникає в Англії і Голландії у XVI–XII ст. В Англії він з'явився у вигляді спеціальної книжки з наказними бланками, а в Голландії – у вигляді квитанцій на пред'явника. У країнах з високорозвиненою ринковою економікою чеки нині дуже поширені і є важливим інструментом у сфері грошового обігу.

Вексель – це боргове зобов'язання чітко визначеної форми, що дає незаперечне право на одержання зазначеної в ньому суми грошей у термін, зазначений у векселі.

Вексель є формою організації комерційного кредиту й має такі особливості: абстрактність, незаперечність, обіговість.

Абстрактність векселя в тому, що в ньому зазначається тільки сума боргу й нічого не повідомляється про причини його виникнення.

Незаперечність являє собою нічим не обумовлене абсолютне зобов'язання боржника або акцептанта про оплату боргу за векселем. У разі відмови від оплати за векселем він приймається до опротестування, а опротестований вексель є підставою для позову до суду на боржника або акцептанта.

Обіговість – це властивість векселя бути платіжним і розрахунковим засобом, а також переходити з рук у руки за допомогою спеціального переказного надпису. Обіговість векселя є тією його рисою, через яку вексель часто називають торговими грошима.

Поступово за векселем формується вексельне право, яке в сучасних умовах має і міжнародну основу. Так, 1930 р. у Женеві було прийнято Уніфікований вексельний закон, за яким будують своє вексельне законодавство багато країн світу, серед них такі країни, як Австрія, Алжир, Бельгія, Бразилія, Болгарія, Угорщина, Україна, Швеція, Японія та ін. Певна, кількісно досить невелика група країн (але серед них є дуже розвинені країни: США, Великобританія, Ізраїль, Індія, Канада й деякі інші) будує своє вексельне законодавство відповідно до англійського закону про переказні векселі 1882 р. Нарешті, існує і певна група країн, які мають своє вексельне законодавство, не прив'язане до міжнародних угод. До цієї групи входять переважно слаборозвинені країни: Чилі, Уругвай, Іран, Куба, Мексика та ін.

Вексель як документ чітко визначеної форми має свої обов'язкові ознаки або атрибути. До них слід зарахувати:

1. Найменування «вексель», що обов'язково має бути написано в тексті наказу про оплату. Це так звана вексельна мітка.
2. Пропозиція сплатити зазначену у векселі суму, яка пишеться цифрами і прописом. Сума, як правило, включає і відсоток за кредитом, наданим за допомогою векселя.
3. Найменування та адреса платника.
4. Термін платежу.
5. Місце платежу. Якщо місце платежу не зазначено, то ним вважається місцезнаходження платника.
6. Найменування одержувача платежу.
7. Дата й місце укладання векселя.
8. Підпис того, хто видає вексель: векселедавця, трасанта.

Під час оформлення векселів може не бути дати платежу. Такий вексель вважається векселем з оплатою за пред'явленням. За своєю загальною характеристикою векселі можуть бути різними. Так, наприклад, існують товарні векселі, фінансові векселі, ректа-векселі, дружні, або товариські, векселі тощо. Але найважливішою ознакою їх групування є поділ векселів залежно від особливостей їх руху.

У цьому плані виділяють прості й переказні векселі. Прості векселі виписуються боржником, вони на початку свого існування не могли передаватись іншим особам. Згодом, а саме в XVII ст. з'явля-

ються переказні векселі, які виписує не боржник (трасат), а кредитор (трасант). Цей вексель передається від однієї особи до іншої. Передача здійснюється за допомогою спеціального передавального напису, який має назву «індосамент». Індосамент виконується на звороті вексельного бланку або на спеціальному аркуші паперу – алонжі.

Розрізняють такі види індосаментів:

- іменний, повний, в якому зазначається ім'я або найменування того, кому боржник мусить платити за цим векселем;
- бланковий, коли немає вказівки на те, кому або за чиїм наказом треба платити;
- передовірчий, інкасовий, за яким власник векселя доручає третій особі отримати платіж за векселем і передати цей платіж власнику векселя або ж зарахувати даний платіж на рахунок власника векселя.

Переказний вексель передається з рук у руки, а це означає, що боржник не передавав цей вексель безпосередньо тому, хто пред'являтиме його до оплати. У зв'язку з цим до моменту настання оплати векселедержателю необхідно в будь-який час звернутись до боржника й отримати у нього згоду на оплату даного векселя. Ця процедура має назву акцепту. Після пред'явлення векселя для акцепту в боржника його відповідь може бути у вигляді повної згоди на оплату за даним векселем. Така відповідь, а вона зазначається безпосередньо на векселі, не потребує ніяких додаткових дій до моменту оплати векселя. Якщо ж акцептант (боржник) погоджується оплатити вексель тільки частково або взагалі відмовляється від його оплати, то необхідно здійснити додаткову досудову процедуру, яка має назву «протест у неакцепті».

У разі отримання попередньо у боржника згоди (акцепта) на оплату векселя в точно встановлений термін вексель передається боржнику для оплати. При цьому можливі такі конкретні ситуації.

1. Боржник оплатив борг за векселем. Вексель погашається, і вся операція закінчується.

2. Боржник погоджується на оплату лише частини боргу.

3. Боржник взагалі відмовляється від оплати за векселем. Причини відмови від оплати або згоди заплатити лише частину боргу не мають значення, оскільки вексель характеризується незаперечністю. У другому й третьому випадках необхідно здійснити процедуру, яка має назву «протест у неоплаті». Це теж досудова процедура, яка здійснюється в чітко встановлений термін у спеціальній установі. В Україні протест здійснюється нотаріусом, завдання якого полягає в межах своїх дій, передбачених законодавством, змусити боржника заплатити за векселем. Якщо ж боржник ігнорує вимоги нотаріуса, то він на векселі пише, що вексель опротестований, і тільки після цього кредитор має право звернутись до суду з позовом на боржника, який

не виконує своїх боргових зобов'язань. Слід зазначити, що за операцією подачі до протесту існує чітко регламентований термін звернення, й у разі його недотримання, так само як і недотримання терміну пред'явлення векселя до оплати, вексель втрачає свою вексельну силу, яка полягає в тому, що в разі неакцепта векселя у боржника або згоди тільки на його часткову оплату, як і в разі відмови від сплати боргу, векселедержатель втрачає своє право звернутись до всіх попередніх індосантів (тих, хто передавав вексель), і вони вже не несуть відповідальності за дії боржника. Якщо ж терміни не були порушені, то всі індосанти несуть відповідальність перед останнім векселедержателем.

1.4. Операції банку з векселем

Вексель у процесі свого руху стає важливим об'єктом банківських операцій. Серед найпоширеніших слід назвати: облік (урахування) векселя, операції з переобліку векселів, ломбардна операція, інкасування векселя, доміціляція, а також авалювання та акцептування. Порядок здійснення таких операцій регламентується відповідним нормативним документом Національного банку України (НБУ).

Операція банку з обліку векселя досить поширена. Її суть полягає в тому, що банк на підставі відповідного індосаменту приймає вексель до обліку й виплачує векселедержателю суму за векселем, крім суми, яка становить обліковий відсоток. Цей відсоток утворює прибуток банку, він дорівнює різниці між вартістю погашення векселя й вартістю, за якою він був облікований.

За необхідності вже обліковані векселі банк може передати в НБУ. Така операція має назву переобліку. За своїм змістом вона не відрізняється від операції обліку векселя. Різниця полягає лише в технічній організації процесу, а саме в тому, що в ролі суб'єктів тут виступають два банки. За операцією переобліку НБУ встановлює свій відсоток, який має назву облікової ставки НБУ.

Поширеною банківською операцією з векселем є ломбардна операція, яку ще часто називають вексельним онколом (від англ. on call – «за вимогою»). Це кредит, що надається під заставу векселя. Відсоток за цією операцією має назву ломбардного і зазвичай коливається в межах від 10 до 40 %. Такий кредит для позичальника дає певну перевагу, яка полягає в тому, що цей кредит більш еластичний, ніж кредит, взятий під облік векселя. Після погашення суми кредиту, взятого під заставу векселя, і сплати відсотка за кредитом вексель повертається позичальнику.

Банки приймають векселі також для інкасування. Ця операція супроводжується передовірчим (інкасовим) індосаментом, що робиться у вигляді напису: «На інкасо», «Доручаю одержати» або іншого рівнозначного за змістом напису.

За операцію з інкасування банк отримує комісійні. Вони розраховуються, як правило, від суми платежу. Операція з інкасування вигідна не тільки банку, але й клієнту, тому що він звільняється від необхідності стежити за термінами пред'явлення векселя до оплати. За певних умов ця операція стає для клієнта швидшою й менш витратною.

Дуже поширена операція доміциляції векселя. Вона полягає в тому, що боржник призначає платником за векселем третю особу. Частіше такою особою стає банк, який у цьому випадку стає доміціліантом. Ця операція для клієнта коштує не дуже дорого, оскільки ризик для банку незначний, тому комісійні невеликі. Вигода для банку полягає також у тому, що в разі попереднього переказу йому грошей для здійснення платежу банк має можливість використати в межах певного часу надані для платежу кошти як кредитний ресурс.

До поширених операцій банку з векселями слід зарахувати також акцептну операцію та авалювання. Сутність акцептної операції банку полягає в тому, що банк бере на себе зобов'язання заплатити за векселем, якщо боржник з якихось причин не може цього зробити. Операція акцептування для банку досить ризикова, тому банк береться за цю операцію тільки у випадку векселів першокласних позичальників. Наявність досить високого ризику для банку робить цю послугу досить дорогою.

Авалювання векселя зовні нагадує акцептну операцію. Вона супроводжується написом: «Вважати за аваль», «Як аваліст» та іншими рівнозначними їм словами. Авалювання вигідне банку тому, що видача гарантії не супроводжується одномоментним відволіканням ресурсів банку на ці цілі. Дана операція належить до високоризикових, тому плата за авалювання досить висока.

У нашій незалежній державі вексель уперше «набуває права громадянства» з прийняттям Закону України «Про цінні папери та фондову біржу» (1991 р.). Подальше правове забезпечення вексельного руху в Україні пов'язано з приєднанням нашої держави до Женевської конвенції про вексель і з прийняттям у 2001 р. Закону України «Про обіг векселів в Україні». Процес упровадження векселя в господарський оборот України вже став фактом, але на цьому шляху нашій державі необхідно ще подолати суттєві труднощі.

1.5. Банкнота

Банкнота – це вексель на банкіра. Вона користувалась у комерсантів більшою довірою, ніж вексель, оскільки банки були більш платоспроможними, ніж окремих векселедавець. Крім цього, банкнота мала певні переваги перед векселем, адже була забезпечена золотом та іншими активами банку й не мала терміну оплати. Через це

вона користувалась у комерсантів великою довірою і на стадії формування регіональних ринків цей фінансовий інструмент відіграв значну роль у становленні й розвитку ринкової економіки. Але з переходом до формування єдиного загальнонаціонального ринку банкнота стала гальмувати розвиток економіки. Це пов'язувалось із тим, що в господарському обігу була велика кількість різних банкнот, не дуже придатних для забезпечення руху товарів по всій території держави. В обігу також перебували банкноти банків, які вже збанкрутіли. Все це стало причиною того, що право емісії банкнот переходить від комерційних банків до єдиного центрального банку. Цей процес триває протягом цілого століття і відбувається в різних країнах зі своїми особливостями. Головна відмінність полягала в тому, що в окремих країнах монополія на випуск банкнот передавалася якомусь одному комерційному банку, а в інших – для цього створювався спеціальний державний банк. Наслідком таких процесів стало те, що банкноти тепер випускались єдиним банком, а сам процес контролювався державною владою. В цих умовах банкнота поступово втрачає свої відмінності від казначейських білетів і, врешті-решт, зливається з паперовими грошима, хоча їх різне походження в багатьох країнах ще довго відображається в різних назвах (банкнота і казначейський білет) одного й того ж загального еквівалента.

1.6. Чек

Чек – це письмовий наказ банку про сплату зазначеної в ньому суми пред'явникові чека або особі, на яку він виписаний. Як і вексель, чек має кредитну природу й виникає у зв'язку із функцією грошей як засобу платежу. Від векселя він відрізняється тим, що є безстроковим зобов'язанням і оплачується банком за пред'явленням. Чек – документ чітко визначеної форми, має обов'язкові атрибути. До них належать:

1. Найменування «чек» (чекова мітка) у тексті чекового наказу.
2. Позначення платника.
3. Указівка, кому треба заплатити (зазначеній особі чи просто пред'явнику), із зазначенням суми.
4. Дата й місце укладання чека.
5. Місце платежу (адреса банку).
6. Підпис чекодавця.

Чеки поділяються на два основних види: а) іменний; б) на пред'явника. Іменний чек може бути без права передачі, а може бути і з правом передачі. Чек з правом передачі має назву ордерного і передається за допомогою індосаменту. Як і в разі передачі векселя, тут застосовується три види індосаменту: іменний, бланковий і передовірчий (інкасовий). У процесі руху чека може виникнути проблема, пов'язана з браком грошей на рахунку, з якого він має бути

оплачений. Щоб уникнути цієї ситуації, чек може бути додатково гарантований щодо його оплати. Це може бути авалювання чека, його гарантування, підтвердження його щодо оплати та інші подібні дії.

За чеком можна отримати готівку або перевести гроші з одного рахунка на інший. Такий чек називають відкритим. Але за потреби форму оплати можна зафіксувати, обмеживши його погашення тільки оплатою з рахунка на рахунок. Такий чек має назву закритого або розрахункового. Зауважимо, що відкритий чек можна перетворити на закритий, здійснивши операцію, яка має назву кросування чека. Її суть полягає в тому, що чек перекреслюється двома паралельними горизонтальними лініями або цими ж лініями навкоси. Кросування може бути загальним і спеціальним. Останнє відрізняється тим, що між лініями пишеться назва банку, куди необхідно перевести гроші.

В Україні чек ще не отримав такого поширення, як у високорозвинених країнах, але майбутнє в цієї форми кредитних грошей є, і чеку належатиме гідне місце в господарському обігу нашої держави.

1.7. Кредитні картки

З розвитком товарного виробництва відбувається й розвиток кредитних грошей. Найбільш повно він виявився з появою кредитних карток, які не змінюють природу кредитних грошей, але дають можливість на основі досягнень науки і техніки одержати персоніфіковану форму кредитних грошей.

Призначення кредитних карток у цілому зводиться до того, що їхній власник, як правило, в межах визначеного ліміту може скористатися кредитом під час купівлі товарів і отримання послуг.

Кредитні картки не стають новою формою кредитних грошей. Це тільки нова технічна форма кредитних грошей, але вона приводить до суттєвих змін у використанні кредитних грошей, а саме:

- Кредитні картки зняли нижню межу використання кредитних грошей (вексель, чек), яка визначалася тим, що ці гроші обслуговували переважно великі за розміром угоди.

- Кредитні картки дають можливість одержати кредит не тільки у готівковій формі, але й у безготівковій.

Перші кредитні картки з'являються в США в першій чверті ХХ ст. Їх випускають окремі фірми, але вже в другій половині ХХ ст. до цього процесу долучаються банки, й згодом виникають загальнонаціональні системи кредитних карток, а трохи пізніше і загальносвітові системи на кшталт «Віза», «Мастеркард», «Джі-сі-бі» тощо.

- За величезного різноманіття кредитних карток їх все ж можна певним чином класифікувати. Однією з найбільш поширених класифікацій є їх поділ на такі групи:

- Поновлювані кредитні картки. Вони уможливають у межах визначеного ліміту використовувати цей кредитний ресурс. Після погашення в кінці місяця боргу кредитна картка поновлюється.

– Одномісячні – це кредитні картки, які видаються на місяць. Ліміт за ними або досить великий, або взагалі не встановлюється. Це так звані туристичні картки, бо саме в цій сфері вони використовуються найчастіше.

– Фірмові кредитні картки. Їх випускають окремі фірми. Часто останні роблять це для того, щоб розв'язати проблему реалізації своєї продукції або ж отримати прибуток за рахунок оптової закупівлі товарів для своїх працівників з подальшим їх продажем для своїх співробітників.

– Окрему групу становлять кредитні картки, які часто називають преміальними. За ними ліміт дуже високий або ж його взагалі немає. Це картки для найбільш заможних верств населення.

– Поряд із кредитними є дебетові картки, які діють лише в межах власних коштів їх власника.

Теми індивідуальних науково-дослідних завдань

1. Раціоналістична та еволюційна теорії грошей.
2. Сутність грошей та їх функції.
3. Вексель як форма кредитних грошей. Види векселів.
4. Банківські операції з векселем та їх особливості.
5. Чек і його особливості як форма кредитних грошей.
6. Походження та еволюція банкнот.
7. Історія появи кредитних карток та їх сучасний стан.

Тести

1. Яка з теорій походження грошей наукова:

- а) раціоналістична;
- б) еволюційна?

2. Хто з названих економістів є представником раціоналістичної теорії походження грошей:

- а) К. Маркс;
- б) А. Сміт;
- в) Арістотель;
- г) Д. Рікардо?

3. Яке визначення суті грошей правильне:

- а) гроші – це продукт домовленості між людьми;
- б) гроші – це загальний еквівалент;
- в) гроші – це знак обміну?

4. Які з названих положень належать до функцій грошей:

- а) світові гроші;
- б) засіб обігу;
- в) засіб платежу;
- г) засіб інформації;
- д) засіб нагромадження;
- е) міра вартості?

5. Яке визначення кредитних грошей правильне:

- а) це неповноцінні гроші;
- б) це боргові зобов'язання, які виконують функції засобу обігу й засобу платежу;
- в) це гроші, надані в кредит?

6. З якою функцією грошей пов'язана поява кредитних грошей:

- а) з функцією засобу обігу;
- б) з функцією міри вартості;
- в) з функцією засобу платежу?

7. Абстрактність векселя означає:

- а) відсутність назви того, хто цей вексель виписав;
- б) відсутність вказівки на той товар, у зв'язку з яким цей вексель було виписано;
- в) відсутність дати і вказівки на місце його складання.

8. Банкнота на момент свого виникнення була:

- а) векселем на банкіра;
- б) угодою про надання комерційного кредиту;
- в) неповноцінними грошима.

9. У якій країні вперше з'явився чек:

- а) в Англії;
- б) в Японії;
- в) в Голландії?

10. Дебетова картка відрізняється від кредитної картки тим, що:

- а) за дебетовою картою можна отримати гроші;
- б) вона дає можливість розраховуватись за товари й послуги;
- в) вона виконує свої функції тільки в межах коштів, які покладені її власником.

Задачі

1. Банк облікував вексель номіналом (К) 1000 грн. Термін у днях з дня обліку до дня платежу (Т) становить 30 днів. Обліковий відсоток (П) становить 10 %.

Визначте суму прибутку банку (С), використавши формулу $C = K \cdot T \cdot P, 100 \cdot 360$.

Розділ 2. ГРОШОВИЙ ОБІГ І ГРОШОВА МАСА

2.1. Грошовий обіг і його структура

Грошовий обіг – це безперервний рух грошей, який відбувається в суспільному виробництві. Він здійснюється між усіма суб'єктами виробництва. До них належать домашні господарства, підприємства, фірми, установи, населення й держава в особі своїх організаційних структур. Особливе місце за своєю роллю і за своїм значенням в організації грошового обігу займають фінансові посередники: банки, небанківські кредитні установи та інші посередники. Головною функцією їх виступає акумуляція тимчасово вільних коштів, які є у суспільстві, й надання їх у тимчасове користування тим, хто має в них потребу на умовах платності, строковості і повернення. Від рівня розвитку цього суб'єкта грошового обігу багато в чому залежить не тільки безперервність руху грошей, але й динамізм і рівень розвитку самого суспільного виробництва. Жоден суб'єкт ринкової економіки не може реалізувати свої завдання й досягти мети без використання грошей, тобто за межами грошового обороту.

Грошовий обіг, як правило, розглядають на двох рівнях: мікрорівні та макрорівні. На мікрорівні гроші обслуговують домашні господарства й фірми, їхній рух тут має свої особливості. Найбільш суттєві з них такі:

– на макрорівні, з погляду суб'єкта грошового обігу, гроші виступають як багатство. В умовах металевого грошового обігу це багатство є реальним, оскільки наявність грошей – це наявність певної маси вартості в її високоліквідній формі. У сучасній ринковій економіці гроші мають кредитну природу, а отже, не мають власної вартості. Але якщо гроші розглядати як функцію, то на цьому рівні вони є багатством, оскільки, відображаючи у своїй нетоварній формі виробничі відносини між людьми, вони здатні перетворюватись як на будь-які матеріальні блага, так і на будь-які елементи продуктивного капіталу;

– рух грошей на мікрорівні має дві форми: рух капіталу й рух доходу. У тому разі, коли гроші є знаряддям для збільшення вартості, вони реалізують свій рух як рух капіталу. Цей рух частини грошової маси надзвичайно важливий з погляду як власника капіталу, так і суспільства. Зважаючи на позицію підприємця, рух грошей є основою для збільшення його капіталу, для отримання додаткової вартості. Що ж стосується всього суспільства, то чим організованішим і ефективнішим буде рух грошей на макрорівні, тим більшою стане сукупність матеріальних благ, які й уособлюють, урешті-решт, багатство суспільства.

З іншого боку, гроші функціонують як гроші. Ця форма їх руху забезпечує оборот тієї маси товарів і послуг, що призначені для задоволення потреб людини. Значення цієї форми руху грошей важко переоцінити, адже загальний характер товарного виробництва робить практично неможливим задоволення потреб людини без грошей.

Особливістю руху грошей на мікрорівні є й те, що джерело грошей, необхідних як для виробничого, так і для особистого споживання, пов'язано із самим суб'єктом господарювання, який виробляє товари, надає послуги, та з власником робочої сили, який продає її на ринку ресурсів. Реалізація цих товарів і є для їх власників основним джерелом надходження грошей.

На макрорівні (на рівні всього суспільства) рух грошей має свої особливості. На цьому рівні гроші не виступають як багатство. Раніше, коли в обігу були повноцінні гроші, вони ще являли собою матеріалізацію багатства взагалі. У сучасних умовах вони лише знаки, що не мають власної вартості, й тому не є багатством як таким.

На макрорівні гроші виступають лише як гроші. Вони забезпечують рух товарів в усьому суспільному виробництві і поєднують усі його фази. За допомогою грошей здійснюється розподіл і перерозподіл виробленого продукту.

Коли в суспільному виробництві виникає додаткова потреба в грошах, то вона може бути забезпечена за рахунок перерозподілу лише частково, а основним напрямом розв'язання цієї проблеми є емісія грошей.

Грошові обороти на мікро- та макрорівнях тісно пов'язані між собою, уявлення про це дає загальна схема грошового обігу.

2.2. Загальна схема грошового обігу і грошові потоки

Грошовий обіг здійснюється між суб'єктами ринку і складається з певних грошових потоків. Грошовий потік – це рух грошей, який має певний напрям, пов'язаний з обслуговуванням руху відповідного потоку товарів чи послуг, характеризується певними особливостями. Загальну схему руху товарів і грошей можна зобразити за допомогою моделі кругообігу продуктів і доходів (рис. 2.1).

Як видно з поданої схеми, рух певного товару супроводжується зворотнім рухом грошей. Так, наприклад, рух товару «робоча сила» від домогосподарств до ринку ресурсів породжує рух грошей у зворотному напрямі. Більшість таких грошових потоків здійснюється на еквівалентній основі. На внутрішньому ринку основою обміну виступає національна вартість конкретного товару. Що ж стосується експортних та імпорتنих товарів, то основою їх еквівалентного обміну виступає інтернаціональна вартість, яка формується на світовому

ринку. Суттєве значення мають також нееквівалентні грошові потоки. Вони характеризуються тим, що рух грошей не супроводжується відповідним рухом товарів. Це трапляється тоді, коли суб'єкти господарювання й населення сплачують податки, а також тоді, коли держава під час реалізації своїх соціальних програм виплачує гроші тим категоріям населення, які підпадають під дію таких програм.

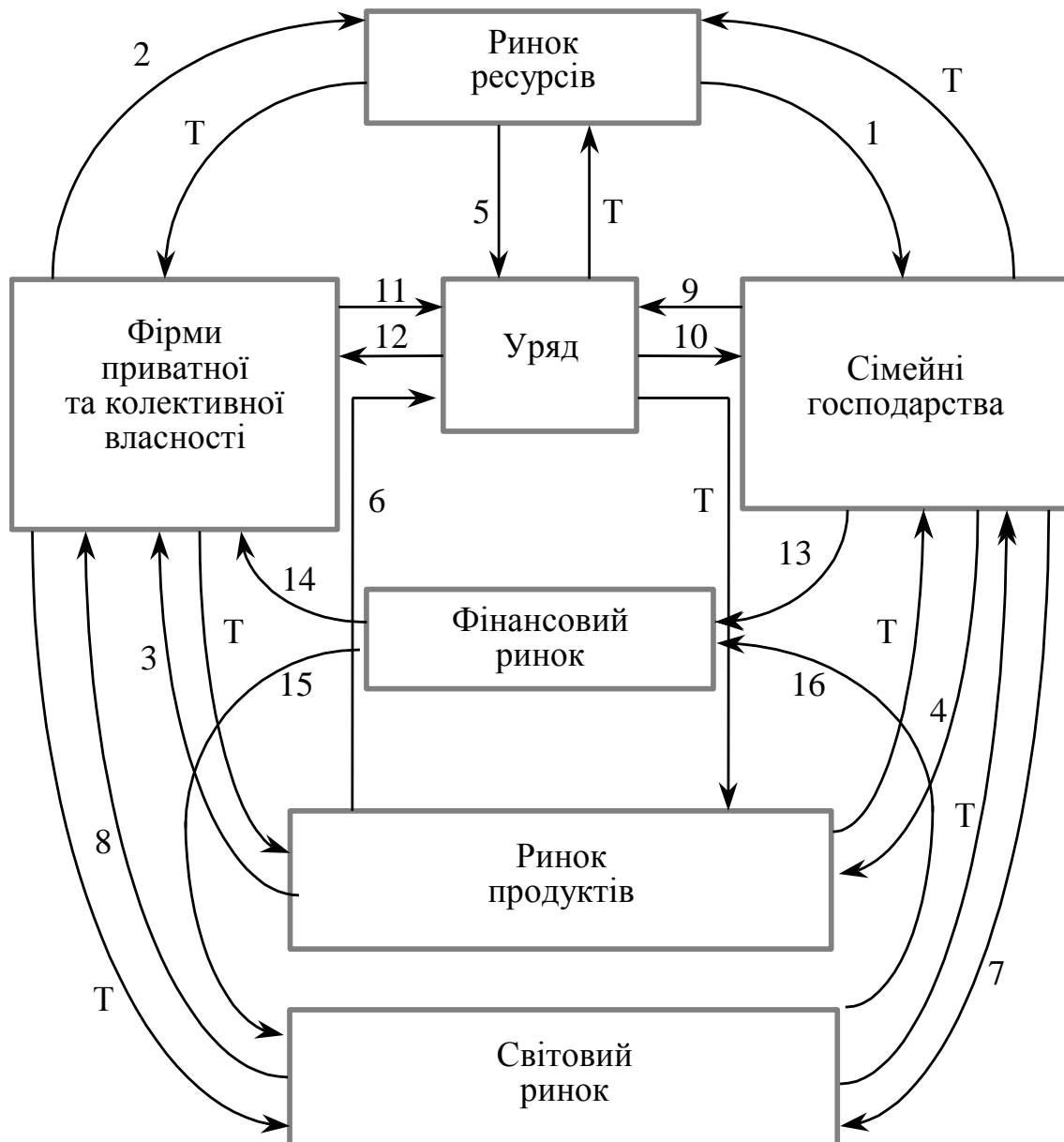

Рис. 2.1. Загальна схема руху товарів, послуг і грошей

Грошовий обіг, як зазначалось, тісно пов'язаний із кругообігом товарів і послуг. Через це порушується проблема постійної підтримки рівноваги між суспільним виробництвом і грошовою сферою. Її розв'язання насамперед пов'язано з балансуванням грошових потоків у самій цій сфері.

У стратегічному плані балансування грошових потоків з урахуванням того, що теоретичну основу регулювання ринкової економіки в переважній більшості країн становить монетаризм, має велике значення. Як кінцеву мету такого балансування можна визначити необхідність досягнення високого рівня ефективності функціонування економіки і забезпечення на цій основі динамічного економічного зростання.

В Україні для досягнення цієї стратегічної мети необхідно виконати цілу низку завдань. Для створення динамічної, соціально-орієнтованої та ефективною ринкової економіки необхідно насамперед здійснити структурну перебудову народного господарства, сформувати стабільний внутрішній ринок, на який би переважно і працював вітчизняний товаровиробник, а також зменшити відкритість економіки до відповідних рівнів, щоб не мати такої глобальної залежності від кон'юнктури світового ринку, яку ми маємо нині. Для виконання цих завдань стратегічна політика у сфері балансування грошових потоків має передбачати такі напрями.

По-перше, необхідно забезпечити посилення грошового потоку, який формується внаслідок продажу ресурсів сімейними господарствами (потік 1). Це автоматично збільшить доходи населення і в процесі розподілу національного доходу збільшить потік грошей від сімейних господарств на ринок товарів і послуг, оскільки попит є функцією доходу. Водночас це приведе до зростання заощаджень, а також і до притоку кредитного ресурсу у фінансову систему держави.

По-друге, в Україні для здійснення структурної перебудови економіки, а це, по суті, доленосне для нас завдання, необхідно збалансувати фінансово-грошові потоки, передусім ті, що представлені податками. Зменшення податкового тиску збільшить кошти підприємств і тим самим посилить їх можливості в інвестиційному процесі й у технічному переоснащенні підприємств.

По-третє, нині в Україні співвідношення внутрішнього й зовнішнього ринків з погляду їх значення для всього суспільного відтворення не є оптимальним. Необхідно підвищити роль внутрішнього ринку. Із цією метою, крім створення дієвих стимулів для інвестиційної діяльності, треба забезпечити відповідне формування грошових потоків. Насамперед слід забезпечити приплив грошей на фінансовий ринок країни, тому необхідне довгострокове регулювання всієї валютно-кредитної системи, яка б забезпечила залучення заощаджень населення й водночас створила б сприятливі умови фінансового ринку для іноземних інвесторів. Така політика здатна збільшити потік грошей з-за кордону, що сприятиме формуванню й розширенню попиту на внутрішньому ринку країни.

Таким чином, здійснення заходів щодо балансування грошових потоків у поєднанні із загальним ринковим реформуванням нашої економіки здатне привести до вдосконалення грошового обігу в нашій державі й розвитку на цій основі ринкової економіки в цілому.

2.3. Безготівкові грошові розрахунки

Грошовий обіг – це процес безупинного руху грошей у сфері обміну, в ході якого вони виконують свої функції засобу обігу й засобу платежу. Організація та особливості грошового обігу визначається специфікою грошової систем країни. Однак загальним для всіх країн з ринковою економікою є його розподіл на безготівковий і готівковий обіг.

Безготівковий грошовий обіг являє собою таку організацію розрахунків між учасниками суспільного виробництва, яка здійснюється без використання готівки шляхом перерахування коштів з одного рахунка на інший. Історично такий спосіб розрахунків виник у кінці XVII ст. – на початку XVIII ст., але широкого застосування до початку XX ст. не набув. Уже з початку минулого століття ці розрахунки поширюються і стають головною формою організації розрахунків.

В Україні правова база організації безготівкових розрахунків визначається низкою законів, а що стосується їх детальної організації, то вона визначається відповідними нормативними актами Національного банку України.

Основні принципи організації безготівкових розрахунків такі:

1. Усі кошти підприємств будь-яких форм власності мають зберігатися на відповідних рахунках у банку. В касі банку дозволяється мати чітко лімітований банком залишок готівки, призначений переважно для господарських і виробничих потреб.

2. Списання коштів з рахунка клієнта може здійснюватись тільки за згодою власника рахунка, крім тих випадків, коли таке списання передбачене чинним законодавством (наприклад, за рішенням суду).

3. Підприємства мають право на вибір форми безготівкового розрахунку і способу платежу в межах того вибору, який забезпечується відповідним законодавством.

4. Розрахункові документи приймаються банком до виконання тільки в межах тих коштів, що є на рахунку суб'єкта господарювання, крім спеціально передбачених законодавством.

5. Суб'єкт господарювання має право вибору банку, в якому буде відкрито його рахунок. Для відкриття рахунка він повинен надати в банк необхідні документи.

Організація безготівкових розрахунків здійснюється в різних формах. Вони розрізняються між собою формою розрахункових документів і особливостями їх руху. Основними розрахунковими документами при цьому є:

а) платіжне доручення;	д) вексель;
б) платіжна вимога-доручення;	е) платіжна вимога;
в) чек;	є) інкасове доручення.
г) акредитив;	

Однією з найпоширеніших форм організації безготівкових розрахунків є розрахунки платіжними дорученнями. Дану форму розрахунків використовують найчастіше тоді, коли між підприємствами існують сталі, добре налагоджені зв'язки. Ця форма характеризується простим і швидким документообігом, вона надійна і сприяє прискоренню руху коштів. Недолік даної форми – неповна гарантія здійснення платежу на користь постачальника продукції.

Другою формою організації безготівкових розрахунків є розрахунки за допомогою платіжних вимог-доручень. Ця форма передбачає під час здійснення розрахунку особисту участь двох суб'єктів: постачальника, що має право на здійснення на його користь платежу, і платника, що має право доручити банку зробити платіж зі свого розрахункового рахунка.

Платіжна вимога-доручення – це такий комбінований документ, що складається з двох частин. Верхню частину після виконання своїх зобов'язань перед замовником заповнює постачальник і пересилає її разом із відвантажувальними і транспортними документами замовнику, минаючи банк.

Платник, упевнившись у відповідності документів договірним зобов'язанням, оформлює нижню частину платіжної вимоги-доручення і передає її у свій банк для зарахування коштів на розрахунковий рахунок постачальника.

Якщо платник цілком або частково відмовляється від платежу, він має додати до вимоги-доручення всі документи і заяву про відмову від платежу. Найчастіше на практиці відмови в платежі пов'язані з тим, що товар не замовлявся; він уже був раніше оплачений; товар відвантажений не за належною адресою тощо.

Важливою і досить поширеною формою організації розрахунків є розрахунки за допомогою чеків. Чек – це документ суворої звітності, і бланки чеків (вони брошуруються в чекові книжки по 10, 20 і 25 аркушів) виготовляються за зразками, що затверджені Національним банком України.

Чек характеризується тим, що має обов'язкові атрибути, які стосуються суми платежу, найменування банку, дату укладання, найменування одержувача платежу за чеком тощо. За чековою книжкою банк виставляє ліміт коштів щодо платежів або розмір банківської гарантії.

Розрахунки чеками мають певні переваги. Це передусім швидкість організації розрахунків, додаткова можливість контролю за якістю товару чи послуг, оскільки чек випишується після їх надходження чи надання скорочення дебіторської заборгованості тощо. Проте чекова форма розрахунків має і певні недоліки. Серед них слід назвати такі:

– не завжди повна гарантія оплати чека, якщо у чекодавця на рахунку не буде грошей на момент пред'явлення чека для оплати;

- неможливість розрахунків чеками на великі суми;
- можливість підробки чека.

Важлива форма організації безготівкових розрахунків – вексель. Він пов'язаний із комерційним кредитом і виступає його організаційною формою. Але до руху векселів стає причетним банк, і останній надає власнику векселя значну кількість послуг, що робить вексель дуже поширеною і зручною формою організації безготівкових розрахунків. Серед них облік векселя, його застава, доміціляція, акцептування, авалювання векселя тощо. Ці банківські операції з векселем уже розглянуто в попередньому розділі.

Широке застосування має й така форма безготівкових розрахунків, як акредитив. Її головна перевага – те, що вона максимально балансує інтерес постачальника й інтерес замовника і наближує момент оплати до моменту платежу.

В укладанні й реалізації акредитива бере участь декілька суб'єктів. Це клієнт, що дає банку доручення про відкриття акредитива, банк, що розробляє й видає акредитив (банк-емітент), банк, який виконує акредитив (виконуючий банк) і особа, на користь якої здійснюється платіж за акредитивом (беніфіціар).

Загальна форма організації акредитива така. Покупець-платник звертається у свій банк із заявою про відкриття акредитива. Сума призначена для оплати за акредитивом утворюється або за рахунок залишку коштів покупця, або за рахунок кредиту банку. Банк платника повідомляє банк постачальника про відкриття акредитива із зазначенням терміну, суми, імені постачальника, умов платежу. Постачальник у міру поставки товарів або надання послуг подає документи у свій банк на оплату.

Акредитиви можуть мати різну форму. Найбільш поширені такі їх види: відкличний і безвідкличний, а також покритий і непокритий.

Відкличний акредитив – це такий акредитив, за яким платник до моменту розрахунку з постачальником може відкликати з банку гроші, що були призначені для оплати згідно з даною акредитивною угодою. Такий акредитив захищає інтереси платника всупереч інтересам постачальника, тому останні йдуть на такий акредитив не дуже охоче.

Акредитив безвідкличний являє собою акредитив, за яким гроші, призначені для розрахунку, платник не може забрати (відкликати) з банку без взаємної згоди покупця і позичальника. При цьому на акредитиві обов'язково має бути позначено, що він безвідкличний.

Покритий акредитив ще називають депонованим. Він буває тоді, коли банк-емітент бронює кошти, необхідні для оплати за акредитивом у повній сумі й на окремому рахунку в комерційному банку.

На відміну від покритого непокритий акредитив відрізняється тим, що кошти не бронюються або бронюються в неповній сумі. Коли

кошти не бронюються, то тоді, як правило, оплата здійснюється за рахунок банківського кредиту. Крім розглянутих видів акредитивів, значно рідше трапляються такі види акредитивів, як револьверний, трансферабельний, компенсаційний тощо. Порівняно з уже розглянутими вони менш поширені й відбивають у своїй формі певні особливості організації розрахунків за доставку товарів, надання послуг або виконання робіт.

У процесі організації безготівкових розрахунків можуть використовуватись ще й платіжні вимоги, а також інкасові доручення. Вони застосовуються тоді, коли трапляється безакцептне списання грошей. Ці випадки передбачені законом і дуже часто пов'язані з рішенням суду та органів, які мають право накладати штраф. Серед останніх слід назвати податкові органи, антимонопольний комітет і деякі інші установи.

Помітним кроком у подальшому розвитку безготівкових платежів є створення на базі електронних карток системи масових платежів за товари та послуги в безготівковому варіанті. В Україні вже створена загальнонаціональна система масових платежів, яка отримала назву «Український платіжний простір» або просто «Простір». Поки вона ще не дуже розвинена, але за планами НБУ на неї вже у 2019 р. припадатиме до 30 % усіх платежів, що здійснюються за допомогою електронних карток.

2.4. Готівкові грошові розрахунки

В організації грошового обігу завжди наявний готівковий грошовий обіг. Його суть полягає в тому, що обмінні операції супроводжуються рухом готівкових грошей. На відміну від безготівкового він характеризується низкою негативних особливостей, а саме:

- на основі цієї форми організації грошового обігу складно забезпечити належний контроль з боку держави за грошовим обігом;
- готівковий грошовий обіг характеризується значними витратами щодо його організації. Це пов'язано з емісією (випуском) готівки, її транспортуванням, збереженням, заміною зношених купюр тощо;
- розрахунки між суб'єктами господарювання у готівковій формі відкривають можливості для різних фінансових порушень, скажімо, для приховування прибутку, ухилення від податків тощо.

З огляду на ці недоліки готівкового грошового обігу держава обмежує таку форму розрахунків для суб'єктів господарювання, а населення заохочує до розрахунків за допомогою електронних карток.

Основними шляхами надходження готівки в обіг є виплата заробітної плати і здійснення інших платежів, наприклад, виплата пенсій, стипендій, премій і т. д. Ці гроші надходять населенню через банки або через каси підприємств.

Витрачання грошей населенням на оплату товарів забезпечує зворотне надходження готівкової грошової маси в каси підприємств, а від них у банки. Частина отриманої населенням готівки одразу повертається в банки у вигляді вкладів, внесків на оплату придбаних сертифікатів тощо.

Отримані гроші підприємство зобов'язано в той же день здати у банк. У касі підприємства може залишатись тільки певна, лімітована комерційним банком, сума, яка має назву «касовий ліміт». Він може змінюватись тільки з дозволу банку, а для деяких підприємств (це в основному ті підприємства, які заготовляють продукцію для населення) такого ліміту може не бути.

Між готівковим і безготівковим грошовим обігом існує тісний зв'язок, що реалізується в постійному переході грошей із безготівкової форми в готівкову і навпаки. Цей процес складний, він потребує постійної уваги і, головне, має бути чітко збалансованим, щоб не призвести до небажаних процесів в економіці.

2.5. Грошова маса та її структура. Закон грошового обігу

Усі гроші, що обертаються в грошовій сфері, становлять грошову масу, яка має свою структурну організацію. Під цим кутом зору в грошовій масі виділяють грошові агрегати. Це такі структурні елементи грошової маси, які розрізняються між собою рівнем ліквідності, тобто рівнем здатності перетворюватись на гроші. В різних країнах є різні агрегати, які відрізняються кількісно і тими складовими, які входять у той чи інший агрегат. В Україні ми маємо такі агрегати: M_0 ; M_1 ; M_2 ; M_3 .

Агрегат M_0 зазвичай пов'язують із готівкою, що перебуває поза банками. І хоч виділення такого агрегату має деякий сенс, все ж, виходячи з глибинних основ розподілу грошової маси на агрегати, він відрізняється від грошового агрегату M_1 тільки кількісно.

Агрегат M_1 . Включає: а) гроші поза банками; б) кошти на рахунках і поточні депозити. Останній елемент ще визначають як трансакційні депозити. Гроші, представлені в цьому агрегаті, найбільш ліквідні. Їх можна без будь-яких обмежень використати для платежів. Це і є сама ліквідність. Даний агрегат за своїм функціональним призначенням є засобом обігу і платежу. Він найтісніше пов'язаний з товарною масою, тому залежить в основному від таких чинників, як обсяг товарообігу і швидкість руху грошей.

Агрегат M_2 . До його складу входить агрегат M_1 , а також термінові депозити й ощадні вклади, покладені на певний термін. Гроші, що входять до цього агрегату, ще називають грошовими активами. На відміну від агрегату M_1 даний агрегат має менший ступінь ліквідності, бо дострокове вилучення грошей, які були покладені на певний термін, пов'язано для їх власника із втратою значної частини прибутку.

Агрегат M_3 . До нього входить агрегат M_2 і кошти за трастовими операціями банків. Це довірчі операції, тобто операції доручення з управління майном і грошима клієнта. За цими операціями клієнт банку стає власником сертифікатів, акцій, облігацій та інших цінних паперів. Перетворення цих грошових документів на гроші є досить непростю операцією, тому цей агрегат найменш ліквідний.

Агрегати M_1 і M_2 відображають ту масу грошей, що вийшла з обігу і виконує функцію нагромадження вартості. Їх обсяги залежать від рівня капіталізації грошових доходів населення і суб'єктів господарювання, стану розвитку кредитних відносин, рівня розвитку інфраструктури грошового ринку тощо.

Маса грошей, яка перебуває в обігу в конкретній країні, на кожний даний момент часу має свою кількісну межу. Кількість грошей залежить від безлічі чинників, вирішальними з яких є: кількість товарів і швидкість обігу однойменної грошової одиниці. Зв'язок між масою товарів і швидкістю обігу грошей можна виразити у вигляді формули:

$$M = \frac{PQ}{V},$$

де M – маса грошей;

P – ціни на товари;

Q – кількість товарів;

V – швидкість обігу однойменної грошової одиниці.

Ця формула в узагальненій формі відображає закон грошового обігу, який можна сформулювати так: кількість грошей, необхідних для обігу товарів, прямо пропорційна сумі їх цін і обернено пропорційна швидкості обігу однойменної грошової одиниці.

Грошова маса має певний зв'язок з валовим внутрішнім продуктом (ВВП). Цей зв'язок зазвичай виражають через показник (коефіцієнт) монетизації K_m ВВП. Його визначають за формулою:

$$K_m = \frac{M_0}{ВВП} \times 100.$$

Досить часто цей коефіцієнт розраховують і за іншими агрегатами, а саме за M_1 ; M_2 ; M_3 . Цій низці показників часто дають назву показники Маршалла.

До складу грошової маси входить і грошова база, яку ще називають гроші підвищеної ефективності або монетарною базою. Грошова база включає готівку, що перебуває поза банками, резерви в касах комерційних банків і обов'язкові резерви цих банків у Національному банку України.

Між грошовою масою і грошовою базою існує певний взаємозв'язок, який прийнято виражати через грошовий мультиплікатор. Цю залежність можна подати у вигляді формули:

$$ГМ = m \times ГБ,$$

де $ГМ$ – це грошова маса;

$ГБ$ – грошова база;

m – грошовий мультиплікатор.

Останній у найбільш спрощеному варіанті може бути розрахований шляхом поділу 100 на показник норми обов'язкових банківських резервів.

Грошовий мультиплікатор у певних межах дає можливість оперативно змінювати загальну грошову масу для забезпечення необхідної рівноваги на ринку в умовах суттєвих змін у співвідношенні грошової і товарної маси.

Теми індивідуальних науково-дослідних завдань

1. Особливості грошового обігу на мікро- та макрорівнях.
2. Схема грошового обігу. Грошові потоки і проблема їх збалансованості.
3. Кількісна та якісна характеристика грошових агрегатів.
4. Принципи організації безготівкових грошових розрахунків.
5. Організація готівкових розрахунків в Україні.
6. Закон грошового обігу.
7. Швидкість обігу грошей і фактори, від яких вона залежить.

Тести

1. У процесі свого руху на макрорівні гроші:
 - а) виступають еквівалентом багатства;
 - б) функціонують тільки як гроші;
 - в) виступають як капітал.
2. Агрегат M_0 включає:
 - а) депозити до запитання;
 - б) депозити, покладені на певний термін;
 - в) гроші поза банками;
 - г) іноземну валюту, покладену на депозит.
3. Який або які з названих агрегатів мають найвищий рівень ліквідності:
 - а) M_0 ;
 - б) M_1 ;
 - в) M_2 ;
 - г) M_3 ?

4. Які складові формують грошову (монетарну) базу:
а) гроші комерційних банків, які перебувають у центральному банку як резерви;
б) касова готівка;
в) гроші поза банками?

5. Гроші, які клієнт банку тримає на своєму рахунку:
а) можна зняти тільки з дозволу власника рахунка;
б) банк може зняти ці гроші в будь-який момент без дозволу власника;
в) без дозволу власника гроші з його рахунка можуть бути зняті тільки в тих випадках, що передбачені законом України.

6. Яка форма безготівкового розрахунку максимально балансує інтерес постачальника та інтерес замовника:
а) авансовий платіж;
б) передплата;
в) акредитив?

7. Суб'єкт господарювання для своєї реєстрації має відкрити рахунок у банку. Цей рахунок він може:
а) відкрити тільки в банку, що обслуговує галузь, у якій працює суб'єкт господарювання;
б) відкрити в будь-якому банку;
в) відкрити тільки в банку, який для нього визначає центральний банк.

8. Касовий ліміт може бути за потребою збільшений:
а) самостійно підприємцем;
б) з дозволу комерційного банку;
в) з дозволу податкової адміністрації.

9. Формули закону грошового обігу ($M = \frac{PQ}{V}$; $K_2 = \frac{\sum C}{O}$) за своєю сутністю:
а) ідентичні;
б) відрізняються частково;
в) мають суттєві відмінності.

10. Коефіцієнт монетизації – це:
а) відношення грошової маси до ВВП;
б) відношення ВВП до грошової маси;
в) показник кількості готівкових грошей у суспільстві.

Задачі

1. Використавши формулу закону грошового обігу ($M = PQ / V$), визначте кількість грошей, необхідних для обігу, за умови, що річний розмір ВВП країни дорівнює 900 млрд грн, а обіг однойменної грошової одиниці становить 3 оберти на рік.

2. Використавши рівняння І. Фішера ($MV = PQ$), визначте швидкість обігу однойменної грошової одиниці за умови, що грошова маса в обороті дорівнює 400 млрд грн, а обсяг ВВП становить 1200 млрд грн.

3. За формулою коефіцієнта монетизації ($K_m = \frac{M_0}{ВВП} \times 100$) визначте коефіцієнт монетизації за агрегатом M_1 , якщо ВВП дорівнює 800 млрд грн, а M_1 становить 200 млрд грн.

4. Річний обсяг грошей в економіці становить 50 млрд грн. Швидкість обігу однойменної грошової одиниці дорівнює 2 обертам на рік. Визначте розмір номінального ВВП.

5. Кількість грошей в економіці за рік зросла з 50 млрд грн до 100 млрд грн, а швидкість обігу грошей залишилась незмінною. Як змінився показник номінального ВВП?

Розділ 3. ГРОШОВИЙ РИНОК

3.1. Суть грошового ринку

У ринковій економіці найважливішою центральною ланкою і водночас її механізмом виступає ринок. У найбільш загальному визначенні він являє собою всю сукупність економічних відносин, які виникають у процесі купівлі-продажу

Ринок – це система, що складається з багатьох взаємопов'язаних елементів, які й утворюють його структуру. Ця структура має такі елементи: ринок товарів, ринок послуг, ринок робочої сили та інші складники. Серед цих найбільш узагальнених структурних елементів виділяють фінансовий ринок.

З погляду сутності фінансовий ринок – це сукупність економічних відносин, які складаються з приводу купівлі-продажу специфічного товару – грошей. Саме вони виступають на цьому ринку його об'єктом. Що ж стосується суб'єктів фінансового ринку, то на ньому діють усі суб'єкти ринку. Але серед цих суб'єктів слід виділити, з одного боку, домашні господарства (населення), а з іншого – фірми. Перші – це головний власник тимчасово вільних ресурсів. Що ж стосується фірм, то вони виступають переважно в іпостасі позичальників, бо саме їм потрібні гроші й насамперед для інвестиційної діяльності.

Особливістю фінансового ринку є й те, що на ньому надзвичайно важливу роль відіграють посередники. Саме вони забезпечують рух грошей і операції купівлі-продажу. Якщо на товарному ринку операції купівлі-продажу часто здійснюються між безпосереднім товаровиробником і споживачем, то на фінансовому ринку це, ймовірно, виняток, ніж правило. Посередники, які діють на цьому ринку, акумулюють тимчасово вільні кошти населення і суб'єктів господарювання та надають їх на певних умовах у користування тим, хто має потребу в цих коштах. Серед фінансових посередників слід назвати такі установи, як банки, страхові компанії, інвестиційні фонди тощо.

Фінансовий ринок має досить складну структуру. Вона визначається двома основними обставинами: по-перше, особливістю тих фінансових інструментів, які становлять об'єкт купівлі-продажу, по-друге, термінами з якими пов'язано тимчасове відчуження вартості, вираженої в грошах. З огляду на це структуру фінансового ринку можна зобразити так (рис. 3.1).

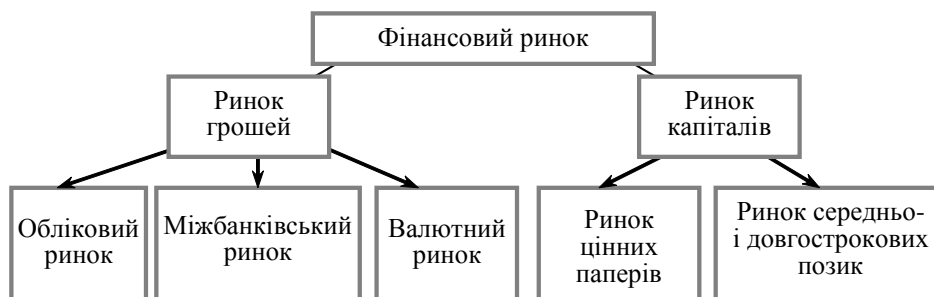

Рис. 3.1. Структура фінансового ринку

Ринок грошей – це та частина фінансового ринку, де здійснюються короткострокові кредитні операції. Тут представлено майже всі інструменти фінансового ринку, але переважно це власне гроші (готівкові, безготівкові, іноземна валюта). Що ж стосується інших інструментів, то вони, як правило, представлені короткостроковими цінними паперами (наприклад, векселем). На цьому ринку найчастіше в ролі посередника виступають банки. До складу грошового ринку належать: обліковий ринок, міжбанківський ринок, валютний ринок.

Ринок капіталів – це така частина фінансового ринку, де здійснюються середньо- і довгострокові кредитні операції. Об'єктом цих операцій виступають як гроші, так і цінні папери (акції, облигації, інвестиційні сертифікати тощо). Поряд із банківською системою як дуже важливий фінансовий посередник тут виступають небанківські кредитні установи або, як їх ще називають, парабанки. Ринок капіталів має такі структурні елементи: ринок середньо- та довгострокових банківських кредитів; ринок цінних паперів.

Ринок середньо- і довгострокових кредитів – це ринок, де фірми й установи запозичують кошти, як правило, для розширення виробництва, його модернізації, оновлення продукції тощо. Іншими словами, цей ринок забезпечує ресурсами інвестиційну діяльність, тому для кожної країни він має стратегічне значення.

В Україні цей ринок існує, але одна з головних проблем посилення його ролі в суспільному відтворенні – це зменшення відсотка за середньо- і довгостроковими кредитами.

Ринок цінних паперів. Цей ринок характеризується тим, що головним об'єктом купівлі-продажу на ньому виступають цінні папери. Саме через їх купівлю інвестор кредитує позичальника (емітента) своїми коштами. На цьому ринку дуже багато особливостей як у формі надання інвестором кредиту, так і в його загальній організації. Так, наприклад, гроші, вкладені в придбання акції, як правило, не можна повернути шляхом зворотного продажу акції її емітенту. Багато особливостей пов'язано з емісією цінних паперів, організацією їх руху, контролем держави за рухом цінних паперів тощо.

Ринок грошей і ринок капіталів тісно пов'язані між собою. Цей зв'язок забезпечується не тільки переважною єдністю того об'єкта, який є предметом купівлі-продажу на цих ринках, але й тим, що часто одні й ті ж самі суб'єкти (наприклад, комерційні банки) виступають і як суб'єкти грошового ринку, і як суб'єкти ринку капіталів.

Фінансовий ринок, як і будь-який інший, існує і функціонує для досягнення певного балансу між попитом і пропозицією на всі фінансові інструменти цього ринку, насамперед на гроші. Це робить необхідним визначення таких важливих категорій цього ринку, як попит і пропозиція грошей.

3.2. Попит на гроші та його загальна характеристика

У попередній історії розвитку товарного виробництва, коли гроші були представлені товаром, попит на гроші був по суті попитом на спеціальний товар, що виконував роль загального еквівалента. В цих умовах попит на гроші призводив до нагромадження реальної вартості, яку мав сам загальний еквівалент, що забезпечувало стійкість і рівновагу системи товарного виробництва в тій його частині, яка залежала від загального еквівалента і зміни його кількості. Надлишковий попит на гроші, як правило, не призводив до суттєвих порушень у системі суспільного виробництва, оскільки певний запас грошей завжди існував у вигляді скарбу і за потреби (зі зростанням попиту на гроші) гроші переходили зі скарбу в обіг, при цьому тією мірою, яка була визначена збільшенням реального сукупного продукту.

В умовах сучасного товарного виробництва, коли товарні гроші трансформувались у нетоварні, в самому грошовому обігу відбулись суттєві зміни. Але й за цих обставин гроші у своїй найбільш суттєвій функціональній ролі призначені для забезпечення руху товарів. Уже представники класичної кількісної теорії грошей доводили, що кількісна визначеність сукупного попиту на гроші збігається з масою грошей, необхідних для обслуговування товарного обігу.

Як відомо, подальший розвиток кількісної теорії грошей утілюється в теорії касових залишків, яка переносить центр ваги в дослідженні грошової сфери на мікрорівень, виділяючи при цьому попит на гроші для трансакцій і попит на гроші як на активи. Ця теорія, безсумнівно, дає можливість детальніше визначити сукупний попит на гроші і, головне, пов'язати його з мотивацією учасників грошового обігу.

Суб'єкт господарювання, як і населення, має потребу в грошах для задоволення своїх як виробничих, так і особистих потреб. Цей попит саме і є трансакційним, його розміри визначаються обсягом як виробничого, так і особистого споживання.

Трансакційний попит – (Md) є функцією від доходу – $M(Q)$ й це головний зв'язок, але на цей попит впливають також інші чинники. Серед них можна виділити такі:

- зростання доходу;
- зростання цін. За умови, що розмір ВВП не змінився, а ціни зросли, попит на гроші зростає;
- зміни в періодичності виплати заробітної плати. Якщо порівняно з попереднім періодом періодичність виплати заробітної плати збільшиться в часовому інтервалі, то це спричинить збільшення трансакційного попиту на гроші;
- доступність кредиту для населення. Якщо ця доступність зростає, то трансакційний попит на гроші зменшується.

На зміну трансакційного попиту на гроші впливають також інші чинники. Він може змінюватись у напрямі як зростання, так і змен-

шення, але не може впасти до нуля. Це пов'язано з тим, що є особисте споживання, яке не може бути припинено.

Окрім трансакційного попиту на гроші, існує попит на гроші як на активи. Він полягає в тому, що суб'єкт господарювання і населення розміщують частину своїх доходів в активи з метою отримати від них прибуток. На відміну від трансакційного попиту цей попит більш еластичний (він може змінюватись від нуля до значних величин), залежить від дії зовнішніх чинників. На розміри цього попиту впливають різні чинники, але найважливішим серед них є відсоток. Залежність тут обернено пропорційна – чим вище відсоток, тим менше попит на гроші як на активи. На зростання попиту на гроші як на активи впливає також зростання доходів: прибутку, заробітної плати, трансфертних платежів тощо.

Трансакційний попит на гроші і попит на гроші як на активи тісно пов'язані між собою. Так, зі зростанням доходу від грошей, розміщених в активи, трансакційний попит може помітно скорочуватись, а попит на гроші як на активи – зростати, оскільки цей попит є функцією від норми відсотка. На основі цього взаємозв'язку можна вивести формулу сукупного попиту на гроші:

$$Md = M'(Q) + M''(r).$$

Сукупний попит на гроші залежить від низки чинників, серед яких найважливішими виступають зростання доходу і зміна норми відсотка. Залежно від них, а також від дії інших факторів змінюється і сам сукупний дохід. Цей зв'язок можна зобразити у вигляді відповідного графіка (рис. 3.2).

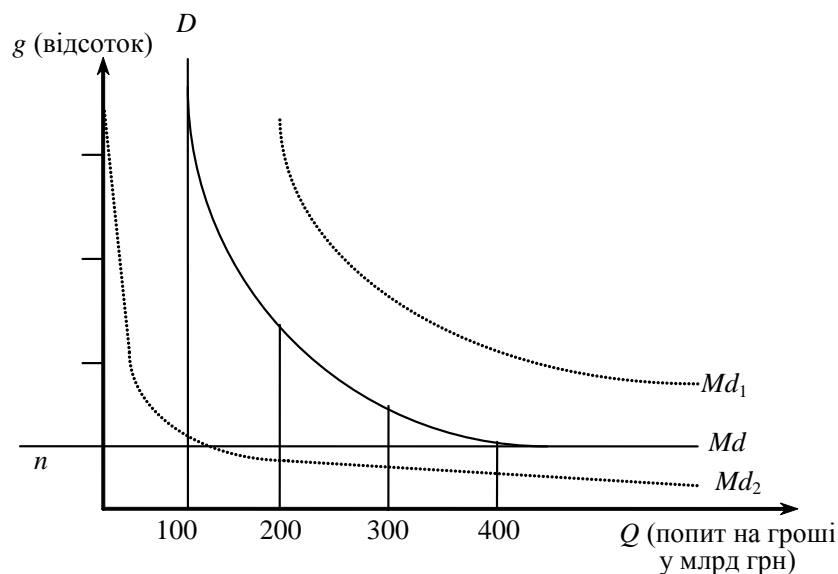

Рис. 3.2. Залежність сукупного попиту на гроші від процентної ставки і від зміни доходу

В умовах України, економіку якої можна визначити як перехідну до ринкової, формування попиту на гроші має свої особливості. Вони викликані дією низки чинників, притаманних саме процесу становлення ринкових відносин. До найбільш потужних факторів належать: досить великий рівень інфляції, недостатньо розвинута інфраструктура ринку, передусім та її частина, що обслуговує грошовий ринок, наявність високого рівня корумпованості владних структур, криміногенності економіки тощо. Важливим чинником впливу на попит на гроші є й те, що відносини між суб'єктами господарювання ще не набули високого рівня організації. Невисокий рівень довіри між суб'єктами господарювання змушує їх тримати певну кількість грошей саме для розрахунків. Розглянуті фактори – прямий наслідок процесу первинного нагромадження капіталу, який у нашій економіці ще не завершився. Але цей процес має свої історичні рамки, й наша держава в найближчій перспективі, безсумнівно, подолає ці негативні чинники, що однозначно поліпшить ситуацію на грошовому ринку та в економіці в цілому.

3.3. Пропозиція грошей і механізм її формування

Попит на гроші – це лише одна сторона грошового ринку. Зворотним і не менш важливим явищем є пропозиція грошей. Попит і пропозиція грошей тісно пов'язані між собою. Це означає, що пропозиція грошей у своїх загальних розмірах визначається попитом на них. Саме це принципове положення має бути висхідним у визначенні обсягів емісії грошей. Але в цілому пропозиція грошей не залежить від функціонування економіки.

Проте незалежність, екзогенність пропозиції грошей не є абсолютною. Вона має свої певні обмеження, які полягають у тому, що «відрив» пропозиції грошей від динаміки й обсягів виробленого в суспільстві продукту є більш-менш визначеною величиною. У теорії монетаристів пропозиція грошей щорічно має збільшуватись на 3–5 % незалежно від фази промислового циклу і від поточної кон'юнктури на внутрішньому й зовнішньому ринках. Цей постулат відомий в економічній літературі як «грошове правило» М. Фрідмена.

Такий теоретичний висновок монетаристів пов'язаний із тим, що збільшення грошової маси безпосередньо стимулює розвиток виробництва через збільшення витрат і посилення попиту на товари, що, зі свого боку, спонукає товаровиробника до збільшення обсягів виробництва. Емісія грошей є монополією держави, тому вона може як збільшувати їх масу, так і навпаки зменшувати, переміщуючи пряму пропозицію грошей M_3 (рис. 3.3) вліво або вправо. Проте держава може втручатись в регулювання маси грошей у певних межах, тому не може надмірно збільшувати пропозицію грошей на грошовому ринку.

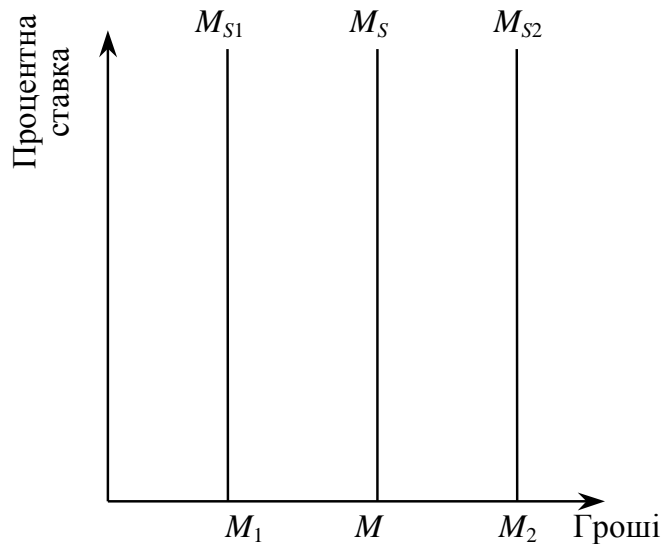

Рис. 3.3. Пропозиція грошей

Пропозиція грошей є монопольним правом центрального банку. При цьому, як уже було зазначено в попередньому матеріалі, пропозиція грошей може бути здійснена без збільшення її наявної маси за рахунок використання грошового мультиплікатора. Він має свої обмеження, тому центральний банк регулює грошову масу і за рахунок випуску в обіг додаткової грошової маси. Формування пропозиції грошей з боку центрального банку здійснюється за трьома каналами: випуск готівкових грошей, обслуговування державного боргу і через операції на валютному ринку. Додатковим каналом збільшення грошової маси є випуск депозитних грошей.

Готівкові гроші випускає (здійснює емісію) тільки центральний банк. У нашій державі цю функцію виконує Національний банк України. Розміщення цих грошей здійснюється на кредитній основі, що означає фіксацію випущених банкнот на відповідному рахунку в центральному банку. Це може бути, скажімо, позика уряду, кредит комерційному банку тощо.

Окрім банкотної емісії центральний банк здійснює емісію через обслуговування державного боргу. Відомо, що державний борг, як правило, пов'язаний з дефіцитом державного бюджету. Щоб покрити цей дефіцит (повністю або частково) уряд вдається до випуску цінних паперів (державних боргових зобов'язань). Продаж державою своїх боргових зобов'язань, наприклад, комерційним банкам призводить до зростання грошей в обігу.

Пропозиція грошей зростає й тоді, коли центральний банк скуповує іноземну валюту. Найчастіше це пов'язано з реалізацією політики щодо курсу національної валюти і здійснюється у вигляді валютних інтервенцій.

Незважаючи на монополію центрального банку на емісію грошей, певну участь у цьому процесі, а відтак і у формуванні пропозиції грошей, беруть комерційні банки. Ця емісія має назву депозитно-чекової емісії й по суті виступає вторинною емісією грошей. Найчастіше банк записує на рахунок клієнта певну суму і під неї видає чек.

Депозитно-чекова емісія збільшує масу грошей, і це необхідно завжди враховувати. Економічний сенс цього явища в цілому пов'язаний із тим, що за допомогою такої емісії грошовий ринок реагує на зміни, які відбуваються на локальному (регіональному) ринку. Тим самим підвищується еластичність грошової сфери, її здатність пристосовуватись до тих реальних змін, які ще не набули суспільного характеру.

Розглянута емісія з боку комерційного банку призводить до зростання пропозиції грошей, але вона обмежена розміром резервів комерційного банку, оскільки він постійно має дбати про покриття своїх боргових зобов'язань. Щоправда, в разі неспроможності покрити свої зобов'язання (через низьку ліквідність власного балансу) комерційний банк може взяти кредит у центральному банку або в інших комерційних банках, проте такі позики, як правило, дорого коштують і можуть стати для банку проблемними.

3.4. Рівновага на грошовому ринку

Ринок грошей, як і будь-який ринок, залежить від попиту і пропозиції. Між попитом і пропозицією грошей завжди є певне співвідношення. Найбільш бажаною на цьому ринку завжди є рівновага між попитом на гроші (M_d) та їх пропозицією (M_s), рівновага настає тоді, коли $M_d = M_s$. Саме за такої рівноваги створюються умови для ефективного розвитку суспільного виробництва, якщо ж така рівновага порушується, то сфера грошового обігу дестабілізується й у виробництві виникають певні труднощі. Тому в сучасній ринковій економіці держава через свою банківську систему намагається створювати таку ситуацію на грошовому ринку, яка б характеризувалась стійкою рівновагою або ж наближалась до неї. Рівновагу на грошовому ринку можна зобразити у вигляді певного графіка. Але при цьому слід зауважити, що сама модель і характеристика основних взаємозв'язків, які вона графічно відображає, залежатимуть від тієї теоретичної тези, що покладена в основу аналізу рівноваги на грошовому ринку.

Так, із позицій кейнсіанського підходу до попиту і пропозиції грошей та їх взаємозв'язку з нормою відсотка остання є величиною екзогенною. З урахуванням цього моменту графічну модель взаємодії попиту і пропозиції грошей можна зобразити у такому вигляді (рис. 3.4).

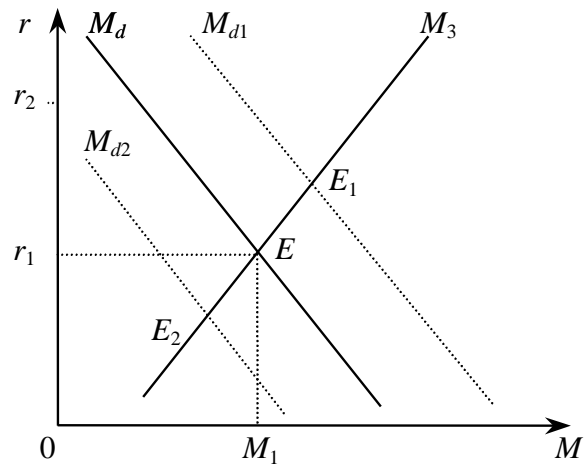

Рис. 3.4. Взаємодія попиту і пропозиції грошей

Така модель у сучасних умовах поступається новій, яка базується на монетаристських підходах. Основна відмінність цієї моделі в тому, що пропозиція грошей є екзогенною і встановлюється центральним емісійним центром. Цю модель рівноваги на грошовому ринку зображено на рис. 3.5.

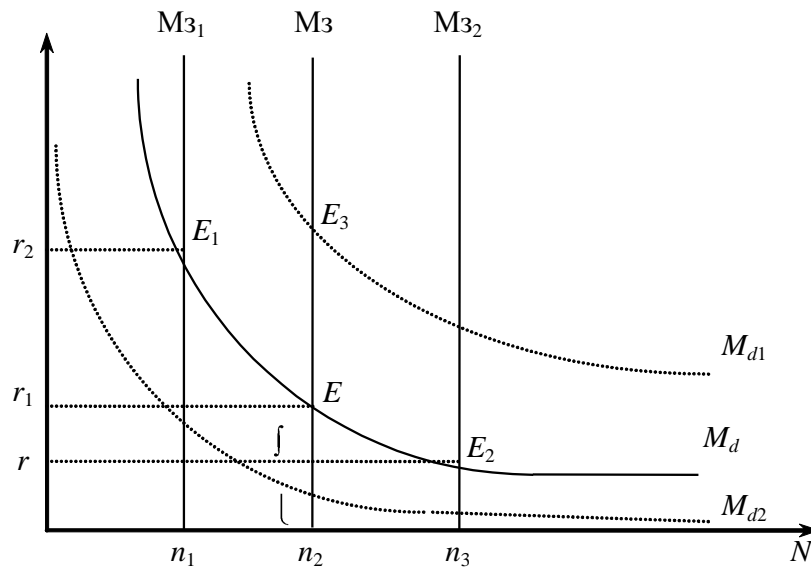

Рис. 3.5. Модель рівноваги попиту і пропозиції на грошовому ринку

Точка перетину кривої попиту і пропозиції (точка E) і буде точкою рівноваги. Вона означає, що за даної норми відсотка (r_1) попит на гроші дорівнює показнику n_2 . З іншого боку, ця норма відсотка передбачає і відповідну масу грошової пропозиції. Отже, точка E за даних умов відображає, з одного боку, стан рівноваги на грошовому ринку, а з іншого – величину рівноважного відсотка.

Якщо центральний банк вирішить зменшити пропозицію грошей, то тоді попит на гроші за відсотка r_1 не буде задовольнятися, що спричинить зростання відсотка до рівня r_2 . Таке його збільшення, зі свого боку, призведе до зменшення попиту на гроші й установалення нової точки рівноваги на грошовому ринку. За зростання пропозиції грошей норма відсотка зменшиться, а точка рівноваги переміститься в положення E_2 .

Рівновага на грошовому ринку може змінюватись під впливом різних факторів. Серед них одним із важливих є зміна попиту на гроші, яка так само залежить від значної кількості різноманітних чинників. Зміну відсотка і зміну точки рівноваги в цих випадках можна побачити на даному графічному зображенні (рис. 3.5).

Серед вітчизняних науковців поширена думка про те, що грошовий ринок здатний до саморегулювання. До важелів, які певною мірою забезпечують рівновагу між попитом і пропозицією грошей, слід зарахувати так званий ціновий стабілізатор. Його дія полягає в тому, що за надлишкової пропозиції грошей відбувається їх знецінення, відтак, на грошовому ринку встановлюється певна рівновага.

У протилежному напрямі діє на співвідношення попиту і пропозиції грошей кредитний мультиплікатор. Він уможливорює автоматичне підвищення пропозиції грошей, коли її помітно випереджає попит. Дослідники вважають, що до автоматично діючих стабілізаторів слід також зарахувати швидкість обігу грошей. Схематично цей важіль саморегулювання діє так: у разі появи надлишкової пропозиції грошей, яка є екзогенною, швидкість руху грошей зменшується, а це приводить до вирівнювання співвідношення між пропозицією і попитом на гроші.

Проте в умовах наявності великих порушень між пропозицією й попитом на гроші дія розглянутих автоматичних стабілізаторів стає малозначущою і, врешті-решт, недієвою. Саме тому за наявності порушень рівноваги на грошовому ринку центральний банк часто вдається до певних заходів щодо регулювання грошового ринку. В цьому плані у центрального банку в його арсеналі є досить широкий спектр дій. Це може бути регулювання за допомогою зміни облікової ставки, операції на відкритому ринку, певна політика щодо норми банківського відсотка тощо. Усі ці заходи спрямовані на те, щоб досягти рівноваги на грошовому ринку, бо це надзвичайно важлива умова успішного розвитку суспільного виробництва.

Теми індивідуальних науково-дослідних завдань

1. Загальна характеристика структури грошового ринку.
2. Попит на грошовому ринку. Трансакційний попит на гроші та попит на гроші як на активи.

3. Основні фактори впливу на зміну трансакційного попиту на гроші.
4. Основні фактори впливу на попит на гроші як на актив.
5. Пропозиція грошей та її основні засади з погляду монетаристської теорії грошей.
6. Грошовий мультиплікатор і його роль у регулюванні кількості грошей в обігу.
7. Рівновага на грошовому ринку і дія факторів забезпечення стабілізації грошового ринку.

Тести

1. *Грошовий ринок – це:*
 - а) сукупність економічних відносин, що складаються з приводу купівлі-продажу специфічного товару – грошей;
 - б) ринок, де рух товарів і послуг забезпечують гроші;
 - в) ринок, де відбувається купівля-продаж акцій, облігацій та інших цінних паперів.

2. *Суб'єктами грошового ринку виступають:*
 - а) тільки банки;
 - б) тільки фізичні особи;
 - в) усі юридичні особи і всі повнолітні фізичні особи.

3. *Трансакційний попит на гроші – це:*
 - а) потреба в грошах для особистого і виробничого споживання;
 - б) потреба в грошах для забезпечення функціонування й розвитку підприємства;
 - в) потреба в грошах з боку підприємця для покриття витрат, пов'язаних із сезонним характером виробництва.

4. *Попит на гроші як на активи – це:*
 - а) потреба в грошах як у певному страховому резерві на випадок форс-мажорних обставин у виробничому й особистому споживанні;
 - б) потреба в грошах, які будуть використані як капітал;
 - в) потреба в грошах для особистого і виробничого споживання.

5. *Які чинники впливають на трансакційний попит на гроші:*
 - а) зростання доходу;
 - б) зростання цін;
 - в) доступність кредиту для населення;
 - г) зміни в періодичності виплати заробітної плати?

6. Попит на гроші як на актив змінюється:

- а) залежно від зміни доходу;
- б) залежно від норми відсотка;
- в) не залежить від дії цих чинників.

7. Сукупний попит на гроші (M_d), в який входить трансакційний попит і попит на гроші як на активи, включає:

- а) тільки агрегат M_1 ;
- б) тільки агрегат M_2 ;
- в) агрегати M_1 і M_2 ;
- г) агрегати M_1 , M_2 і M_3 .

8. Пропозиція грошей у світлі монетаристської теорії:

- а) є екзогенною (незалежною);
- б) залежить від доходу і його зміни;
- в) залежить від рівня інфляції.

9. Комерційний банк:

- а) не може здійснювати емісію грошей;
- б) може здійснювати емісію грошей тільки з дозволу центрального банку;
- в) може самостійно здійснювати депозитно-чекову емісію грошей.

10. Рівновага на грошовому ринку змінюється під впливом дії таких факторів:

- а) зовнішніх;
- б) внутрішніх;
- в) залежить від впливу як внутрішніх, так і зовнішніх факторів.

Задачі

1. Розмір грошової бази (ГБ) становить 800 млн грн. Величина грошового агрегата $M_1 = 1200$ млн грн. Використавши формулу ($M = \text{ГБ} * m$, де m – грошовий мультиплікатор), визначте значення грошового мультиплікатора.

2. За минулий рік ВВП країни становив 500 млрд грн, а попит на гроші дорівнював 50 млрд грн. Визначте, як змінився попит на гроші в наступному році, якщо ВВП збільшився на 10 %, а швидкість обігу грошей і ціни залишились незмінними.

Розділ 4. ГРОШОВІ СИСТЕМИ

4.1. Поняття і типи грошових систем. Металева грошова система

Грошова система – це конкретна форма організації грошового обігу, визначена відповідним законодавством країни.

Грошові системи пройшли у своєму розвитку великий історичний шлях що відображає як характер і динаміку становлення товарного виробництва, так і специфіку історичного розвитку того чи іншого суспільства.

В умовах рабовласницького ладу грошові системи були представлені повноцінними і неповноцінними грошима, а правове забезпечення їхнього функціонування зводилось до регламентації процесу карбування монет і боротьби проти фальшивомонетників. Основи організації руху грошей у різних країнах були різними, але подальший розвиток грошових систем призвів до їх певної уніфікації. Це дало можливість класифікувати їх і виділити конкретні типи.

Типи грошових систем розрізняються між собою насамперед залежно від тієї форми грошей, яку вони мають у даному суспільстві. Якщо гроші виступають у формі товару, то цей тип грошової системи називають металевим. Металева грошова система – це така система, основу якої становлять повноцінні металеві гроші. У такій системі згодом з'являються банкноти, які розмінювались на золото і паперові гроші, але визначальним елементом залишались благородні метали. Коли ж повноцінні гроші виходять з обігу, починає діяти паперова грошова система.

У період існування металевих грошових систем уже в середньовіччя грошові системи являли собою досить складну форму організації грошового обігу, яка включає такі елементи:

- повноцінні гроші;
- неповноцінні гроші;
- банкноти;
- казначейські білети.

Повноцінні гроші – це гроші, які мають свою вартість, і саме ця вартість лежить в основі виконання ними ролі загального еквівалента. Повноцінні гроші – це той товар, який завдяки своїм фізичним і хімічним властивостям найбільш придатний для такої ролі. Як відомо, у процесі історичного розвитку товарного виробництва в ролі загального еквівалента виступали різні товари. Насамкінець це місце зайняли благородні метали: золото і срібло, а з переходом до золотомонетного стандарту повноцінними грошима стало тільки золото.

Золото, що є загальним еквівалентом, уже в сиву давнину потрапляло в обіг у вигляді монет, тобто певної вагової кількості металу, на якому стояв знак держави або правителя, що засвідчував кількість цього металу і його якість. У цьому сенсі карбування монет вважалось важливим моментом в організації грошового обігу, воно із самого початку здійснювалось під наглядом держави. Оскільки повноцінні гроші були товаром та ще й досить рідкісним, то держава була зацікавлена у його постійному збільшенні. Унаслідок цього щодо повноцінних грошей існувало право вільного карбування.

Це право зводилось до того, що кожний, хто мав у злитку золото чи срібло, міг карбувати з нього відповідну кількість монет.

Повноцінні гроші постійно перебували в обігу й тому зношувались. Це робило їхній обіг дорогим і змушувало вдаватись до заходів, які б протидіяли зношуванню. Найпоширенішим засобом боротьби із цим явищем у багатьох країнах стало додавання домішки до грошового металу для підвищення стійкості до зношування металу. Ця домішка називалась лігатурою, а кількість грошового металу (золота або срібла) у монеті – пробю. Вагове співвідношення між лігатурою і чистим грошовим металом встановлювалось державою й виражалось у тисячних частках або за каратною системою. В останній 24 карати означали, що в монеті 100 % чистого грошового металу.

Другий елемент металеві грошової системи – це неповноцінні гроші, тобто ті гроші, які викарбувані з негрошового металу. Неповноцінні гроші мають власну вартість, але вона значно менша за ту вартість, з якою вони вступають у грошовий обіг, тому щодо них не може бути застосовано правило вільного карбування.

Походження неповноцінних грошей пов'язане з тим, що у процесі історичного розвитку такі метали, як мідь, бронза, срібло раніше золота виконували роль загального еквівалента. Іншою причиною, що обумовила існування неповноцінних грошей, стало те, що для обслуговування дрібних платежів карбувати дрібні монети технічно було дуже складно. З'явилась потреба у розмінній монеті, яку й задовольнили неповноцінні гроші.

Важливим елементом металеві грошової системи на її досить високому рівні розвитку є банкнота. Вона виникає з розвитком товарного обміну різними шляхами, але, врешті-решт, її існування пов'язується з тим, що банкір видає її під облік комерційного векселя.

Банкнота як одна із форм кредитних грошей відрізняється від паперових грошей тим, що не має примусового характеру обігу й забезпечується золотом та іншими активами банку. Згодом банкнота втрачає ці особливості й нині, по суті, нічим не відрізняється від паперових грошей.

Трансформація банкнот у паперові гроші, тобто в нерозмінні на золото, пов'язана зі складними процесами розвитку кредитних відносин. Серед безлічі причин цього явища до найважливіших слід зарахувати емісію комерційними банками банкнот понад реальне їх забезпечення золотом та іншими активами банку й істотне використання для їхнього забезпечення облігацій державних позик, а також досить широкий обіг банкнот уже збанкрутілих банків.

Істотне значення у грошовій системі мають також казначейські білети – нерозмінні грошові знаки, що випускаються казначейством. Держава використовує їх для покриття бюджетного дефіциту. Головна відмінність казначейських білетів від банкнот зводиться до примусового характеру їх обігу і нерозмінності на золото. Згодом їхні відмінності від кредитних грошей (банкнот) зникають через трансформацію останніх у паперові гроші.

4.2. Види металевих грошових систем

У процесі історичного розвитку металеві грошові системи набували певних ознак і особливостей. І хоча грошові системи різних країн мали багато спільних рис, що пов'язано з об'єктивними закономірностями їх розвитку, з огляду на деякі відмінності можна виділити два основних види металевих грошових систем: а) біметалічна; б) монометалічна.

Біметалічні системи – це такі системи, в яких роль загального еквівалента виконують два грошових метали: золото і срібло. З давніх-давен у світі панували металеві грошові системи. При цьому вже з раннього середньовіччя і практично до середини XIX ст. переважали біметалічні грошові системи, в яких грошовим металом одночасно виступали і золото, і срібло.

Наявність двох грошових металів, що істотно розрізнялися за своєю вартістю, спричинила існування двох цін: у золоті й у сріблі. Це було пов'язано з тим, що кожний із цих металів виконував роль загального еквівалента, отже, й функцію міри вартості. Зі свого боку, дві ціни на один і той самий товар створювали деяку незручність у процесі обміну. Проте цей недолік, що став наслідком наявності двох грошових металів, довго не був перешкодою для розвитку товарно-грошових відносин.

Глибинним і дійсно об'єктивним недоліком біметалічної системи, який, зрештою, привів до її заміни монометалічною системою, виявилось те, що умови видобутку золота і срібла постійно змінювались, а це спричиняло зміну вартості цих металів. Помічати ці зміни й постійно відображати у співвідношенні цін, що фіксувалося державою в золоті й сріблі, було практично неможливо. У цих умовах один метал щодо іншого виявлявся недооціненим, а другий – переоціне-

ним, що спонукало суб'єктів господарювання розраховуватися переоціненим грошовим металом, а недооцінений – скуповувати. Наслідком цього стало те, що недооцінені «кращі» гроші витіснялись із обігу переоціненими «гіршими» грошима.

Це явище, суть якого зводиться до того, що «гірші гроші» витісняють з обігу «кращі гроші», шотландський економіст XIX ст. Г. Маклеод приписує англійському державному діячеві і фінансисту Т. Грешему (1519–1579 рр.). У науці це широко відомо як закон Грешема. Однак фахівці з історії економічної думки встановили, що цей закон у 1526 р. сформулював великий польський учений М. Коперник, а ще раніше цей причинно-наслідковий зв'язок виявив у 1300 р. французький економіст Н. Орезм.

З поширенням товарного виробництва і з надзвичайно потужним розвитком товарообмінних операцій суперечність, об'єктивно закладена в біметалевій грошовій системі, стала гальмувати товарний обмін і насамкінець призвела до зміни її монометалевою грошовою системою на основі одного грошового металу – золота.

Однією з перших країн, що перейшла до золотого монометалізму, стала Англія, яка вже в другій половині XIX ст. остаточно перейшла на грошову систему, в якій єдиним грошовим металом визначалось золото, а монети зі срібла переходили в розряд неповноцінних. У 1867 р. у Парижі відбулась міжнародна конференція, на якій була укладена угода про те, що золото є єдиною формою світових грошей. Цю угоду підписало декілька країн, а створена відповідно до неї міжнародна грошова система отримала назву Паризької валютної системи.

Перехід до монометалізму був явищем революційним і наštтовхнувся на інерційний опір окремих країн, які намагались зберегти біметалеву грошову систему. Вони створили Латинський монетний союз, який проіснував 13 років, а потім припинив своє існування.

Монометалізм, який ґрунтується на використанні золота як єдиного грошового металу, привів до формування грошової системи, що дістала назву золотого стандарту. Її головні особливості можна звести до таких моментів:

- золото вільно оберталося, а золоті монети виконували всі функції грошей;

- неповноцінні гроші вільно і у необмеженій кількості обмінювалися на золото;

- вивезення і ввезення золота з однієї країни в іншу було вільним.

Перехід до золотого стандарту, що називався «золотомонетний стандарт», забезпечував високий рівень стійкості національних валют і створював сприятливі умови для безперебійного функціонування золота як світових грошей. Усе це сприяло розвитку капіталістичного виробництва, становленню й укріпленню його кредитної системи, піднесенню міжнародної торгівлі та міжнародних кредитних відносин.

Золотомонетний стандарт проіснував до Першої світової війни, з початком якої в усіх країнах, що воювали, крім США та декількох латиноамериканських країн, був припинений розмін банкнот на золото і заборонено його вивезення з країни. Після Першої світової війни на початку 20-х рр. золотий стандарт було відновлено, але вже у вигляді не золотомонетного, а золотозливкового і золотодевізного. Золотозливковий стандарт означав, що розмін банкнот на золото відновлювався, але тільки в обмін на стандартні зливки. Для країн, запаси золота в яких були невеликі (Німеччина, Данія, Австрія та ін.) і які не могли обмінювати національну валюту на золото, запроваджувався золотодевізний стандарт. Його суть полягала в тому, що ці країни спочатку обмінювали свою валюту на валюту країн, де банкноти (девізи) вільно обмінювались на стандартні зливки золота, а вже потім на золото цих країн. Відновлений золотий стандарт у вигляді золотозливкового і золотодевізного був закріплений міжнародною угодою в Генуї у 1922 р. й отримав назву Генуезької валютної системи.

Відновлений золотий стандарт проіснував, однак, недовго. Світова економічна криза 1929–1933 рр. (велика депресія) призвела до скасування золотого стандарту в більшості країн. У 1931 р. його скасовано у Великобританії та Японії, а США відмовилися від нього в 1933 р. Цей процес поширився на інші країни й означав повний крах золотого стандарту.

Крах золотого стандарту, найбільш стійкої грошової системи серед тих, що існували протягом усієї історії світу, був об'єктивним. Головна причина цього в тому, що розвиток товарного виробництва почав суперечити дуже стабільній, але нееластичній системі золотого стандарту. Справа в тому, що видобуток золота не міг розвиватись такими ж темпами, якими розвивалося суспільне виробництво. Через це на тому етапі економічного розвитку, який характеризувався високим динамізмом у нарощуванні обсягів промислового і сільськогосподарського виробництва, наявна система грошового обігу стала помітним гальмом на шляху подальшого прогресу в розвитку товарного виробництва. Звичайно, суперечність існувала й задовго до моменту скасування золотого стандарту. Але до цього вона долалася шляхом збільшення видобутку золота і, що особливо суттєво, розвитком кредиту.

Немаловажними моментами, що відіграли свою роль у зникненні золотого стандарту, стали також: а) дорожня обслуговування цієї грошової системи; б) зростання потреби в золоті з боку виробництва (особливо в умовах гонки озброєнь); в) неможливість для держави в умовах золотого стандарту проводити власну незалежну грошово-кредитну політику.

Крах системи золотого стандарту аж ніяк не означає, що золоті монети цілком зникли з обігу. В ряді країн, у тому числі в Україні, во-

ни випускаються й нині, найчастіше це приурочено до визначних подій. Випуск золотих монет вигідний державі, оскільки в даному випадку йдеться про специфічний товар, що користується значним попитом як на внутрішньому, так і на зовнішньому нумізматичному ринку. Товар цей відрізняється тим, що його ціна постійно зростає. Що ж стосується організації та функціонування грошового обігу в країнах, котрі випускають золоті монети, то вони не мають значного економічного впливу на загальну організацію грошового обігу.

4.3. Паперові грошові системи

Із крахом золотого стандарту в переважній більшості країн склався новий тип грошової системи, який дістав назву паперового, або грошово-паперового. Цей тип характеризується тим, що в ньому роль загального еквівалента відіграє вже не товар, який має власну вартість і котрий саме щодо цієї вартості діє у сфері обміну, а товар, який своєї вартості не має. Паперові гроші – це номінальні знаки вартості, що заміщують в обігу повноцінні гроші й випускаються державою для покриття своїх витрат.

Власне паперові гроші мають свою вартість, оскільки вони є товаром на виготовлення якого витрачається людська праця. Але власна вартість грошової одиниці й та номінальна вартість, яку вона представляє в обміні, не зіставні, тому говорять, що паперові гроші не мають вартості.

У чому ж причина появи паперових грошей? Чому вони можуть і замінюють на певному етапі розвитку товарного виробництва повноцінні гроші?

У метаморфозі Т – Г – Т гроші є засобом обігу. Ця функція грошей, урахувавши сутність товарного виробництва, визначальна, тому що мета товарного виробництва – задоволення потреб людини. Досягти цієї мети за умови існування і постійного поглиблення суспільного поділу праці можна тільки на основі обміну різних споживчих вартостей. Оскільки їхній прямиий обмін як споживчих вартостей неможливий, то цей обмін здійснюється на основі їхньої вартості. Функцію виміру вартості перебирає на себе особливий товар, загальний еквівалент або гроші. У цьому сенсі міра вартості як функція грошей дуже важлива, але все ж не головна. З погляду на всю організацію товарного виробництва це лише прелюдія до головного – до обміну за допомогою грошей різних споживчих вартостей. Те саме можна сказати і про функцію грошей як засобу платежу. Тут є лише певна модифікація руху грошей щодо самого акту обміну споживчих вартостей. Що ж стосується функції грошей як світових, то вона зводиться до функції засобу обігу, але тільки щодо товарів і послуг, якими обмінюються країни. У своїй функції засобу нагромадження гроші лише накопичуються, аби згодом знову «пірнути в бурхливий світ» обміну.

Отже, квінтесенція суті грошей, їхня вирішальна функція, що забезпечує реалізацію мети товарного виробництва, – це їхня функція як засобу обігу.

Саме із цією функцією і пов'язана поява паперових грошей. Об'єктивно вона полягає, з одного боку, в цільовій функції грошей, покликаних забезпечити обмін різних споживчих вартостей, а з іншого – це пов'язано із самим фактом обміну. Це останнє дуже чітко підкреслює К. Маркс. Пояснюючи природу паперових грошей і аналізуючи метаморфозу $T - G - T$, він пише, що тут «функціональне буття грошей поглинає їх матеріальне буття»*. Перші паперові гроші з'явилися у Китаї. Про це згадує відомий італійський мандрівник Марко Поло, котрий відвідав Китай наприкінці XIII ст. і залишив після себе книгу про цю подорож. Однак ці гроші не набули тоді поширення та їхній обіг припинявся щоразу, коли припинявся обмін їх на золото. Загальні умови товарного виробництва ще не потребували тієї надзвичайно високої еластичності, яка властива паперовим грошам.

Відповідні умови для широкого використання паперових грошей складаються тільки при капіталізмі. Вдруге вони з'являються в 1690 р. у США, а згодом і в інших країнах. Сучасні паперові гроші мають подвійну природу свого походження. З одного боку, вони з'являються у формі казначейських білетів, а з іншого – в паперові гроші поступово трансформуються банкноти.

Таким чином, у сучасних умовах основним, базовим елементом грошових систем є паперові гроші. Крім них, до складу цих систем як найважливіші структурні елементи входять:

- масштаб цін;
- порядок організації емісії паперових грошей;
- способи встановлення і підтримки курсу національної валюти;
- загальні принципи організації готівкового і безготівкового грошового обігу.

За невеликим винятком кожна країна має свою грошову одиницю, яка своєю назвою найчастіше відображає історичні корені розвитку національного товарного виробництва. В Україні грошова одиниця отримала назву гривні від назви грошової одиниці в Київській Русі. Часто назва грошової одиниці фіксує національну ознаку корінної нації. Наприклад, лит у Литві або лат у Латвії. Валюта має свою покупюрну будову, яка визначається рівнем її номінальної вартості. В Україні випускаються купюри в 1, 2, 5, 10, 20, 50, 100, 200 і 500 гривень. Візуальне супроводження купюр, як правило, відображає те, що є сакральним для нації. Емісія грошей – монопольне право центрального банку.

Масштаб цін у сучасних умовах являє собою грошову одиницю країни та її кратні частини. Він устанавлюється державою, а вже ку-

* Маркс К. Капітал. Т. 1. – С. 140.

півельна спроможність національної грошової одиниці визначається стихійно і залежить від багатьох чинників в економіці та від її загального стану.

Що ж стосується такого елемента сучасних грошових систем, як установлення і підтримка курсу національної валюти, то тут існують різноманітні способи. Для найбільш розвинених країн притаманний вільно плаваючий курс, який установлюється під впливом дії попиту на валюту на ринку.

4.4. Створення грошової системи України

Після отримання незалежності у 1991 р. перед Україною стояло завдання створення власної грошової системи. Необхідність цього була викликана не лише появою незалежної держави, але й тим, що в умовах прозорості кордонів і майже безконтрольного переміщення товарів і грошей між Україною та її найближчими сусідами всі негаразди в системі грошового обігу сусідів швидко поширювались і на нашу країну. Так, наприклад, величезна інфляція в Росії на початку 90-х рр. призвела до того, що потік рублевої маси направився в Україну, спустошуючи і без того дефіцитний ринок нашої держави. До того ж Україна все більше відчувала брак рублевої маси, оскільки вже з вересня 1991 р. не отримувала рублевих надходжень від центрального банку Російської Федерації.

Слід зауважити, що формування власної грошової системи гальмувалось тими силами в Україні, які прагнули до відновлення СРСР. Проте об'єктивні процеси як у політичному, так і в економічному житті суспільства призвели, хоча й із запізненням майже на рік, до початку становлення власної грошової системи. В її формуванні у нас було дуже мало історичного досвіду, хоча раніше Україна робила спроби розбудови власної грошової системи.

Своїм корінням грошова система України сягає ще в часи Київської Русі, де грошима була гривня. Після татаро-монгольського ярма на значній частині нашої Батьківщини в обігу був російський рубль. У тих же частинах України, що входили до складу Польщі або Австро-Угорщини, були наявні (в обігу) національні грошові одиниці цих держав.

Становлення власної грошової системи у нашій державі почалося з проголошення Україною в 1917 р. своєї незалежності. Спочатку ввели в обіг карбованці, випущені у вигляді купюр по сто карбованців, а в 1918 р. була випущена гривня, що містила сто шагів (польська рахівна одиниця). Досить тривалий час українські гроші ходили нарівні з російськими рублями, і тільки після низки законодавчих актів, спрямованих на обмеження обігу останніх, 6 січня 1919 р. було

прийнято Закон Української Народної Республіки про остаточну заборону обігу російських рублів на території республіки.

Грошова система нашої країни, яка вперше проголосила свою незалежність після довгих століть перебування під ярмом Російської імперії, була представлена тільки паперовими грошима. Малюнки на українських грошах та їх загальний дизайн було виконано відомим українським маляром-графіком Г. Нарбутом. Слід зазначити, що в цей дуже складний період розвитку держави поряд з гривнею випускались і інші грошові знаки. В Україні свої гроші випускали окремі міста, наприклад, Тернопіль, Кам'янець-Подільський, Луцьк та ін.

З проголошенням у 1991 р. незалежності України почався процес становлення власної грошової системи. На цьому шляху наша держава пройшла декілька етапів.

Перший етап почався 28 грудня 1991 р. з прийняттям Постанови Кабінету Міністрів України і Національного банку України про введення в Україні купонів багаторазового використання. Це було викликано браком рублевої готівки і прагненням захистити свій ринок від тиску різкого зростання рублевої маси, що трапилось через потужну емісію грошей у Росії. Купони виконували роль готівки і видавались поряд із рублями.

Другий етап становлення грошової системи України почався 12 листопада 1992 р., коли купон був уведений у безготівковий обіг і наша країна остаточно вийшла з рублевої зони. Указом Президента України Л. Кравчука єдиним платіжним засобом оголошено український карбованець, що в готівковому обігу був представлений купоном. Але, не маючи власної фабрики держзнака, держава була змушена на досить не вигідних умовах друкувати ці купони в Канаді та Великобританії.

Третій етап пов'язаний із проведенням 2 вересня 1996 р. грошової реформи з введенням національної валюти, яка дістала назву гривні, щодо розмінної монети, то її назву залишили за звичною копійкою. Ескізи гривні виконав український художник В. І. Лопата.

Уведення гривні означало завершення процесу становлення власної паперової грошової системи. Нині перед нашою державою стоїть важливе завдання постійного зміцнення національної грошової одиниці та забезпечення її стабільності.

Теми індивідуальних науково-дослідних завдань

1. Суть грошової системи та її основні елементи.
2. Металеві грошові системи та їх еволюція.
3. Біметалеві грошові системи та їх трансформація в монометалеві.
4. Золотий стандарт, його роль у розвитку виробництва і причини краху.

5. Паперові грошові системи та їх основні елементи.
6. Створення грошової системи України.
7. Закон Грешема і явище, суть якого він розкриває.

Тести

1. Грошова система – це:
 - а) організаційно-правові основи діяльності суб'єктів господарювання на ринку грошей;
 - б) система організації всіх кредитних установ країни;
 - в) конкретна форма організації грошового обігу, визначена відповідним законодавством країни.

2. Які із зазначених елементів включає досить розвинута металева грошова система:
 - а) повноцінні гроші;
 - б) неповноцінні гроші;
 - в) банкноти;
 - г) кредитні картки?

3. Біметалева грошова система – це система, де як повноцінні гроші функціонують:
 - а) тільки золото;
 - б) тільки срібло;
 - в) і золото, і срібло.

4. Головна причина переходу від біметалізму до монометалізму пов'язана з:
 - а) незручністю наявності двох цін (у золоті й сріблі);
 - б) необхідністю постійного регулювання співвідношення між ціною в золоті та ціною в сріблі;
 - в) порушенням закону вартості.

5. Які із зазначених видів монометалевої грошової системи належать до системи золотого стандарту:
 - а) золотомонетний;
 - б) золотозливковий;
 - в) золотодевізний?

6. Яка із зазначених причин була головною в зникненні золотого стандарту:
 - а) золотий стандарт дуже витратний для держави;
 - б) значна частина золота йшла на потреби виробництва;
 - в) еластичність золотого стандарту в першій половині ХХ ст. вже не відповідала новим і потужним масштабам суспільного виробництва?

7. Яке визначення паперової грошової системи найбільш повне й точне:

- а) грошова система, в якій держава встановлює валютний курс;
- б) грошова система, в якій в обігу перебувають тільки номінальні знаки вартості, не розмінні на золото;
- в) грошова система, в якій держава встановлює масштаб цін?

8. Перші паперові гроші з'явилися у середньовіччі в:

- а) Італії;
- б) США;
- в) Китаї.

9. Які із зазначених елементів входять у структуру паперової грошової системи:

- а) масштаб цін;
- б) порядок організації емісії паперових грошей і монет;
- в) способи встановлення і підтримки курсу національної валюти;
- г) загальні принципи організації готівкового і безготівкового грошового обігу?

10. У якому році в сучасній незалежній Україні була здійснена грошова реформа і введена гривня:

- а) 1992 р.;
- б) 1996 р.;
- в) 1998 р.?

Розділ 5. ІНФЛЯЦІЯ І ГРОШОВІ РЕФОРМИ

5.1. Сутність і причини інфляції

Інфляція являє собою порушення грошового обігу, що проявляється у переповненні грішми сфери обігу. Це виявляється у знеціненні грошей.

Зовнішнім проявом інфляції є зростання цін, однак це не означає, що будь-яке зростання цін – це інфляція. Так, підвищення цін може бути викликано зміною вартості грошового металу внаслідок зниження витрат на його виробництво. Воно може стати наслідком масового зменшення довіри населення до національної валюти через ті чи інші конкретні політичні події. У цих випадках має місце зростання цін, але воно не пов'язано з переповненням каналів обігу грошима.

Інфляція є складним економічним явищем і як таке не має однозначного тлумачення серед економістів. Щодо причин інфляції існує декілька теорій. Одна з найпоширеніших – теорія інфляції, засновником якої був Дж. Кейнс. Він пов'язував інфляцію насамперед зі зростанням попиту і його переважаанням над пропозицією. Саме це він вважав головною причиною інфляції. Такий підхід до пояснення цього явища отримав назву «теорія інфляції попиту».

Деяко інше тлумачення інфляції у тих економістів, які пов'язують це явище з витратами. Це така звана теорія інфляції витрат. Її суть у тому, що витрати виробництва суттєво зростають передусім через позицію профспілок, які змушують роботодавців підвищувати заробітну плату за відсутності зміни або за меншої динаміки зростання продуктивності праці. Це, своєю чергою, змушує роботодавців підвищувати ціни. Така низка причин, на думку прихильників цієї теорії, і викликає інфляцію.

Деяко особлива позиція у монетаристів. М. Фрідмен вважав інфляцію суто грошовим феноменом, а її основну причину він пов'язував з досить надмірною масою грошей порівняно з валовим внутрішнім продуктом.

У сучасних умовах серед економістів досить поширений комплексний підхід до аналізу інфляції як явища. Його суть полягає в тому, що інфляція – це наслідок дії цілої низки причин, які лежать у сфері як грошового обігу, так і самого виробництва. Зрозуміло, що чинники інфляції не діють окремо, вони неоднорідні й різні за своєю спрямованістю. Проте, незважаючи на їх велике різноманіття, у цілому їх можна певним чином класифікувати. До найбільш істотних причин інфляції належать:

– емісія грошей, що викликає диспропорцію між реальною потребою народного господарства в грошах і реальною грошовою масою;

– прискорення обороту грошей, що може бути викликано різними обставинами. до них належить, наприклад, широке впровадження системи безготівкових розрахунків, застосування нової техніки у процесах, пов'язаних з організацією грошового обігу;

– значне скорочення товарообігу, обумовлене, наприклад, скороченням виробництва через кризовий стан економіки, неврожай або якесь стихійне лихо;

– кредитна експансія, що стає причиною збільшення безготівкового грошового обігу, тобто емісії кредитних грошей. Її здійснюють переважно комерційні банки, вона є обмеженою і тому має допоміжний характер. Головна ж причина в цьому плані, як правило, емісія, яка є наслідком певної політики центрального банку;

– значне збільшення попиту (інфляція попиту), яке може бути викликано, наприклад, різким збільшенням заробітної плати, що не супроводжується таким або ж більшим зростанням продуктивності суспільної праці;

– кризові явища у виробництві базових матеріальних ресурсів. Прикладом може бути криза, що почалася у світі в 1973 р. і була пов'язана переважно з політикою країн – членів ОПЕК з обмеження видобутку нафти.

Перелічені чинники інфляції діють не ізольовано, а часто переплітаються, доповнюючи одна одну і надаючи інфляції характер затяжного і дуже глибокого за своїми наслідками процесу. На виникнення інфляції впливають також інші чинники. Їх можна класифікувати на внутрішні і зовнішні.

До внутрішніх чинників, що сприяють розвитку інфляційних процесів, належить високий рівень монополізації економіки. До цієї групи чинників можна зарахувати і значні обсяги розміщення державних цінних паперів, емісію грошей, для покриття бюджетного дефіциту тощо.

До зовнішніх факторів слід зарахувати, наприклад, імпорт інфляції з однієї країни в іншу, суттєве зростання цін на ті товари, які країна імпортує, особливо коли цей імпорт значний за своїми обсягами і важливий з погляду функціонування всієї економіки.

У своєму реальному прояві інфляція може бути прихованою і відкритою. Відкрита інфляція проявляється в зростанні цін. Прихована має місце тоді, коли ціни не зростають, оскільки є обставини, найчастіше суто політичні, які стримують або й просто забороняють їх підвищення. Саме така інфляція мала місце в колишньому СРСР. Ціни на товари і послуги практично не змінювались, оскільки такою була політика партії. Цей вид інфляції супроводжується дефіцитом, який у Радянському Союзі був тотальним.

Інфляція – це зростання цін, а саме зростання може бути різним. Тому для виміру інфляції використовують її показник. Він розраховується різними способами.

Насамперед рівень інфляції можна визначити через порівняння валового внутрішнього продукту у звітному і базисному періодах. Розрахований у такий спосіб показник рівня інфляції називають ще дефлятором валового внутрішнього продукту.

Досить поширеним способом визначення рівня інфляції є його визначення через зміну оптових цін на вироблену в суспільному виробництві продукцію. Але при цьому необхідно виходити з незмінності фізичного обсягу окремих і важливих з погляду народного господарства товарних груп, наприклад оптові ціни на нафту, на сільськогосподарську продукцію, на метал тощо.

Однак найбільш поширеним способом є визначення рівня інфляції за зміною цін на товари, що входять у так званий споживчий кошик. Цей показник має найбільш чітко виражений соціальний аспект, оскільки він відбиває зміну цін за товарами кінцевого споживання. Рівень інфляції, який визначається за споживчим кошиком можна розрахувати за такою формулою:

$$I_{\text{инф}} = P_1 : P_0 \times 100,$$

де $I_{\text{инф}}$ – індекс інфляції;

P_1 – вартість споживчого кошика в поточному році;

P_0 – вартість споживчого кошика в попередньому році.

У західній економічній літературі розрахунок індексу інфляції здійснюють аналогічним методом через розрахунок змін у вартості життя. Для цього використовують формулу Ласпейреса:

$$I_p = \frac{P_1 \times q_0}{P_0 \times q_0} \times 100.$$

Знецінювання грошей як найважливіший прояв інфляції може мати різну динаміку. Щодо цього інфляцію прийнято класифікувати, розрізняючи такі її види; повзуча, коли темп зростання цін коливається у межах 5–10 % на рік; галопуюча – 10–100 % на рік і гіперінфляція з річним зростанням цін понад 100 %. Щоправда, в економічній літературі ці види інфляції іноді розмежовують і на основі іншого рівня показників зростання цін, але це вже не так суттєво.

Повзуча інфляція не призводить до значного зростання цін. У цих умовах суб'єкти господарювання і населення використовують певний надлишок грошей для нагромадження, що уповільнює швидкість їх обігу і діє як антиінфляційний фактор. До того ж така інфляція має і позитивні моменти, стимулюючи виробництво. Вона не спричиняє помітних негативних явищ і тому може відбуватись протягом тривалого часу. Її негативний потенціал накопичується поступово і за інших незмінних умов вона, врешті-решт, переростає в галопуючу.

Галопуюча інфляція характеризується стрімким зростанням цін. Воно посилюється збільшенням споживчого попиту, оскільки споживач прагне швидше витратити гроші, поки вони не знецінились ще більше. Довіра до грошей різко падає, і суб'єктам господарювання стає не вигідно тримати свої активи у грошовій формі. Сфера грошового обігу розладжується, гроші втрачають свою купівельну спроможність і суб'єкти господарювання переходять до бартерних операцій.

Гіперінфляція характеризується повним розладом грошового обігу. Емісія грошей уже не покриває потребу в них, і держава вдається до випуску банкнот великих номіналів, але й це не вгамовує голоду на гроші. Водночас втрачають свою вартість і активи, розміщені в цінні папери, депозити тощо. Особливо незахищеними виявляються заощадження. Вони знецінюються і втрачають свій сенс.

Повний розлад у грошовій сфері призводить до руйнування всього господарського механізму. Ринок стає хаотичним, у виробництві виникають великі диспропорції, суб'єкт господарювання втрачає стимул до виробництва.

На цьому етапі інфляція супроводжується і масштабним перерозподілом багатства. Ті, хто зумів вкласти гроші у найбільш захищені від знецінення активи (у землю, нерухомість тощо), багатіють, оскільки вартість цих об'єктів зростає, а ті, хто не мав змоги цього зробити, бідніють і можуть навіть стати банкрутами. Помітно виграють боржники і програють кредитори. Заощадження знецінюються, і цей процес робить бідними значні верстви населення.

Унаслідок названих негативних процесів у суспільстві зростає напруга, яка може призвести до гострих соціальних конфліктів, а то й до зміни політичної ситуації в країні.

5.2. Соціально-економічні наслідки інфляції

Інфляція пов'язана зі збільшенням грошової маси. До певної міри це позитивно впливає на економіку, що пов'язано з такими моментами:

- збільшення грошової маси спричиняє зниження ставки відсотків за кредит, але викликає зростання курсу акцій і облігацій, а це, своєю чергою, призводить до зростання інвестицій, розширює експансію комерційних банків і збільшує обсяги інвестицій;

- зростання грошової маси сприяє збільшенню споживання, підвищенню попиту на нерухомість, що, своєю чергою, призводить до зростання інвестиційної мотивації і, врешті-решт, до розвитку суспільного виробництва.

Однак цей позитивний момент має місце тільки за відносно невеликих розмірів емісії, що не набагато перевищує реальну потребу в грошах. Коли ж емісія досягає значних розмірів, інфляція втрачає свій позитивний вплив на суспільне виробництво.

Наслідки, причиною яких стає інфляція, різноманітні й аж ніяк не односпрямовані. За певних умов інфляція вигідна окремим підприємцям і державі. Так, держава за рахунок інфляції покриває свої, як правило, непродуктивні витрати і фінансує державний сектор економіки. Власне кажучи, держава оподатковує все населення емісійним податком. Він дозволяє державі одержати необхідні кошти швидше, ніж, наприклад, у разі введення нових податків або збільшення державного боргу. Порівняно із цими традиційними методами вилучення матеріальних цінностей у населення емісія дає можливість у більших масштабах обирати своїх громадян, ще й зменшуючи при цьому свої витрати.

Певну вигоду, особливо на початковому етапі, інфляція приносить підприємцям, оскільки попит на товари підвищується, а це збільшує ділову активність. Проте ця вигода може мати місце тільки за умови, що збільшення прибутку випереджає інфляційне зростання цін.

Серед підприємців особливо виграють ті, хто експортує продукцію. Це обумовлено тим, що витрати на виробництво продукції в умовах інфляції зменшуються. Переважно це має місце внаслідок того, що реальна заробітна плата найманих робітників зменшується. Це дає можливість експортерам знизити ціни на свої товари і зміцнити свої позиції на зовнішньому ринку.

До тих, хто одержує значні вигоди від інфляції, належать і боржники. Особливо вигідно це великим землевласникам, оскільки їх заборгованість, як правило, значна і практично постійна. Виграш цієї частини підприємців та власників досягається передусім за рахунок перерозподілу прибутку, викликаного інфляцією.

Зрозуміло, що позитивний економічний ефект для окремих верств населення і для держави досягається за рахунок втрат іншої частини громадян. До тих, хто найбільше потерпає від інфляції, входять насамперед найменш захищені верстви населення. Пенсіонери, інваліди, студенти і деякі категорії працюючих в умовах інфляції втрачають свої заощадження, а їхні пенсії, стипендії та інші виплати не зростають взагалі або збільшуються в темпі, що відстає від темпів інфляції.

Зменшення реальної заробітної плати основної частини найманих робітників у період інфляції стає повсюдним. Це призводить до змін у структурі споживання, погіршення загальних умов відтворення робочої сили, зубожіння населення.

У період інфляції погіршується становище дрібних власників, особливо фермерів. Різниця між цінами на сільськогосподарську і промислову продукцію зростає, а це погіршує їхнє становище.

З розвитком інфляційних процесів відбуваються глибокі негативні зміни в економіці в цілому. Ціни на вироблені товари швидко зростають. При цьому підвищення цін відбувається нерівномірно, а це спричиняє порушення сформованих в економіці пропорцій.

Неодмінним супутником такої зміни цін стає спекуляція. Виникає величезна кількість посередницьких фірм, що перепродають вироблені товари.

Нестійкість грошової одиниці значно збільшує підприємницький ризик і знижує ділову активність. Причиною її зниження стає скорочення всіх видів кредиту, насамперед комерційного.

Капіталовкладення в економіку зменшуються, а зміна структури попиту і нерівномірне зростання цін призводять до дезорганізації внутрішнього ринку.

Падіння реальної заробітної плати робить ручну працю дешевою, а це гальмує технічний прогрес і впровадження нової техніки.

Прямим виявом негативних наслідків інфляції стає розлад усієї системи грошового обігу. Один із яскравих проявів цього – витіснення національної грошової одиниці іноземною валютою.

Інфляція призводить до порушення сформованих міжнародних відносин, а можливість зниження цін на експортні товари тієї країни, де інфляція досягла великих розмірів, посилює конкуренцію на зовнішніх ринках.

Одним із важливих моментів інфляції є її вплив на безробіття. Аналізуючи цей зв'язок, англійський економіст О. Філіпс у 1958 р. дійшов висновку, що між зміною ставок заробітної плати і безробіттям існує зворотна залежність. Зображена у вигляді графіка дана залежність отримала назву кривої Філіпса (рис. 5.1). Крива Філіпса, безперечно, показує зв'язок між зростанням цін і зменшенням безробіття. Однак досвід багатьох країн показує, що можливість регулювання рівня безробіття за допомогою цін дуже обмежена і має місце тільки в короткостроковому періоді. На значних відрізках часу інфляція однозначно призводить до зростання безробіття.

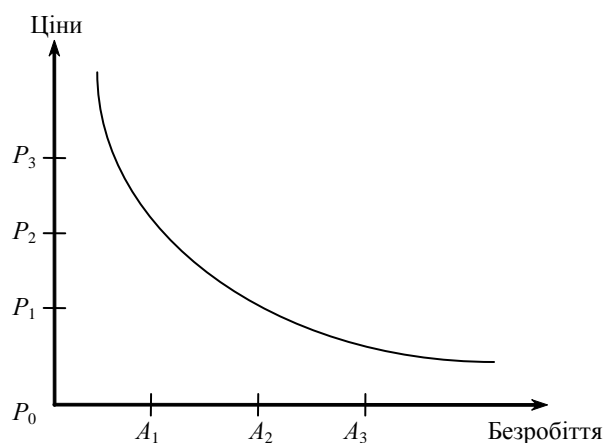

Рис. 5.1. Крива Філіпса

Якщо інфляція триває досить довго, то сукупність усіх її негативних наслідків призводить до різкого розладу фінансової системи держави.

5.3. Інфляція в Україні та її особливості

Перші кроки становлення незалежної суверенної України супроводжувалися значними економічними труднощами. Переважно вони були пов'язані з переходом від тотально-планової економіки до ринкової. Серед глобальних негативних явищ цього перехідного періоду особливе місце за своїм значенням і впливом на посилення економічної кризи в Україні зайняла інфляція.

Слід зазначити, що в умовах тоталітарної системи з її практично повним контролем за цінами інфляція була прихованою. Остання, як відомо, проявляється в дефіциті товарів і послуг, який дедалі посилювався. На тлі цього дефіциту перехід до ринкової організації виробництва супроводжувався величезним зростанням цін. Так, у 1991 р. інфляція становила 390 % за рік, у 1992 р. – 2100 %, а в 1993 р. – 10 256 %. Це був найвищий рівень інфляційного процесу в нашій державі. Згодом завдяки переходу на монетаристські принципи організації і здійснення грошово-кредитної політики насамперед зусиллями Національного банку України інфляція почала вщухати і після проведення грошової реформи в 1996 р. становила у 1997 р. 110,1 %.

Надзвичайно великий рівень інфляції особливо в перші роки нашої незалежності був пов'язаний із цілою низкою причин, серед яких найважливіші такі.

– У спадщину від СРСР Україна одержала дуже деформовану економіку, в якій величезна роль належала військово-промислому комплексу. В 1990 р. у промисловості України приблизно 40 % обсягів виробництва припадало на військове виробництво.

– Народне господарство України характеризувалось високим рівнем монополізму. Так, тільки серед 380 найбільших підприємств України в 1990 р. більше половини являли собою одне єдине підприємство з виробництва відповідного товару.

– Важливою причиною, що обумовила наростання інфляції в перші роки існування незалежної України, стало й те, що уряд виділяв величезні кошти на підтримку підприємств, які працюють неефективно. До них належала більша частина колгоспів, окремі підприємства промисловості і навіть цілі галузі, наприклад вугільна.

– Загальний стан економіки у поєднанні зі складнощами перехідного до ринку періоду призвів до значного скорочення як промислового, так і сільськогосподарського виробництва. За 1991–1999 рр. валовий внутрішній продукт країни зменшився у 2,5 раза.

– Розвитку інфляційних процесів сприяла і сформована у населення за роки радянської влади стійка психологія споживання. Разом з масовою безгосподарністю і марнотратством усіх видів ресурсів вона ставала причиною нераціонального використання наявного потенціалу і скорочувала товарну масу.

– Суттєвою причиною, що обумовила розвиток інфляційної спіралі, стало підвищення цін на російські енергоносії. Досить сказати, що тільки за 1992 р. ціни на нафту, газ і нафтопродукти зросли в 300 разів.

– Потужним чинником інфляції в Україні стала і деформація попиту. Ті групи населення, що почали отримувати великі доходи, стали причиною підвищеного попиту на іноземні товари й вітчизняні товари підвищеної якості.

– Усі ці чинники спричинили величезний дефіцит державного бюджету, покриття якого значною мірою здійснювалось за рахунок грошової емісії.

– Важливим чинником інфляції став і її прямиий імпорт з Росії. Він був викликаний тим, що динаміка грошової емісії в Росії набагато перевищувала відповідний показник в Україні, а в умовах відкритості кордонів і величезного товарного дефіциту грошова маса із цієї сусідньої країни потужним потоком ішла в нашу державу, спустошуючи і без того дефіцитний ринок нашої Батьківщини.

– Ще одна причина потужного розвитку інфляційних процесів у нашій державі – це те, що Росія без будь-якого права оголосила себе правонаступником СРСР і привласнила собі значні матеріальні активи.

У подальшому наша держава в принципі впоралася з інфляційними процесами в тому розумінні, що такого надвеликого зростання цін у наступні роки не було. Однак це не означає, що в цій площині в Україні вже немає проблем. Індекс інфляції ще дуже високий. І для того щоб цей показник був у межах, прийнятних для країни, необхідно докладати багато зусиль.

5.4. Грошові реформи

Тривалі і глибокі кризові явища в економіці й особливо в грошовому обігу країни потребують розробки і вжиття заходів, покликаних поліпшити грошовий обіг, укріпити національну грошову одиницю, а відтак і економіку в цілому. Ці заходи і пов'язують з поняттям «грошова реформа».

Кожна грошова реформа є індивідуальною і відображає конкретні історичні й ринкові умови тієї країни, в якій вона відбувається. Зміст реформи може бути різним: від простої заміни одного зразка купюр зміни існуючого масштабу цін (деномінаційна реформа) до глибоких змін у самій грошовій системі. Такі складні системні грошові реформи спрямовані, як правило, на укріплення національної грошової одиниці та поліпшення якості функціонування всієї сфери грошового обігу.

Узагалі грошові реформи можна поділити на конфіскаційні і неконфіскаційні. Перші визначаються тим, що надлишкова грошова

маса (а це, як правило, неодмінний фактор передреформного стану грошової системи) вилучається з обігу без будь-якої компенсації тим, у кого вона забирається. Другий тип навпаки передбачає певну компенсацію. Такий спосіб проведення грошової реформи найбільш прийнятний для суспільства, оскільки робить матеріальні втрати населення мінімальними.

Серед конкретних методів здійснення грошових реформ можна виділити метод реставрації та метод подвійної валюти. Розглянемо конкретні історичні приклади їх успішної реалізації.

Метод реставрації було застосовано в США для відновлення і зміцнення грошової системи, фактично зруйнованої в період громадянської війни 1861–1865 рр. Суть цього метода полягає в тому, що знецінену грошову одиницю поступово укріплюють, змінюючи співвідношення між грошовою і товарною масою за рахунок розвитку виробництва і збільшення обсягів товару і послуг. Цей процес, як правило, доповнюється використанням так званої дефляції. Остання передбачає, що частина грошей старого зразка все ж таки вилучається державою з обігу, але при цьому держава відшкодовує вартість вилучених грошей. У такий спосіб держава зміцнює і прискорює відновлення статусу своєї національної грошової одиниці й робить процес реформування грошової системи найбільш прийнятним для всіх верств населення. Недоліком такого методу проведення грошової реформи є досить тривалий час на її здійснення. Так, США витратили на це реформування 14 років.

Неконфіскаційним є і метод подвійної валюти. Прикладом успішного застосування такого методу може бути грошова реформа, що здійснювалась у Радянському Союзі в 1922–1924 рр. Поряд з наявними грошовими одиницями, так званими радзнаками, в обіг були випущені банкноти у вигляді червонців, вміст золота в яких становив 7,7 г. Водночас у 1922 і 1923 рр. було проведено дві деномінації радзнаків, які ще перебували в обігу (в 1922 р. 10 тис. старих рублів прирівнювались до 1 нового рубля, а в 1923 р. радзнаки зразка 1923 р. обміняли на нові у співвідношенні 100 руб. до одного рубля). В 1924 р. припинили обіг радзнаків, замінивши їх казначейськими білетами із чітко встановленим співвідношенням – 1 червонець дорівнював 10 рублям. Слід зауважити, що формально неконфіскаційна реформа по суті стала конфіскаційною, адже в період проведення реформи радзнаки не приймали в торгівлі на оплату (була законодавчо встановлена вимога приймати їх в оплату тільки щодо дуже короткого переліку найнеобхідніших товарів), через це значну їх частину населення просто втратило. Але в цілому реформа була успішною і Радянський Союз отримав гнучку грошову систему зі стійкою грошовою одиницею.

Прикладом чисто конфіскаційного характеру може бути грошова реформа в СРСР, проведена в 1947 р. Конфіскація означала безеквівалентне вилучення у більшій частини населення (реформа здійснювалась на основі так званого класового принципу) значної маси грошей.

З одержанням Україною в 1991 р. незалежності постало питання про введення власної валюти і створення своєї грошової системи. З певним запізненням спочатку було введено купони багаторазового користування, які ходили нарівні з російськими рублями. Згодом ми вийшли з рублевої зони, але введення власної, повноцінної валюти стримувалось кризовим станом економіки і величезною інфляцією. І тільки в 1996 р. склалися умови, які дозволяли здійснити повноцінну грошову реформу.

Грошова реформа почалася 2 вересня 1996 р. і тривала до 16 вересня цього ж року. Упродовж цього періоду вільно використовувались карбованці і нова грошова одиниця – гривня. Карбованці вільно і в необмеженій кількості обмінювались на гривню у співвідношенні 100 тис. карбованців до 1 гривні. За перші 15 днів було обміняно 95,5 % усієї готівки, але право обміну карбованців на гривні в комерційних банках зберігалось протягом наступних двох років, а в центральному банку – впродовж ще трьох років.

Проведена в нашій державі грошова реформа стала найуспішнішою на теренах колишнього СРСР. Її здійснення призвело до цілої низки позитивних і дуже важливих для нашої країни наслідків. Серед найбільш значущих слід назвати такі:

- в Україні була введена власна національна валюта, а це один з найважливіших символів незалежної держави;
- курс гривні став стабільним, що дозволило вже із середини 1997 р. ввести перший валютний коридор, що означало введення конвертації гривні за поточними платежами;
- істотно зменшилась інфляція, яка за 1997 р. стала найменшою за весь попередній період і становила 110 %;
- за рік валові резерви НБУ зросли з 3,8 до 5,4 млрд дол.;
- гривня стала привабливою для населення і суб'єктів господарювання, про що свідчить те, що за рік після реформи внески в комерційні банки зросли на 120 %;
- зросло кредитування з боку комерційних банків. Станом на 01.08.1997 р. видані кредити дорівнювали 6,5 млрд грн, що на 2 млрд грн більше, ніж рік тому до проведення реформи.

5.5. Антиінфляційне регулювання

Грошові реформи, якщо вони вдало здійснені, можуть тимчасово зупинити інфляційні процеси або сприяти значному зниженню інфляції. Однак це не означає виключення інфляційних процесів і мож-

ливості їх нового наростання. Тому держава розробляє цілу низку заходів, спрямованих на стримування інфляції, які в сукупності й уособлюють антиінфляційну політику держави.

Слід зазначити, що антиінфляційна політика не може бути спрямована на уникнення інфляції, її зникнення з реалій економічного життя. Досвід високорозвинених країн, які мають багатовікову історію розвитку товарного виробництва, показує, що інфляцію не можна ліквідувати. Вона – неодмінний супутник ринкової економіки, і максимум того, чого може досягти високорозвинена держава, це встановлення контролю над інфляцією, який забезпечує її стримання у досить невеликих межах.

Антиінфляційна політика має спрямовуватись на досягнення трьох основних цілей, які можна сформулювати так.

– Розвиток ринкового механізму, оскільки саме ринок здатний найбільш ефективно і швидко відновлювати порушений з розвитком інфляційних процесів баланс між грошовою і товарною масою.

– Проведення глибоко продуманої політики грошового регулювання, здійснюваного насамперед центральним банком країни і спрямованого на забезпечення оптимальної зміни грошової маси.

– Скорочення бюджетного дефіциту до рівня, що не викликає великомасштабних змін в економіці країни.

Цілі антиінфляційної політики відбивають загальні, стратегічні завдання суспільства і плани подальшого розвитку ринкової економіки. Однак у вужчому розумінні антиінфляційна політика – це набір різних заходів, спрямованих на розвиток виробництва і регулювання цін. Вона здійснюється за двома основними напрямками.

Перший пов'язаний з тим, що однією із вирішальних причин інфляції є емісія грошей, яка, своєю чергою, пов'язана, як правило, з дефіцитом державного бюджету. Відтак і антиінфляційна політика будується на монетаристських методах і на використанні грошового правила М. Фрідмена.

Другий напрям пов'язаний зі спробою регулювати заробітну плату і ціни. Перше виявляється в практиці заморожування заробітної плати, що широко використовують країни з розвинутою ринковою економікою. Досить поширеним заходом є також регулювання цін, але воно не має характеру широкомасштабних заходів і частіше проявляється в так званій політиці лідерства в цінах і встановлення довгострокових контрактних цін торговців з виробниками.

Антиінфляційні заходи держави стосуються не тільки тих процесів, що безпосередньо впливають на зростання цін, але й на ті явища, котрі є скоріше наслідками інфляції, ніж її причинами. До таких заходів слід зарахувати індексацію доходів.

Поряд з економічними важелями протидії інфляційному зростанню цін держава може застосувати і деякі адміністративні заходи,

але вони пов'язані найчастіше з короткочасним і нетотальним регулюванням цін.

Зазначені основні засади і напрями здійснення антиінфляційної політики мають дещо узагальнений характер. У кожній окремій державі розробка таких заходів відображає як загальні чинники, так і її особливості, котрі притаманні саме тій чи іншій країні.

Теми індивідуальних науково-дослідних завдань

1. Поняття інфляції та основні причини цього явища.
2. Основні способи визначення рівня інфляції.
3. Соціально-економічні наслідки інфляції.
4. Інфляція в Україні та її особливості.
5. Грошові реформи. Їх мета, методи і наслідки.
6. Грошова реформа 1996 р. в Україні.
7. Суть і методи антиінфляційного регулювання.

Тести

1. Інфляція – це:
 - а) знецінення національної валюти відносно іноземної;
 - б) знецінення грошей унаслідок переповнення ними каналів грошового обігу;
 - в) зниження попиту на гроші у зв'язку зі зменшенням доходів населення.
2. Рівень (індекс) інфляції можна визначити:
 - а) за споживчим кошиком;
 - б) через вартість ВВП;
 - в) за оптовими цінами.
3. Соціальні наслідки інфляції:
 - а) знецінення заощаджень;
 - б) погіршення умов відтворення робочої сили;
 - в) підвищення доходів пенсіонерів.
4. Від інфляції в її помірному варіанті (повзуча інфляція) виграють:
 - а) боржники;
 - б) експортери;
 - в) кредитори.
5. Економічні наслідки інфляції, яка досягла високого рівня (галопуюча або гіперінфляція), проявляються в:
 - а) розбалансуванні грошового обігу;
 - б) падінні виробництва;
 - в) скороченні капіталовкладень;
 - г) девальвації національної валюти.

6. Які з названих заходів держави у сфері суспільного виробництва можна вважати антиінфляційними:

- а) розвиток ринкового механізму;
- б) скорочення бюджетного дефіциту;
- в) регулювання грошової маси відповідно до змін в обсягах реального ВВП і змін швидкості обігу однойменної грошової одиниці?

7. Грошова реформа, що здійснюється методом реставрації, за своїм характером є:

- а) повністю неконфіскаційною;
- б) частково конфіскаційною (для дуже заможних громадян);
- в) конфіскаційною для всіх громадян?

8. Грошова реформа в Україні 1996 р. була:

- а) конфіскаційною;
- б) неконфіскаційною;
- в) частково конфіскаційною для дуже заможних верств населення.

9. Які з перелічених позитивних результатів грошової реформи в Україні 1996 р. були її прямими наслідками:

- а) введена власна національна валюта;
- б) відбулась стабілізація валютного курсу національної грошової одиниці;
- в) відбулась деномінація і зменшились витрати на грошовий обіг у країні?

10. Які з перелічених особливостей супроводжували реформу 1996 р. в Україні:

- а) реформа була оголошена раптово (зненацька для населення);
- б) реформа була відкритою і про її проведення населення знало;
- в) купони можна було поміняти на гривню протягом року;
- г) купони можна було поміняти на гривню протягом п'яти років після 1996 р.?

Задачі

1. Розрахуйте індекс інфляції за поточний рік, якщо ціна споживчого кошика в поточному році становила 1600 грн, а в минулому році вона дорівнювала 1300 грн.

2. Розрахуйте дефлятор ВВП у поточному році, якщо номінальний ВВП становив 20 млрд грн, а реальний – 15 млрд грн.

3. Обсяг продукції, виробленої за поточний рік, становив 700 тис. грн. Середньозважена ціна одиниці продукції в поточному році дорівнювала 100 грн, а в минулому році – 50 грн за одиницю. Використовуючи формулу Пааше ($I_p = \frac{P_1 \times q_1}{P_0 \times q_1} \times 100$), розрахуйте дефлятор ВВП.

4. Вкладник поклав у банк на рік суму в 2000 грн під 15 % річних. Інфляція за рік становила 10 %. Розрахуйте реальний дохід вкладника.

5. Розрахуйте індекс інфляції за формулою Ласпейреса:

$$(I_p = \frac{P_1 \times q_0}{P_0 \times q_0} \times 100),$$

якщо обсяг продукції в базовому періоді становив 500 тис. штук, а середньозважена ціна одиниці продукції в поточному році дорівнювала 100 грн проти 50 грн у базовому.

Розділ 6. ВАЛЮТНИЙ РИНОК І ВАЛЮТНІ СИСТЕМИ

6.1. Поняття валюти. Валютний курс і способи його встановлення

Валюта в широкому розумінні цього слова – це національна грошова одиниця тієї чи іншої країни. Національна валюта більшості країн, особливо тих, чия валюта не є конвертованою в процесі міжнародних обмінних операцій, повинна мати свій курс, тобто співвідношення, за яким вона обмінюється на іншу.

Валютний курс – ціна грошової одиниці однієї країни, виражена в грошовій одиниці іншої країни або в міжнародній грошовій одиниці. В умовах золотого стандарту валютний курс визначався досить точно завдяки тому, що базувався на золотому паритеті. Він дозволяв чітко зіставити купівельну спроможність однієї валюти до іншої. Наприклад, якщо в 20-ті рр. долар містив 1,5 г золота, а фунт стерлінгів майже 7,5 г, то золотий паритет визначався у співвідношенні 5:1. На його основі визначався і валютний курс, який відхилявся від золотого паритету на відносно невелику величину. Межі цього відхилення називали золотими крапками або точками експорту й імпорту. Вони точно прогнозувались, оскільки включали витрати на транспортування золота з однієї країни в іншу саме у зв'язку із цими обмінними операціями.

Коли національні грошові системи стали паперовими, а гроші вже не розмінювались на золото, національна валюта втратила ту основу, яка давала можливість достатньо точно зіставляти її купівельну спроможність із купівельною спроможністю інших валют. За таких умов виникла реальна можливість суттєвого відхилення дійсного курсу валюти від її реальної купівельної спроможності. Ця проблема є досить гострою, і нині валюти одних країн мають завищений курс, а інших – занижений. Тому сучасна наука і практика приділяють питанню курсоутворення велику увагу.

Єдиного механізму встановлення валютного курсу немає. Але є декілька способів його визначення. Серед найбільш поширених слід назвати насамперед метод встановлення валютного курсу на основі порівняння споживчого кошика різних країн за один і той самий період часу. Беремо, наприклад, вартість споживчого кошика в гривні й підраховуємо його ж вартість у рублях. Отримане таким чином співвідношення гривні до російського рубля і є валютним курсом гривні до рубля. Цей спосіб досить простий, проте не дуже точний, оскільки включає невелику кількість товарів і послуг.

$$\text{Ціна гривні в рублях} = \frac{\text{Ціна кошика в гривнях}}{\text{Ціна кошика в рублях}}$$

Інший спосіб полягає в порівнянні вартості валового національного продукту, виміряного, наприклад, у гривнях і в рублях. Цей метод

дає більш повне визначення валютного курсу, але він досить витратний і теж не позбавлений суттєвих недоліків.

Ще один метод, який застосовується у визначенні валютного курсу, – це метод зіставлення так званих ефективних витрат виробництва. Ними виступають: заробітна плата, показник продуктивності праці, норма відсотка, земельна рента. Формулу такого визначення подано нижче.

Досить поширеним способом, особливо в банківській сфері, є визначення валютного курсу через так званий крос-курс. Його суть полягає в тому, що курс однієї валюти, наприклад гривні до рубля, визначається через зіставлення обох цих валют до третьої валюти, наприклад до долара, і на цій основі вже визначається курс гривні до рубля.

На валютний курс впливає безліч чинників. Це і стан розвитку економіки, і стан платіжного балансу країни, і рівень інфляції тощо. Сам валютний курс постійно змінюється. Залежно від ставлення держави до його зміни можна виокремити два режими. Режим фіксованого валютного курсу і режим плаваючого курсу.

Фіксований валютний курс – це такий курс, який на певний термін (від місяця до декількох років) установлюється як незмінний, незалежний від поточних змін у попиті та пропозиції валюти. Він може мати певні різновиди. Так, Європейська валютна система характеризувалася тим, що згідно з угодою про її створення валютні курси країн-членів могли змінюватись тільки в межах дозволеного коливання ($\pm 2,5\%$). Певним варіантом фіксованого валютного курсу можна вважати систему фіксації валютних курсів, за якої останній змінюється відповідно до заздалегідь визначених критеріїв. Різновидом фіксованого курсу є режим різних курсів для окремих операцій. Такий режим застосовують країни, в яких недостатньо розвинута ринкова економіка.

Фіксований курс має певні переваги і водночас недоліки. До переваг зараховують таке:

- забезпечення для фірм та підприємств чіткої основи для того, щоб правильно спланувати і здійснити свою політику ціноутворення;
- можливість здійснювати досить ефективну кредитно-грошову політику в умовах, коли в країні ринок валюти, банківська система та інфраструктура ринку ще недостатньо розвинені.

До недоліків фіксованого курсу слід зарахувати такі:

- необхідність мати значні валютні резерви для підтримання курсу в умовах дії чинників, які ведуть до відхилення реального курсу від фіксованого;
- можливість втрат в умовах виникнення спекулятивного руху валюти з однієї країни в іншу;
- неможливість точного визначення на будь-який момент оптимального для країни співвідношення реального і фіксованого курсів.

Плаваючий валютний курс – це такий режим валютного курсу, за яким він змінюється під впливом попиту і пропозиції. Цей вид курсу теж має свої підвиди. Так, він може бути вільно плаваючим курсом, тобто не залежати від валютного курсу будь-якої іншої країни. Такий курс визначається співвідношенням попиту і пропозиції на дану валюту. Як правило, у «вільному плаванні» перебуває валюта декількох найбільш розвинутих країн світу.

Певним варіантом плаваючого курсу може бути валютний коридор. Цей спосіб установлення валютного курсу полягає у тому, що центральний банк установлює верхню і нижню межу можливих коливань національної валюти.

Різновидом плаваючого курсу є так званий режим колективного, спільного плавання. Він означає, що країни – члени певного угруповання разом змінюють свої курси щодо валют країн, які не входять у цю групу. Таке спільне плавання дозволяє країнам підтримувати відносно стабільне співвідношення своїх валют у межах угруповання.

Досить часто використовується режим регульованого плаваючого курсу. Він полягає в тому, що країна свій плаваючий курс певним чином корегує. Це досягається через здійснення валютних інтервенцій з метою не допустити значних, небезпечних для економіки коливань курсу.

Плаваючі курси більше, ніж фіксовані, відповідають суті ринкових відносин. У цьому сенсі вони мають таку перевагу: балансування попиту і пропозиції на валюту відбувається за відповідними змінами на ринку, а це знімає необхідність здійснювати валютні інтервенції.

Водночас політика плаваючих курсів має певні недоліки. Серед них найбільш помітні такі.

- Компаніям і фірмам складніше, ніж із фіксованим курсом, планувати виробничу діяльність і розробляти перспективні плани щодо ціноутворення.

- Обмінний курс валюти в окремії країні може деякий час перебувати на рівні, який уже не обумовлюється ринком, тому країна від цього може зазнавати помітних втрат.

- Плаваючий курс за певних обставин може бути суттєвою перешкодою для здійснення незалежної національної грошово-кредитної політики або для досягнення певних, завчасно поставлених макроекономічних показників.

Валютний курс постійно змінюється під впливом різноманітних факторів. Це може негативно впливати на стан грошового обігу і в цілому на стан економіки. Тому держава за допомогою свого центрального банку намагається регулювати валютний курс. Таке регулювання забезпечується застосуванням декількох методів. До найбільш важливих належать:

- валютна інтервенція. Вона полягає в тому, що центральний банк продає або купує на внутрішньому грошовому ринку значні обсяги валюти;

– операції центрального банку на відкритому ринку. Їх суть пов'язана із тим, що центральний банк масово купує або продає цінні папери;

– облікова політика і політика обов'язкових резервів. Центральний банк часто регулює грошову масу, змінюючи облікову ставку або зменшуючи чи, навпаки, збільшуючи норму обов'язкових резервів, а це, своєю чергою, впливає на валютний курс;

– пряме втручання держави в процес курсоутворення. Ці заходи часто бувають досить ефективними, але вони рідко мають ринковий характер, тому використовуються переважно для розв'язання поточних проблем, пов'язаних із валютним курсом.

Валюта має свій курс, тобто своє визначення в іншій валюті, і цим відрізняється від інших валют. Але між валютами існує ще й різниця в ступені самої можливості однієї валюти обмінюватись на іншу. Ця особливість називається конвертованістю валюти, суть її – у можливості валюти однієї країни обмінюватись (повністю або частково) на валюти інших країн.

Конвертованість валюти є показником рівня розвитку економіки і певною мірою відображенням ступеня її відкритості, хоча відкритість економіки не можна звести тільки до конвертованості валюти.

Конвертованість валюти може бути різною. У цьому сенсі валюти розрізняють за ступенем конвертованості на повну конвертованість і часткову конвертованість. Повна конвертованість валюти означає можливість її вільного обміну на іноземну валюту для всіх власників (як резидентів, так і нерезидентів) і за всіма (поточними і капітальними) операціями. Частково конвертованою є валюта, обмін якої на іноземну обмежений. Ці обмеження можуть стосуватись певних операцій, а також певних суб'єктів. В останньому випадку говорять про внутрішню і зовнішню конвертованість. Зовнішня являє собою такий режим обміну національної валюти на іноземну, який поширюється тільки на іноземців (нерезидентів). За внутрішньої конвертованості таким правом обміну валюти користуються тільки резиденти, що стосується нерезидентів, то для них зберігається режим неконвертованості.

Неконвертована валюта – це та валюта, що не обмінюється на іноземну валюту або має суттєві обмеження в її обміні як за поточними, так і за капітальними операціями. До найбільш поширених обмежень, які є ознакою неконвертованості валюти, належать:

- обмеження на виплату відсотків за зовнішнім боргом, обмеження на перекази за кордон заробітної плати, дивідендів тощо;
- встановлення квот і розподіл валюти між імпортерами;
- необхідність попереднього дозволу з боку центрального банку на здійснення платежів за імпортними операціями.

6.2. Валютний ринок і валютні операції

Валютний ринок – це ринок, на якому здійснюється купівля-продаж іноземної валюти за національну валюту країни. При цьому об'єктом купівлі-продажу на валютному ринку виступає іноземна валюта окремих країн (американський долар, англійський фунт стерлінгів, китайський юань тощо), а також різні види колективних валют, наприклад євро, СПЗ. Окрім цього, на даному ринку об'єктом купівлі-продажу виступають також різні платіжні засоби (чеки, векселі, сертифікати тощо) та інші цінні папери (акції, облігації), які деноміновані в іноземній валюті.

Як і будь-який ринок, валютний ринок функціонує на основі взаємодії попиту та пропозиції і наявності конкурентної боротьби між покупцями та продавцями валюти. В основі цієї боротьби лежить бажання його учасників обрати собі найліпші умови продажу (купівлі) валюти. Вирішальним мотивом дії суб'єктів валютного ринку, як і будь-якого іншого, є отримання прибутку.

Валютний ринок – це складова у структурі ринку, а відтак і невід'ємний елемент ринкової економіки. В основі його функціонування і розвитку лежить саморегуляція, яка дозволяє постійно балансувати протилежні інтереси покупців і продавців валюти і задовольняти ці інтереси з урахуванням змін в економіці конкретних країн і в кон'юктурі світового ринку.

Наявність і дія механізму саморегуляції не означає повної стихійності валютного ринку. Цей ринок має своє правове поле, особливістю якого є те, що воно визначається не тільки законодавством тієї чи іншої країни, але й міжнародними нормами.

Валютні ринки певним чином класифікують. Найчастіше їх розрізняють за характером операцій, обсягами торгівлі та дією певних правил. Найпоширеніша класифікація – їх поділ на національні, регіональні та міжнародні валютні ринки.

На валютному ринку діють різні суб'єкти. До них належать юридичні і фізичні особи, які пов'язані із зовнішньоекономічною діяльністю. Серед юридичних осіб найважливіше місце належить суб'єктам господарювання, адже саме вони реалізують зовнішньоекономічні зв'язки. Але серед діючих суб'єктів валютного ринку особливе місце посідають посередники. Справа в тому, що специфіка операцій на цьому ринку і надзвичайна їх складність потребують високого рівня професіоналізму і досвіду, якого пересічний товаровиробник, як правило, не має. До того ж прямі операції з валютою в багатьох випадках обмежені, і ліцензію на їх здійснення мають тільки спеціалізовані фінансові установи.

Конкретні акти купівлі-продажу валюти, які здійснюють названі вище суб'єкти цього ринку, відрізняються один від одного не тільки

суто індивідуальними ознаками (конкретний термін, обсяг тощо), але й певними типовими умовами. Виділяють два основних типи валютних операцій; СПОТ і форвардні операції.

Операція СПОТ являє собою касову операцію і здійснюється на короткостроковій основі. Термін реалізації такої угоди не перевищує 48 годин. Цей час необхідний суб'єктам угоди для того, щоб звірити документи і здійснити поставку валюти. Курс, за яким здійснюється ця операція, має назву СПОТ-курсу.

Форвардні операції належать до строкових. За форвардними угодами її учасники домовляються про купівлю-продаж валюти на певну дату за курсом, визначеним у форвардній угоді. Ці угоди (це є важливим принциповим моментом) обов'язкові для виконання. Зрозуміло, що курс валюти за форвардною угодою відрізнятиметься від СПОТ-курсу, який, як правило, стає певною базою в укладанні форвардної угоди. При цьому форвардний курс може бути як вищим від СПОТ-курсу (в цьому випадку йдеться про продаж з премією), так і нижчим – тоді йдеться про продаж валюти з дисконтом.

Валютні операції, як і операції на будь-якому ринку, супроводжуються певними ризиками. Валютний ризик – це втрати, що можуть мати місце тоді, коли курс валюти платежу зміниться на момент платежу.

Відвернення валютного ризику пов'язано з кропіткою роботою і передбачає цілу низку заходів. Уже укладання форвардної угоди є певним варіантом страхування від валютного ризику. Поширеним способом є укладання валютного опціону (право вибору). Згідно з такою угодою один із контрагентів, за певну плату – премію, отримує право відмовитись від купівлі валюти за укладеною угодою (опціон «колл») або відмовитись від її продажу (опціон «пут»). Право відмови настає, як правило, тоді, коли на ринку валюти складаються умови, які роблять таку відмову вигідною навіть у разі втрати премії.

Досить часто використовується і така форма страхування від валютного ризику, як валютний СВОП. Суть цієї форми полягає в тому, що сторони домовляються про купівлю-продаж валюти один в одного в межах установленого терміну і чітко визначеної суми за узгодженим і незмінним на цей період валютним курсом.

6.3. Міжнародні валютні системи. Поняття та історія становлення

Міжнародна валютна система являє собою закріплену міжнародними угодами систему організації міжнародних валютних відносин. Процес розвитку міжнародних зв'язків потребував створення певної системи організації розрахунків між країнами за поставки товарів і послуг з однієї країни в іншу.

За часів золотовалютного стандарту розрахунки між країнами здійснювались на базі валютного курсу, який визначався на основі золотого паритету. У світі була єдина і зіставна основа загального еквівалента. Потреби в якійсь спеціальній міжнародній валютній системі не було. Це, однак, не означає, що система розрахунків між країнами не потребувала певної міжнародної регламентації. Прикладом можуть бути домовленості, які були досягнуті ще в 1867 р. у Парижі і стосувались системи золото-монетного стандарту, а також рішення міжнародної Генуезької конференції 1922 р., які закріпили дію золотозлиткового і золотодевізного стандартів.

Але із крахом системи золотого стандарту ситуація докорінно змінилася. З переходом до паперових грошових систем зникла і єдина база, яка дозволяла без особливих труднощів із високою точністю прирівнювати різні національні валюти одну до одної. З'явилась об'єктивна необхідність створення якісно нової міжнародної валютної системи.

Певною реакцією на крах золотого стандарту стало створення на початку 30-х рр. валютних блоків. Найчастіше це були певні угруповання країн, які сформувались на базі співвідношення сил між ними. Як правило, країни домовлялись між собою про проведення певної узгодженої валютної політики.

Одним із перших виник (у 1931 р.) стерлінговий блок, який очолила Великобританія. Він включив країни Британської імперії, за винятком Канади і Ньюфаундленду. В 1933 р. виник доларовий блок, до складу якого ввійшли США, Канада і країни Латинської Америки.

Дещо особливе місце займає валютний блок, який отримав назву «золотого блоку». Він виник у 1933 р. у складі Франції, Бельгії, Нідерландів, Швейцарії і приєднаних до них дещо пізніше Італії та Польщі. Особливістю цього блоку було те, що в його межах було зроблено спробу зберегти золотий стандарт. Валютні відносини між цими країнами будувались на золотому паритеті. Але в умовах, коли інші країни вже відмовились від золотого стандарту, «золотий блок» опинився у важкій ситуації, почав зазнавати певних труднощів у валютних відносинах з третіми країнами і в 1936 р. припинив своє існування.

На базі цих блоків у кінці 30-х рр. склалися валютні зони. Найбільш стійкі з них – це зона долара, стерлінгова зона, зона франка. Дещо меншу роль відігравали такі зони, як зона голландського гульдена, зона португальського ескудо, іспанської песети.

Зони формувались як валютні союзи країн, які в минулому перебували в колоніальній або напівколоніальній залежності від відповідної метрополії, але в ці союзи входили й інші країни. Ці союзи об'єднували значно більшу кількість країн, ніж аналогічні блоки, і вирізнялись ширшою і чіткішою регламентацією валютних відносин між

країнами – учасниками конкретної зони. Як правило, між країнами-учасницями встановлювався твердий курс щодо валюти країни, яка очолювала зону, а розрахунки між ними здійснювались через банки країни-гегемона, де, як правило, зберігалась і більша частина валютних резервів зони.

Однак валютні зони не розв'язали проблеми організації міжнародних валютних відносин і тому на певному етапі свого розвитку вони себе вичерпали, оскільки не відповідали новому рівню економічних відносин, які склались між країнами.

Новим етапом у розвитку міжнародних валютних відносин стало підписання в 1944 р. значною кількістю країн валютної угоди, яка отримала назву Бреттон-Вудської. Зібравшись на міжнародну конференцію в американському містечку Бреттон-Вудс (штат Нью-Гемпшир), 44 країни підписали «Заключний акт».

Основні положення Бреттон-Вудської валютної угоди зводились до такого.

– Долар і фунт стерлінгів визнавались як міжнародний резервний і платіжний засіб.

– Для валют установлювався курс до долара, і коливання цього фіксованого курсу щодо ринкового не могло бути більшим за $\pm 1\%$, а в Західній Європі – $\pm 0,75\%$.

– Установлювався золотовалютний стандарт, який передбачав фіксоване співвідношення долара до золота (35 доларів за тройську унцію (33,1 г золота), а для центральних банків країн-учасниць – право вільного розміну доларів на золото США за цим фіксованим курсом. Було заборонено вільну (приватну) купівлю-продаж золота.

– Створювався МВФ, покликаний забезпечити стійкість валютних курсів і сприяти ліквідації валютних обмежень.

Бреттон-Вудська угода надавала значні, насамперед економічні переваги для США. Долар перетворився на міжнародну валюту і відтоді зайняв панівне становище в міжнародних економічних відносинах. Але, з іншого боку, зауважимо, Бреттон-Вудська система, яка ґрунтувалась на доларі, накладала на США і величезну відповідальність, з якою вони досить довгий час успішно справлялись.

Бреттон-Вудська система надавала певні переваги й іншим країнам-учасницям. Вони могли в певних межах (до 10 %) і з дозволу МВФ девальвувати свою валюту, мали змогу на певний термін вводити «плаваючий курс» і за бажання зберігати свої авуари в банках США, заробляючи на цьому певний прибуток.

Міжнародна валютна система, яка склалась на основі названої угоди, перебувала під загрозою негативного впливу знецінення національних валют країн-учасниць, включаючи США. Це стало помітно на початку 60-х рр., коли центральні банки європейських країн продавали золото на вільному ринку і за ринковими цінами, а виручені

долари обмінювали на золото США за фіксованою ціною по 35 дол. за тройську унцію.

Для захисту своїх золотих запасів США в 1961 р. створили «золотий пул», до якого ввійшли США, Франція, Італія, Великобританія, Бельгія, Швейцарія, Німеччина і Нідерланди. Метою пулу було стримування ціни на золото, яке продавалось на Лондонському ринку в межах 34,9–35,2 дол. за тройську унцію. Механізм підтримки такої ціни полягав у тому, що центральні банки країн пулу надавали Англійському банку золото для продажу і водночас брали на себе зобов'язання не обмінювати свої доларові авуари на золото США.

Спроба врятувати Бреттон-Вудську систему відобразилась і в рішенні МВФ випустити спеціальні засоби запозичення (Special Drawing Rights – СПЗ), які поряд з долларом стали резервним і платіжним засобом під час міжнародних розрахунків. Першу емісію СПЗ було здійснено в 1970–1972 рр. у розмірі 9,6 млрд. Проте операція з СПЗ не врятувала ситуацію, яка характеризувалась подальшим послабленням ключової валюти – долара. І вже із серпня 1971 р. президент США Ніксон оголосив про заборону обміну долларів на золото США, а в грудні того ж року доллар був вперше за всі післявоєнні роки девальвований. Ціна золота становила вже 38 дол. за тройську унцію. Ця девальвація не врятувала доллар, у 1973 р. він був знову девальвований, і ціна тройської унції золота становила вже 42,2 дол. Країни – члени Бреттон-Вудської системи почали вводити плаваючі курси. Це означало крах усієї системи.

Остаточний вихід із Бреттон-Вудської системи відбувся в 1978 р., коли почала діяти Ямайська валютна угода, прийнята в 1976 р. на Ямайці, в її столиці місті Кінгстоні. Основні положення Ямайської валютної угоди такі:

- здійснено повну демонетизацію золота. Скасовано офіційний золотий паритет, золотий уміст національної валюти і знято будь-які обмеження на приватну купівлю-продаж золота;

- санкціоновано режим плаваючих курсів, тобто вільний вибір курсоутворення кожною країною;

- золото втрачало свою офіційно фіксовану ціну і за ринковими цінами почало надходити на спеціальні аукціони;

- частину золота МВФ, а вона становила 1/8 від його загальної кількості (4665 т), мали продати на аукціоні, й виручку направити на поповнення валютних резервів МВФ. Таку ж частину золота мали повернути країнам-учасникам відповідно до квоти кожної країни.

Підписання Ямайської угоди було важливим кроком у напрямі вдосконалення міжнародної валютної системи. Ця угода більше, ніж Бреттон-Вудська, пристосована до нестабільності платіжних балансів та валютних курсів. Але й вона не могла повністю розв'язати всі проблеми валютних відносин між країнами. Особливу складність яв-

ляють собою проблеми, які виникли у зв'язку з офіційним введенням плаваючих курсів. Головною проблемою стали пошуки оптимальних вимірників динаміки валютного курсу тієї чи іншої країни. Цю проблему країни розв'язують шляхом визначення так званого ефективного валютного курсу. Він розраховується на певний період (найчастіше на рік) шляхом зіставлення валюти даної країни з валютою інших країн. Ця середньозважена величина обчислюється з урахуванням питомої ваги кожної з валют, які використовуються у зовнішніх розрахунках цієї країни. Ефективний курс 18 основних валют провідних країн світового товариства обчислює МВФ з урахуванням частки кожної країни у світовій торгівлі.

Поряд із загальносвітовою валютною системою в Європі сформувалась Європейська валютна система. Ця система створена за рішенням Європейської ради у 1978 р. і почала діяти з 13 березня 1979 р. Певним стимулом до організації цієї системи стало те, що країни ЄС не були задоволені функціонуваннями системи СПЗ та її тісним зв'язком з американським доларом. Ці країни були також не задоволені введенням у зв'язку з рішеннями Ямайської валютної конференції плаваючих курсів, що через механізм зовнішньої торгівлі негативно позначалось на їхніх інтересах і завдавало шкоди розвитку інтеграційних процесів, які мали місце в рамках ЄС і були досить потужними.

Європейська валютна система складалася з трьох основних елементів: європейської валютної одиниці, яка отримала назву еку; режиму спільного плавання валютного курсу – це так звана «суперзмія»; Європейського фонду валютної співпраці. Вирішальною умовою для досягнення цілей, пов'язаних зі створенням Європейської валютної системи, стало створення еку і спільних резервів для забезпечення її стабільності.

Курс еку визначався на основі кошика валют країн – членів співтовариства з урахуванням частки валового національного продукту і зовнішньоторгового обороту кожної країни. Питома вага кожної країни розглядалась один раз на п'ять років.

Особливістю Європейської валютної системи стало встановлення фіксованого курсу валют країн, які входили до цієї системи. Валюта країн-учасниць могла коливатись щодо еку в межах $\pm 2,5\%$. Лише для Італії відхилення було встановлено в межах $\pm 6\%$, а з прийняттям до Європейської валютної системи Португалії та Іспанії їм також установили цю межу коливань. Після валютної кризи в 1983 р. було прийнято рішення про допустимі коливання в межах до 15% . Курс кожної валюти в еку визначався щоденно, а коли відхилення переходили встановлену межу, вмикався механізм підтримки курсу.

Підтримка курсу національної валюти здійснювалась через надання кредиту. Якщо зміни в курсі були в межах допустимих коливань ($\pm 2,5\%$), то країна могла отримати кредит, який надавали центральні банки інших країн. Ці кредити були короткостроковими, їх можна було повторити двічі. Якщо країна зазнавала серйозних труднощів, то вона могла отримати кредит на термін від двох до п'яти років за рахунок коштів співтовариства. Але такий кредит супроводжувався певними умовами щодо економічної політики країни-позичальниці.

Екю частково базувалось на золоті. Це забезпечувалось тим, що країни-учасниці перераховували в спільний фонд 20 % своїх офіційно оголошених золотих резервів. У спільному фонді країн Європейського Союзу було зосереджено більше 2,5 тис. т золота.

Подальший розвиток Європейської валютної системи відбувся з 1989 р. Роботу над проектом удосконалення цієї системи вела комісія, яку очолював Ж. Делор, тому цей проект отримав назву «План Делора». Він передбачав три етапи і мав завершитись уведенням в ЄС єдиної європейської валюти. Вже в 1991 р. європейські країни підписали в м. Маастрихті (Нідерланди) «Угоду про Європейський союз», яка стала чинною після її ратифікації в 1993 р. і передбачала посилення інтеграції країн – членів Європейського Союзу з подальшим розвитком валютного союзу на основі введення єдиної грошової одиниці. В 1997 р. після наради в Амстердамі країн – учасниць Європейського Союзу було прийнято рішення про введення з 1999 р. єдиної європейської валюти (євро).

Уже на початку 1999 р. 11 країн Європи ввели євро поруч з національною валютою. Процес уведення євро йшов досить успішно, і вже з початку 2002 р. євро введено в цих країнах у готівковий обіг паралельно з національною валютою, а з 1 липня 2002 р. євро стало єдиним платіжним засобом. На початок 2019 р. вже 19 країн увійшли в зону євро.

Слід зауважити, що введення євро – це піонерний процес, який не мав (принаймні в таких масштабах) аналогів в історії людства, тому він потребував певної підготовчої роботи. Вона полягала в тому, що країни, які бажали ввести єдину валюту, мали виконати певні умови. Найважливіші з цих умов:

- країни повинні тримати дефіцит державного бюджету на рівні не більше 3 % від ВВП у ринкових цінах;
- державний борг не може перевищувати 60 % від ВВП, який пораховано на базі ринкових цін;
- рівень інфляції не має бути вищим за 1,5 % від рівня інфляції в трьох країнах – членах ЄС з найменшим показником інфляції;
- середня номінальна ставка за довгостроковими (на 10 років) кредитами не може бути більшою ніж 2 % від середньої ставки за такими кредитами в трьох країнах Союзу з найменшими ставками.

Уведення євро сприяє подальшій інтернаціоналізації суспільного виробництва в країнах Європейського Союзу і приносить прямі економічні вигоди цим країнам. Підраховано, що від уведення євро ці країни щорічно економлять 0,5–1 % свого ВВП. Проте успіх в реалізації розглянутого проекту не знімає з порядку денного і деякі проблеми. До найважливіших і водночас важких проблем слід зарахувати наявність різних темпів інфляції, а також дефіцит державних бюджетів, який за своїми показниками дуже відрізняється в різних країнах, що ввели євро. Зменшення темпів інфляції і скорочення бюджетного дефіциту – це один із головних напрямів подальшого вдосконалення сучасної Європейської валютної системи.

6.4. Валютне регулювання

Валютне регулювання виступає складовою частиною державного регулювання економіки, хоча й не може бути зведено до цього, оскільки пов'язано взаємодією різних країн, а ця взаємодія в цілому лежить за межами національного регулювання, хоча й тісно з ним пов'язана. Виділяють два рівні валютного регулювання.

Перший рівень валютного регулювання забезпечує МВФ. Він здійснює валютне регулювання, спираючись на ті принципи, які узгоджені з країнами – членами цієї організації.

Другий рівень – це рівень національного валютного регулювання. Він забезпечує регулювання валютних відносин у межах конкретної держави і передбачає поточне, повсякденне регулювання валютних відносин. Цей рівень тісно пов'язаний з першим, що виявляється в тому, що кожна країна намагається пов'язати стратегічну складову національного регулювання з вимогами міжнародного валютного регулювання.

Об'єктом регулювання в кожній країні є валюта, її рух і самі валютні відносини. Але це регулювання найбільше сфокусовано на забезпеченні курсоутворення і на відповідному регулюванні курсу національної валюти.

Суб'єктами регулювання виступають інституційні державні органи, уповноважені на це відповідно до чинного законодавства країни. Як правило, це – центральний банк, комерційні банки, міністерство фінансів та інші спеціальні установи, яким держава передає ту чи іншу частину функцій для здійснення валютного регулювання.

Валютне регулювання передбачає певну низку дій, які виконують відповідні органи. До найдієвіших методів валютного регулювання слід зарахувати:

– маневрування обліковою ставкою центрального банку. Цей спосіб сприяє або не сприяє (залежно від напрямку дій) ввезенню або вивезенню за кордон іноземної валюти;

- диверсифікацію валютних резервів країни. Це дозволяє (за умови його розміщення в декількох валютах) зменшити збитки в разі знецінення тієї чи іншої валюти;
- купівлю або продаж золота з метою зміни кон'юнктури ринку дорогоцінних металів;
- валютну інтервенцію, яка веде до зміни курсової вартості національної валюти щодо іноземної і викликає відповідні зміни в платіжному балансі країни;
- девальвацію, яка полягає в офіційному зниженні оголошеного курсу національної валюти країни. Це веде до збільшення експорту і зменшення імпорту;
- ревальвацію, яка є протилежною девальвації і полягає у підвищенні курсу національної валюти. Ревальвація стимулює приплив іноземної валюти;
- посилення або послаблення валютних обмежень. Обмеження можуть стосуватися зміни правил вивезення громадянами валюти, обміну юридичними і фізичними особами національної валюти на іноземну тощо.

Валютне регулювання як система дій з боку держави щодо регулювання валютних відносин відображається у валютній політиці, яку розробляє і впроваджує в життя, як правило, центральний банк країни.

Теми індивідуальних науково-дослідних завдань

1. Поняття валюти. Валютний курс і способи його визначення.
2. Характеристика фіксованого і плаваючого курсів.
3. Валютний ринок і валютні операції.
4. Еволюція міжнародних валютних систем від золотого стандарту до Бреттон-Вудської системи.
5. Становлення і крах Бреттон-Вудської валютної системи.
6. Ямайська валютна система.
7. Європейська валютна система. Історія становлення і сучасний стан.

Тести

1. Яке визначення валюти найточніше:
 - а) валюта – це національна грошова одиниця;
 - б) валюта – це конвертована іноземна грошова одиниця;
 - в) валюта – це грошова одиниця, що використовується як світові гроші?

2. Які способи встановлення курсу валюти використовують у практиці:

- а) через споживчий кошик;
- б) через порівняння ВВП, обрахованого в національній та іноземній валюті;
- в) через крос-курси;
- г) через урахування ціни такого специфічного товару, як золото?

3. Які з перелічених методів валютного регулювання є суто ринковими:

- а) валютна інтервенція;
- б) операції центрального банку на відкритому ринку;
- в) облікова політика і політика обов'язкових резервів;
- г) пряме (адміністративне) втручання держави в процес курсоутворення?

4. Яка з перелічених валютних угод є короткостроковою (до 48 годин) і з оплатою в цей же період:

- а) СВОП;
- б) СПОТ;
- в) форвард;
- г) ф'ючерс?

5. Прийняття якої міжнародної валютної системи супроводжувалось демонетизацією золота:

- а) Бреттон-Вудської;
- б) Паризької;
- в) Ямайської?

6. Які з перелічених валютних систем як один з головних елементів включали фіксований курс валют:

- а) Бреттон-Вудська;
- б) Ямайська;
- в) Європейська?

7. Спеціальні права запозичення (СПЗ) – це валюта:

- а) Світового банку;
- б) МВФ;
- в) США?

8. Яка операція з валютою відображає посилення її купівельної спроможності:

- а) девальвація;
- б) ревальвація;
- в) деномінація?

9. Які з перелічених моментів, притаманних фіксованому курсу валют, можна зарахувати до його переваг:

а) можливість для фірм і підприємств чітко планувати політику ціноутворення за своїми експортно-імпортними операціями;

б) можливість для держави проводити свою ефективну грошову політику;

в) можливість точного визначення на будь-який момент часу співвідношення реального і фіксованого валютного курсу?

10. Євро як колективна валюта введена в:

а) усіх країнах – членах Європейського Союзу;

б) тільки в деяких країнах Європейського Союзу;

в) деяких країнах, які не є членами цього Союзу?

Задачі

1. Визначте за допомогою крос-курсу курс гривні до російського рубля за умови, що курс гривні до долара становить: 1 дол. = 28 грн, а курс рубля – 1 дол. = 84 руб.

2. НБУ встановив курс гривні до долара: купівля – 28 грн за один долар, продаж – 28 грн 50 коп. Скільки можна отримати гривень, продавши 200 дол. США?

3. Курс гривні до долара знизився з 28 грн за долар до 30 грн за долар. Продукція українського виробника коштує 100 грн за одиницю. Визначте ціну одиниці цього товару в доларах США до девальвації гривні й після цього. Виграв чи програв український виробник, якщо він експортує цю продукцію в США?

Розділ 7. КІЛЬКІСНА ТЕОРІЯ ГРОШЕЙ І СУЧАСНИЙ МОНЕТАРИЗМ

7.1. Металістична і номіналістична теорії грошей

Гроші – це загадковий і надзвичайно важливий феномен, поза яким існування ринкової економіки просто неможливе. Природно, що цей феномен викликав великий інтерес у науковців усіх часів. Першим проявом наукового інтересу до грошей стало формування теорій, які пояснювали причини походження грошей. Згодом центр уваги перемістився на з'ясування сутності грошей. Однією із перших теорій у цьому напрямі стала металістична теорія грошей.

Металістична теорія грошей з'являється на рубежі XVI–XVII ст. Суть цієї теорії полягає в тому, що гроші – це благородні метали: золото і срібло. Ці метали вже самі по собі є грошима. Золото, яке у вигляді самородка лежить у землі, – це вже гроші за своєю суттю.

Металістична теорія грошей виникла як складова частина меркантилізму, першої системної політекономічної теорії, суть якої зводилась до такого: багатство нації полягає в золоті і сріблі, а для його збільшення необхідно розвивати зовнішню торгівлю, при цьому більше експортувати, ніж імпортувати, що збільшить потік золота і срібла в країну.

Меркантилізм як теорія відображав певний стан у розвитку суспільного виробництва, а саме процес первинного нагромадження капіталу. Цей процес суттєво вплинув і на розвиток теорії грошей. Гроші були мірою нагромадження, тому не дивно, що меркантилісти надавали благородним металам властивість бути грішми вже за самою їхньою природою.

Найбільш відомим представником цієї школи був англійський меркантиліст Томас Ман (Thomas Mun 1571–1641 pp.) Як і інші представники цього напрямку в розвитку політичної економії, він акцентував увагу переважно на таких функціях грошей, як міра вартості, засіб нагромадження і світові гроші. Металістична теорія грошей не є науковою, оскільки вона ототожнює гроші, їх властивості з природними властивостями золота і срібла як дорогоцінних металів. Повністю ігнорується той факт, що гроші – це наслідок розвитку товарного виробництва, і за своєю глибинною сутністю цей загальний еквівалент відображає виробничі відносини, які виникають між людьми в умовах товарного виробництва. Проте ця теорія, як і меркантилізм у цілому, відіграла позитивну роль, сприяючи процесові первинного нагромадження капіталу.

У пізніший період, у XVIII–XIX ст., меркантилізм вичерпав себе, а з ним і металістична теорія. Розвиток капіталізму на той час уже вийшов за межі первинного нагромадження, тому процес накопичен-

ня грошей у вигляді золота і срібла почав стримувати розвиток капіталістичного виробництва. Невипадково вже класики політичної економії А. Сміт та Д. Рікардо виступали з критикою меркантилізму, а разом із цим і постулатів металістичної теорії грошей. Так, Д. Рікардо підкреслював, що надлишок грошей має такі ж негативні наслідки для суспільного виробництва, як і їх брак.

У подальшому дослідження сутності грошей відобразилось у номіналістичній теорії. Її головна теза полягає у тому, що гроші не мають товарної природи і являють собою умовні знаки, вартість яких визначається номіналом і встановлюється державою.

Засновником номіналістичної теорії вважають англійського філософа-ідеаліста XVIII ст. Берклі (1685–1759 рр.). На його думку, гроші позбавлені будь-якої матеріальної субстанції. Приблизно на таких же позиціях стояв відомий англійський економіст Джеймс Стюарт (1712–1780 рр.). Для нього гроші – це ідеальний масштаб, рахунковий засіб, за допомогою якого можна визначити, у скільки разів вартість одного товару більша вартості іншого.

Номіналістична теорія отримала надзвичайне поширення. Практично всі визначні економісти сучасності стояли або стоять на позиціях номіналізму. Для цього є певна об'єктивна основа. Вона полягає в тому, що в процесі розвитку грошей їх товарна природа трансформується в нетоварну, а наслідком цього є їх перетворення на умовний знак, на кредитні гроші, які не мають власної вартості (принаймні щодо тієї вартості, яку вони становлять в обміні).

7.2. Класична кількісна теорія грошей

Розуміння внутрішньої природи грошей та їх генезису, безсумнівно, важливе для формування наукового уявлення про цей феномен. Але із часом усе актуальнішою стає проблема взаємозв'язку кількості грошей із цінами товарів. Теоретичні погляди на цю проблему відобразились у кількісній теорії грошей.

Перші ідеї щодо залежності цін від кількості грошей з'являються в XVI ст. Вважається, що першим заявив про це французький філософ Ж. Боден (1530–1596 рр.), який у своїй праці «Відповідь на парадокси де Мальструа» констатував, що збільшення цін є наслідком збільшення кількості золота і срібла. Але засновниками кількісної теорії грошей стали француз Ш. Монтеск'є (1689–1755 рр.), англійці Дж. Локк (1671–1729 рр.) і Д. Юм (1711–1776 рр.). Особливо вагомий внесок у розробку кількісної теорії грошей зробив Д. Юм. У своїй науковій праці «Про гроші» він стверджував, що збільшення кількості грошей за незмінності загальної товарної маси призводить до зростання цін. На його думку, товари входять в обіг без ціни, а золото і

срібло без вартості. Гроші тільки в процесі обміну набувають фіктивної вартості, яка визначається від співвідношення між тією товарною масою, що перебуває в обігу, і кількістю грошей, яка обслуговує їхній рух.

Поява тієї чи іншої теорії, як правило, пов'язана з реальною зміною обставин у суспільному виробництві та з виникненням нових суперечностей, для вирішення яких і застосовуються нові теорії. Саме в XVII – на початку XVIII ст. меркантилізм (а відтак і металістична теорія) як економічне вчення, що відображало період первісного нагромадження і слугувало інтересам торгової буржуазії, себе вичерпав і став певною перешкодою на шляху подальшого розвитку промисловості. Суть гальмівного характеру металістичної теорії як складової меркантилізму полягала в тому, що нагромадження золота у вигляді скарбу не давало змоги швидко розвивати промисловість, яка стала основним джерелом збагачення буржуазії та держави в цілому. Поряд із цим формувався потужний внутрішній ринок, і зовнішня торгівля відходила на другий план. Новий етап у розвитку товарно-грошових відносин вимагав і посилення еластичності грошової системи, а металеві системи були мало мобільними. На противагу цьому кількісна теорія грошей ставала ідеологічним підґрунтям для розв'язання цієї суперечності та об'єктивно сприяла розвитку товарного виробництва.

Засновники кількісної теорії грошей сконцентрували основну увагу саме на залежності цін від кількості грошей, але розглядали її трохи спрощено. Вони виходили з таких постулатів:

- купівельна сила грошей, тобто їхня функція як засобу визначення ціни, встановлюється на ринку. Отже, представники цього напрямку кількісної теорії грошей зводили зміну товарних цін тільки до одного чинника – кількості грошей;

- сама зміна цін характеризується як явище, що стосується всіх без винятку товарів;

- зміна цін відбувається пропорційно до зміни грошової маси.

Представники класичного напрямку кількісної теорії грошей вважали, що всі гроші перебувають в обігу. По суті, вони не враховували функцію грошей як засобу нагромадження й ігнорували той факт, що на кількість грошей в обігу впливають такі чинники, як швидкість руху грошей, наявність безготівкових платежів і кредиту.

Отже, класична кількісна теорія грошей приблизно в кінці XIX ст. вичерпала себе. Її головні недоліки були пов'язані з певним догматизмом у тлумаченні взаємозв'язку між грошми і цінами, а також в ігноруванні впливу на ціни багатьох інших чинників. Подальший розвиток цієї теорії полягав у подоланні цих недоліків і в повнішому пристосуванні кількісної теорії до реалій постійного ускладнення товарного виробництва і всіх пов'язаних з ним явищ.

7.3. Неокласичний варіант кількісної теорії грошей

Новим кроком у розвитку кількісної теорії грошей стала теорія, яка отримала назву трансакційного варіанта кількісної теорії грошей. Серед її прихильників слід назвати таких учених, як А. Маршалл, І. Фішер, Б. Хансен та ін. Особливо відомою стала теорія американського вченого І. Фішера (1867–1947 рр.), яка отримала назву трансакційної (лат. «трансакція» означає угоду, що супроводжується взаємними поступками). У суто практичному значенні цей термін використовується для визначення грошей, які не приносять доходу і витрачаються тільки для поточних операцій, тобто для купівлі товарів і на оплату послуг. І. Фішер проаналізував взаємозв'язок між грошми і цінами глибше, ніж попередники, враховуючи вплив на цей взаємозв'язок і дію тих чинників, які залежать від ринку. Такий підхід був виправданий тим, що розвиток товарного виробництва призводив до суттєвого ускладнення як самого обміну товарів, так і всього процесу ціноутворення. По-перше, в цих умовах неможливо розглядати залежність між грошми і цінами в межах тільки їхньої взаємодії, спрощеної до рівноважності грошей, як це робили представники класичної кількісної теорії грошей.

По-друге, все помітнішим ставав процес трансформації товарної природи грошей у нетоварну, що робило грошовий обіг і емісію грошей надто еластичними і відносно незалежними від тієї товарної маси, яку вони обслуговують.

У праці «Купівельна спроможність грошей» І. Фішер розглядає залежність між цінами та грошми не тільки з огляду на масу грошей, що обслуговує обіг товарів, але й з урахуванням швидкості їх обігу і фізичного обсягу товарної маси. Залежність між цими факторами він виразив формулою, яка отримала назву загального рівняння обміну:

$$MV=PQ,$$

де M – грошова маса;

V – швидкість обігу грошей;

P – ціна індивідуального товару;

Q – кількість товарів, що перебувають в обігу.

Слід зауважити, що сама формула, відображаючи реальні, повторювані, причинно-наслідкові зв'язки між масою грошей, швидкістю обігу однойменної грошової одиниці й товарною масою, помноженою на рівень цін, уже була виведена К. Марксом. І. Фішер тут нічого нового не вніс. Але принципова відмінність підходу цього дослідника полягала в тому, що він виходив не з трудової теорії вартості й товарної природи грошей, а з позицій номіналістичної теорії.

Зробивши нескладні перетворення наведеного рівняння обміну, І. Фішер виводить формулу ціни:

$$P = \frac{MV}{Q}.$$

Отже, ціна товару, на його думку, прямо пропорційна масі грошей, помноженій на швидкість їх обігу і поділеній на кількість товарів. Цей дослідник чітко пов'язує рівень цін не з одним фактором, а з декількома.

Розвиток товарного виробництва постійно ускладнював обмін, а це, своєю чергою, потребувало подальшого вдосконалення теоретичних поглядів на гроші та грошовий обіг. Цей процес торкнувся і кількісної теорії грошей, яка в транзакційному варіанті І. Фішера вже не відповідала вимогам часу. Недоліки його теорії виявились у такому.

– Він вважав швидкість руху грошей і зміну товарної маси відносно стабільними. Їх зміну він зараховував до довгострокового періоду. Однак виявилось, що вони можуть різко і швидко змінюватись.

– Не було враховано і вплив монополій на процес ціноутворення.

– Недоліком транзакційного варіанта теорії було й те, що взаємозв'язок між цінами і грошовою масою розглядався тільки на макрорівні.

Певну частину цих недоліків було подолано з появою тієї течії кількісної теорії грошей, яку називають кембриджською версією цієї теорії. В економічній літературі цю теорію ще часто називають теорією касових залишків, які А. Пігу пов'язує з кількістю касової наявності в населення і підприємств (це готівка та залишки на поточних рахунках).

Кембриджська версія виникла на початку ХХ ст. Її засновниками і прихильниками стали такі відомі англійські економісти, як А. Маршалл, А. Пігу, Д. Робертсон та ін. Відмінності цього напряму кількісної теорії грошей від транзакційного варіанта полягають у такому:

– проблеми взаємозв'язку між зміною грошової маси і рівнем цін розглянуто на мікрорівні;

– деталізація цього мікроекономічного процесу досягається за рахунок аналізу суб'єктивної поведінки суб'єкта господарювання щодо використання готівки, яка перебуває в розпорядженні суб'єктів господарювання й утворює так звані касові залишки. Їх використання визначається певною мотивацією з боку учасників господарчого обороту, тобто фізичних і юридичних осіб. При цьому загальна реакція суб'єкта господарювання пов'язується з тим, що певну частину грошей він витрачає як транзакційні гроші, тобто використовує їх для забезпечення особистого і виробничого споживання. Другу ж частину грошей їх власники витрачають для нагромадження. Отже, кембриджський варіант кількісної теорії грошей базується на врахуванні трьох функцій грошей: засіб обігу, засіб платежу і засіб нагромадження.

Важливим моментом цього варіанта кількісної теорії грошей є те, що мотивація дій суб'єкта господарювання щодо поділу касового

залишку на трансакційну його частину і на частину, що нагромаджується, визначається на основі так званого «портфельного» підходу. Суть цього підходу полягає в тому, що гроші як найліквідніший актив у розпорядженні суб'єкта господарювання діляться на ці дві частини в пропорції, яка залежить від рівня доходності тих грошей, що нагромаджуються. Чим вища ця доходність, тим відносно менша частка трансакційних грошей. Що ж стосується рівня цієї доходності, то він визначається нормою відсотка, який, своєю чергою, встановлюється за межами сфери обігу.

У формуванні портфеля активів інвестори (власники грошей) користуються певними правилами. Найважливіші з них такі:

– необхідність диверсифікації портфеля. Тобто потрібно розміщувати гроші в різні за прибутковістю і надійністю активи;

– ризикове розміщення грошей інвестори здійснюють тільки тоді, коли за цими активами передбачається дуже високий рівень прибутковості.

З огляду на ці підходи представники кембриджського варіанта кількісної теорії грошей пропонують свій варіант загального рівняння обміну:

$$M = K \times PQ,$$

де K – коефіцієнт заощадження.

Він за своєю величиною і значенням дорівнює зворотному значенню показника V рівняння І. Фішера: $K = 1/V$. Але показник K , на відміну від V , визначається дією значно ширшого кола чинників.

Так, на нього впливає норма відсотка (r). Якщо норма відсотка зростає, то значення K падає, і навпаки. За умови зростання відсотка прискорюється обіг грошей.

Представники кембриджської школи розглянули і проблему грошової рівноваги. Найповніше це питання розкрито у формулі А. Пігу (кембриджське рівняння):

$$M = rRP,$$

де M – маса грошей;

R – фізичний обсяг виробництва за певний проміжок часу;

P – ціна виробленої продукції;

r – частина виробленої продукції (RP), яку населення зберігає у грошовій формі.

Коли частина валового внутрішнього продукту, яку населення зберігає у грошовій формі (r), є незмінною і водночас незмінною є ціна виробленої продукції (P), виникає обернено пропорційний зв'язок між купівельною спроможністю грошової одиниці й величиною касових залишків у народному господарстві. Тобто касові залишки зростають, а купівельна спроможність грошей падає, і навпаки.

7.4. Монетаризм як сучасний напрям розвитку кількісної теорії грошей

Вагомий внесок у розвиток кількісної теорії грошей зробив Дж. Кейнс. На відміну від представників класичного напрямку кількісної теорії грошей, для яких гроші були лише нейтральними посередниками в обміні й не відігравали самостійної ролі, для Дж. Кейнса гроші виступають важливим елементом в організації суспільного виробництва. Зростання грошової маси стає причиною збільшення кредитних ресурсів, що, своєю чергою, приводить до зменшення відсотка, сприяючи зростанню інвестицій та зменшенню безробіття.

Це загальна схема зв'язків у суспільному виробництві. Сам же механізм їх реалізації значно складніший і залежить від поведінки суб'єкта господарювання, яка визначається його мотивацією. Остання виступає у трьох формах: формі трансакційного мотиву, мотиву обачливості і спекулятивного мотиву. Трансакційний мотив полягає в необхідності витрати грошей на поточні потреби як споживчого, так і виробничого характеру. Мотив обачливості пов'язаний з необхідністю мати певний грошовий резерв на випадок зміни кон'юнктури ринку. Спекулятивний мотив реалізує намір власника грошей заробити безпосередньо на використанні самих грошей. Виокремлення цієї мотивації є суттєвим внеском Дж. Кейнса в розробку кількісної теорії грошей. Слід зазначити, що мотив обачливості, по суті, є трансакційним мотивом, оскільки нагромадження певної суми грошей призначено бути резервом на випадок зміни кон'юнктури ринку, коли, наприклад, сировина чи інші елементи капіталу подорожчають. Отже, трансакційний мотив лише відображає непостійний стан ринку, в умовах якого він і реалізується. Інша справа зі спекулятивним мотивом. Визначаючи нову форму мотивації суб'єкта господарювання, Дж. Кейнс пов'язує реалізацію цього мотиву із ціною фінансових активів (акцій, облігацій тощо). Зростання ціни фінансових активів посилює відповідну мотивацію суб'єкта, і навпаки.

Таким чином, Дж. Кейнс значно глибше, ніж його попередники, розглядає механізм взаємозв'язку між грошовою масою і змінами в суспільному виробництві. Головним елементом цього механізму стає відсоток, зі зменшенням якого інвестиційна активність зростає і суспільне виробництво пожвавлюється. На рівень відсотка, своєю чергою, впливає грошова маса: чим більша ця маса, тим нижчий відсоток.

Кейнсіанська теорія в цілому, включно з її складовою – кейнсіанським тлумаченням кількісної теорії, стала базою для розробки теорії державного регулювання економіки, яка привела до суттєвого піднесення суспільного виробництва і подолання багатьох негативних явищ, які супроводжували на початку століття економіку багатьох високорозвинених країн світу. Але кейнсіанство в цілому і його

тлумачення кількісної теорії грошей зокрема мали й певні негативні наслідки. Одним із них стало неминуче зростання інфляції, оскільки масове збільшення грошової маси не могло не призвести до цього наслідку. Однак це не зменшує великого внеску Дж. Кейнса у розвиток кількісної теорії грошей, а також не відкидає того факту, що кейнсіанство стало чи не першим напрямом розвитку економічної теорії, який був з великим успіхом використаний у практиці суспільного виробництва багатьох країн.

Кейнсіанство із самого початку зазнало гострої критики з боку тих, хто виступав проти втручання держави в економіку. На базі цих критичних виступів сформувалась нова течія в економічній теорії – монетаризм. Свою назву ця теорія отримала через те, що в основу всіх практичних дій щодо її застосування в практиці було покладено використання кредитно-грошових важелів.

Монетаризм з'явився на тлі кризи державного регулювання, а саме в США в середині минулого століття. Найбільш відомими його теоретиками були М. Фрідмен, А. Шварц, А. Мельцнер. Саме вони започаткували цей напрям у розвитку економічної теорії, який також називають чиказькою школою, оскільки частина представників монетаризму, зокрема М. Фрідмен, працювала в чиказькому університеті. У 1956 р. вийшла книга М. Фрідмена «Вивчення кількісної теорії грошей».

Монетаристи виходять з того, що вільний ринок дає можливість забезпечити макроекономічну стабільність. У цій площині лежить головний недолік монетаризму, для якого сфера утворення додаткової вартості, тобто сфера виробничого відтворення, залишається поза увагою. Найголовнішим важелем забезпечення рівноваги виступає гнучкість, а по суті, максимальна свобода цін і заробітної плати. На їхню думку, кейнсіанство, заохочуючи державу до втручання в регулювання цін (наприклад, у сільському господарстві), встановлення мінімальних ставок заробітної плати, анитмонопольне законодавство, активну податкову політику тощо, створює перепони для ефективної організації функціонування підприємств, чим спричиняє посилення циклічних коливань.

Монетаризм має певні особливості. Його основні постулати як економічної теорії зводяться до такого.

Головним важелем, який впливає на такі макроекономічні показники, як рівень виробництва, ціни, та зайнятість, є гроші.

Швидкість обігу грошей монетаристи розглядають як величину змінну. Параметри цієї змінної, на їхню думку, передбачувані, а в ролі факторів, які впливають на швидкість руху грошей, вони називають ставку відсотка і темп інфляції.

Механізм взаємодії грошової маси і суспільного виробництва полягає в грошовій пропозиції. Збільшення грошей в обігу викликає в населення бажання витратити ці «зайві» гроші. Отже, зростає сукуп-

ний попит населення на всі види активів (як реальних, так і фінансових), а це приводить до збільшення обсягів виробленої продукції.

Виступаючи проти практики бюджетного дефіциту і його покриття за рахунок державних позик, вони стверджують, що держава через продаж облігацій створює конкуренцію підприємцям у боротьбі з отримання фондів, чим позбавляє їх можливостей збільшити інвестиції. Механізм такий: держава підвищує попит на гроші, а це спричиняє зростання процентної ставки і відтак зменшення приватних капіталовкладень. Виходом тут, на їхню думку, має стати створення нових грошей для покриття бюджетного дефіциту.

Грошова пропозиція має бути обмеженою і коливатись у межах 3–5 % на рік (грошове правило М. Фрідмена). Такий висновок монетаристи роблять на підставі того, що середній темп зростання виробництва для країни в довгостроковому періоді становить 3 %, тому зростання грошової маси в 3–5 % на рік оптимальне. За основу необхідності зростання грошової маси монетаристи беруть тезу про те, що збільшення грошової маси позитивно впливає на зростання реального обсягу виробництва. При цьому останнє в довгостроковому періоді зростає швидше, ніж зростає абсолютний рівень цін.

Монетаризм як наукова теорія досить суттєво відрізняється від монетаризму як політики, що здійснює держава. Спираючись на основні теоретичні положення монетаризму як теорії, монетаристська політика, як і кейнсіанство, є політикою державного регулювання економіки. Але ця політика, що спрямована на створення найбільш сприятливих умов для забезпечення економічної свободи суб'єктів господарювання і високоефективної організації їх діяльності, реалізується переважно за допомогою регулювання кредитно-грошових відносин. Ідеологічно монетаризм спрямований не стільки на економічне зростання, скільки на забезпечення економічної стабільності.

У сучасних умовах відбувається певний синтез двох найбільш відомих у ХХ і нинішньому століттях економічних поглядів: кейнсіанства і монетаризму. Саме ця теоретична основа і має стати базою для розробки і реалізації сучасної політики нашої держави в грошовій сфері.

Теми індивідуальних науково-дослідних завдань

1. Металістична теорія грошей та її основні постулати.
2. Номіналістична теорія грошей та її розвиток.
3. Класична кількісна теорія грошей. Її зародження і розвиток.
4. Трансакційний варіант кількісної теорії грошей.
5. Засновники «кембриджської версії» кількісної теорії грошей і їхній внесок у розвиток теорії грошей.
6. Монетаризм як сучасний напрям розвитку кількісної теорії грошей.
7. Грошова політика України у світлі монетаризму.

Тести

1. Класична кількісна теорія грошей виникає в:
 - а) XI ст.;
 - б) XVII ст.;
 - в) XVI ст.
2. Хто з названих економістів минулого став засновником кількісної теорії грошей:
 - а) Д. Юм;
 - б) Ж. Боден;
 - в) Дж. Локк?
3. Які з перелічених постулатів були базовими принципами класичної кількісної теорії грошей:
 - а) зміна кількості грошей веде до зміни цін;
 - б) зміна цін відбувається пропорційно зміні кількості грошей;
 - в) зміна цін залежить і від швидкості обігу однойменної грошової одиниці;
 - г) зміна кількості грошей веде до пропорційної зміни цін на всі товари?
4. Кому з дослідників належить авторство рівняння обміну ($MV = PQ$):
 - а) А. Пігу;
 - б) І. Фішеру;
 - в) А. Маршаллу?
5. Які з перелічених постулатів лягли в основу кембриджської версії кількісної теорії грошей:
 - а) аналіз взаємозв'язку кількості грошей і цін на макрорівні;
 - б) аналіз взаємозв'язку кількості грошей і цін на мікрорівні;
 - в) необхідність урахувувати мотивацію суб'єкта грошових відносин в аналізі взаємозв'язку кількості грошей і цін?
6. Яке з перелічених тверджень є базовим для металістичної теорії грошей:
 - а) гроші – це специфічний товар;
 - б) гроші за своєю природою – це золото і срібло;
 - в) поява грошей пов'язана з виникненням товарного виробництва?
7. Хто з перелічених економістів є співавтором «кембриджської версії» кількісної теорії грошей:
 - а) А. Пігу;
 - б) І. Фішер;
 - в) Д. Робертсон;
 - г) А. Маршалл?

8. Які мотиви нагромадження грошей виділив Дж. Кейнс:

- а) прибутковості;
- б) обачливості;
- в) трансакційний;
- г) спекулятивний?

9. Які з перелічених положень можна зарахувати до недоліків теорії І. Фішера:

- а) гроші і грошовий обіг розглянуто тільки на макрорівні;
- б) швидкість обігу грошей змінюється, але поступово і в довгостроковому періоді;
- в) в ціноутворенні ігнорувався вплив на ціни з боку монополій?

10. У сучасній Україні грошово-кредитна політика базується на такій теорії грошей:

- а) монетаристській;
- б) кейнсіанській;
- в) монетаристській з певною імплементацією окремих положень кейнсіанської.

Задачі

1. Швидкість обігу однойменної грошової одиниці становить 3. Реальні доходи населення країни дорівнюють 210 млрд грн. Визначте величину трансакційного попиту на гроші.

Розділ 8. КРЕДИТ У РИНКОВІЙ ЕКОНОМІЦІ

8.1. Сутність кредиту. Позичковий капітал і позичковий відсоток

Кредит – це сукупність економічних відносин, що виникають між кредитором і позичальником з приводу передачі вартості (майна або грошей) у позику на умовах повернення, терміновості й платності. Кредит виник дуже давно, але його теоретичне осмислення відбулося тільки у XVIII ст., коли вже йшов потужний процес становлення капіталістичного способу виробництва.

У кінці XVIII ст. сформувався дві основні теорії кредиту: натуралістична і капіталотворча. Натуралістичну розробили великі англійські вчені А. Сміт і Д. Рікардо. У подальшому її розробляли такі видатні вчені, як Дж. Міль, Ж. Сей, А. Маршалл та ін. Суть цієї теорії полягає в тому, що в кредит віддається не позичковий, а продуктивний капітал, тобто капітал у його речовій формі.

Засновники натуралістичної теорії А. Сміт і Д. Рікардо, виступаючи проти меркантилізму і його головної тези про те, що багатство нації – це золото і срібло, а його джерело – торгівля, підкреслювали, що кредит – це явище, яке виникає саме з виробництва. Сам кредит (його зовнішньою формою став рух грошей) не здатний створювати вартість. Такий висновок був науковим і закладав ґрунтовні підвалини для подальшого аналізу кредиту.

Заслуга цих учених у тому, що вони розглядали відсоток як частину прибутку, який створюється у виробництві. Досягнення згаданих теоретиків – це висновок, про те, що сам по собі кредит не створює реального капіталу.

Проте недостатньо високий рівень розвитку товарно-грошових відносин (порівняно із сучасністю) не дозволив великим ученим минулого до кінця розкрити цю категорію. Незавершеність їх натуралістичної теорії полягає в такому:

По-перше, вони не розуміли специфіки позичкового капіталу як особливої складової промислового капіталу, що виступає в процесі свого руху в грошовій формі.

По-друге, в умовах ще відносно слабкого розвитку капіталістичних відносин вони не бачили потужного зворотного впливу позичкового капіталу на саме виробництво.

По-третє, роль банків вони зводили до ролі простих посередників, головною функцією яких було забезпечення за допомогою грошей перерозподілу матеріального багатства в його натуральній формі.

По-четверте, нерозвиненість грошового ринку, а відтак і брак фундаментальних теоретичних досліджень, присвячених йому, не

дали їм можливість розглянути відсоток за кредит залежно від співвідношення попиту і пропозиції на гроші.

З розвитком товарно-грошових відносин певна обмеженість натуралістичної теорії не дозволяла зробити глибокий аналіз взаємозв'язку між кредитом і виробництвом, тому на зміну цій теорії кредиту прийшла нова так звана капіталотворча теорія кредиту, яка вже із середини ХІХ ст. стала панівною.

Суть капіталотворчої теорії кредиту полягає в тому, що банки – це не посередники в кредиті, а установи, які виступають «фабриками капіталу», оскільки здатні самі створювати капітал. Сам кредит, як і гроші, є безпосередньо капіталом, багатством. А це означає, що сам кредит здатен створювати багатство.

Засновником капіталотворчої теорії вважають англійського економіста Дж. Ло (1671–1729 рр.). Подальший поштовх у розвитку капіталотворчої теорії пов'язаний з іменем англійського економіста Г. Маклеода (1821–1902 рр.). Він стверджував, що кредит сам виступає капіталом, а не створює капітал, як про це писав Дж. Ло. Що ж стосується банків, то їх він вважав «фабриками кредиту».

Подальший розвиток товарно-грошових відносин характеризувався змінами в самому виробництві. Вже в кінці ХІХ – на початку ХХ ст., з'являється таке важливе економічне явище, як монополії. Вони докорінно змінюють умови суспільного виробництва і створюють стимул для подальшого розвитку теорій кредиту. Вагомий внесок у розробку теорії кредиту зробили такі вчені, як Й. Шумпетер (1883–1950 рр.), А. Ган (1889–1963 рр.), Дж. Кейнс (1883–1946 рр.) та ін. Кожен із них зробив свій конкретний внесок, але практично для всіх, а особливо для Й. Шумпетера, характерно те, що вони розглядали кредит у тісному зв'язку з такими важливими процесами в економіці, як інфляція, безробіття, кризи тощо.

Суб'єктами кредиту виступають населення, суб'єкти господарювання, держава. Кожен із них може бути як кредитором, так і позичальником. Однак в умовах високорозвиненої ринкової економіки кредитором виступає передусім населення, а позичальником переважно держава і суб'єкти господарювання.

Об'єктом кредиту може бути все, що має вартість, однак головним і найбільш поширеним об'єктом є гроші як саме буття вартості.

Кредитні відносини базуються на принципах, які є невід'ємною ознакою будь-якого кредиту, а саме:

– зворотність (повернення) кредиту. Це означає, що фінансові ресурси, які були взяті в позику, обов'язково мають бути повернені;

– терміновість свідчить про те, що позика завжди має межі, за якими кредитні відносини припиняються, оскільки позичальник втрачає право далі використовувати надані ресурси;

– платність реалізується в тому, що за використання наданих у позику ресурсів треба платити певну суму (відсоток). Цей принцип стимулює позичальника до найефективнішого використання кредиту.

З поняттям кредиту пов'язано поняття позичкового капіталу. Останній являє собою грошовий капітал, що приносить прибуток у вигляді відсотків.

Позичковий капітал як одна із форм капіталу виник ще у давнину. Його історичним попередником був лихварський капітал. Одна з його головних ознак полягає в тому, що відсоток, який отримував лихвар, був дуже високим і включав не лише весь додатковий продукт, але й значну частину необхідного. В сучасних умовах він зберігся в слаборозвинених країнах.

Позичковий капітал, виступаючи однією з форм капіталу, водночас відрізняється від інших форм капіталу цілою низкою особливостей.

– Позичковий капітал, на протигагу промислового і торговельного, які виступають як капітали-функції, є капіталом-власністю.

– Цей капітал має своєрідну форму капіталу-товару, але об'єктом купівлі-продажу тут виступає не продукт праці, а гроші з їх здатністю приносити додаткову вартість, хоча позичені гроші позичальник може використати і просто як гроші.

– Позичковий капітал відрізняється також формою відчуження. Якщо звичайний товар продається назавжди, то позичковий капітал відчужується тільки тимчасово, тобто на певний час передається в користування, або, іншими словами, відчужується на певний термін. Плата за цей товар визначається не вартістю грошей, а розміром тієї додаткової вартості, яку одержить позичальник цього позичкового капіталу.

– Рух цієї форми капіталу може бути виражено формулою

$$G - G',$$

де $G' = G + \Delta G$.

Ця форма руху позичкового капіталу відрізняється від форми руху промислового і товарного капіталу ($G - T - G'$) скороченою (лапідарною) формою.

– Позичковий капітал – найбільш ілюзорна (фетишистська) форма існування капіталу, яка створює ілюзію зростання грошей із самих грошей.

Позичковий капітал має свої джерела. При цьому рух того капіталу, який реалізується, наприклад, у наданні комерційного або державного кредиту, практично цілком спирається на власний капітал підприємця або на кошти населення. Що ж стосується найбільш поширеної форми існування позичкового капіталу, а саме банківського капіталу, то джерела його утворення дещо інші. Власному капіталу тут належить не основне місце. Основні джерела – це:

– тимчасово вільний грошовий капітал, який звільняється в процесі його обігу;

– капітал рантьє, тобто тих осіб, які існують за рахунок передачі свого капіталу в позику;

– грошові заощадження населення, які вони розміщують у кредитних установах;

– кошти держави, страхових компаній, пенсійних фондів та інших органів, які розміщують акумульовані в них гроші в кредитні установи або в цінні папери.

Рух позичкового капіталу характеризується тим, що в підсумку цей капітал приносить його власнику прибуток у вигляді відсотка. Відсоток являє собою плату позичальника кредитору за надані в його розпорядження гроші або матеріальні цінності. Відсоток виступає платою за споживчу вартість позичкового капіталу, тобто за його здатність приносити прибуток. У зв'язку з цим відсоток є ірраціональною формою ціни позичкового капіталу.

Відсоток, який приносить позичковий капітал своєму власнику, становить тільки частину додаткового продукту. Друга його частина – той додатковий продукт, який привласнює підприємець, капіталіст. Цей розподіл додаткового продукту на дві частини закріплений у термінах: позичковий відсоток і підприємницький дохід. Співвідношення між ними у межах додаткового продукту може бути різним. Теоретично позичковий відсоток може коливатись у межах від нуля до вартості всього додаткового продукту, отриманого за допомогою використання позичкового капіталу. Крайні межі цього співвідношення практично виключаються, оскільки в цьому випадку економічний інтерес одного із суб'єктів кредитних відносин нехтується (зникає), а це унеможлиблює самі ці відносини.

Відсоток завжди має свій певний розмір, але в практиці кредитних відносин зазвичай користуються його відносним вираженням, що визначається через норму відсотка. Вона являє собою відношення суми грошей, виплачених у формі відсотка, до суми грошей, наданих у позику. Це відношення розраховується за певний термін, але найчастіше за рік. Річна норма відсотка (N_n) може бути визначена за формулою:

$$N_n = \frac{\text{Сума відсотка за рік}}{\text{Сума позики}} \cdot 100.$$

Сама норма відсотка може бути різною, оскільки це залежить від багатьох конкретних умов надання позики. Проте залежно від способу визначення розрізняють два її види.

– Ринкова норма відсотка – це та його норма, що складається на ринку позичкових капіталів на конкретний період часу. Вона відбиває загальну кон'юнктуру ринку і певною мірою очікування суб'єктів кредитних відносин.

– Середня норма відсотка відображає середню норму відсотка за досить великі проміжки часу і дає змогу виявити довгострокові зміни в кон'юктурі на ринку позичкових капіталів та зміни в економіці країни в цілому.

На норму відсотка впливає багато чинників, серед них можна назвати: загальний стан економіки, кон'юктуру ринку, тенденції розвитку світової економіки, політичну ситуацію в країні тощо. Але серед усіх чинників можна виокремити і наїстотніші, які особливо впливають на норму відсотка. До таких чинників слід зарахувати:

- загальні розміри і динаміку грошових нагромаджень населення;
- стан економіки, обумовлений насамперед темпами промислового і сільськогосподарського виробництва;
- ринкову кон'юктуру і характер ринкових коливань, який залежить від стану економіки;
- темп інфляції та політику уряду і центрального банку щодо забезпечення стійкості національної валюти;
- прямий вплив держави на процентну ставку. Цей чинник особливо характерний для тих країн, що здійснюють перехід від планової економіки до ринкової;
- стан міжнародного ринку капіталів і ступінь входження країни в цей ринок.

Визначення рівня відсотка за конкретними кредитними угодами здійснюється під впливом різних факторів. Так, наприклад, у визначенні норми банківського відсотка банки використовують так звану базову ставку. Вона встановлюється за першокласними позичальниками, а вже від неї розраховуються відсотки за конкретними кредитними угодами залежно від суми позики, термінів її надання, витрат банку, його прибутку, ризиків тощо.

8.2. Функції та форми кредиту

Суть кредиту, як і будь-якого явища, реалізується в його функціях. У системі сучасної ринкової економіки кредит виконує різні функції, які реалізують суть кредитних відносин на рівні як окремого суб'єкта (мікрорівень), так і всього суспільства (макрорівень).

Насамперед кредитні відносини, які реалізує кредит як певна форма угоди між кредитором і позичальником, виконують перерозподільчу функцію. Її суть полягає в тому, що за допомогою кредиту акумулюються тимчасово вільні кошти всіх учасників суспільного виробництва й на умовах платності, терміновості та повернення передаються в користування тим, хто в них має потребу.

Перерозподіл вартості в суспільстві зазвичай здійснюється не тільки таким чином. Важливим каналом перерозподілу виступає також державний бюджет, але, на відміну від нього, перерозподіл за допо-

могою кредиту більш масштабний, оскільки він передбачає можливість повторної передачі вже отриманих ресурсів у позику. Водночас його масштабність підкріплюється тим, що в цей процес може включатись усе національне багатство країни, а бюджетний перерозподіл щодо цього обмежений.

Важливою функцією кредиту виступає і функція поповнення грошового обігу коштами. Дана функція реалізується не всіма ланками кредитної системи, а тільки банківською системою. Поповнення грошового обігу відбувається у формі депозитно-чекової емісії, що, однак, має свої межі й лише доповнює емісію грошей, здійснювану центральним банком, не порушуючи суттєво його монополії на випуск грошей в обіг.

Чільне місце серед загальних функцій кредиту належить і тій його функції, яка може бути зведена до зменшення витрат, пов'язаних із обігом грошей, і прискорення руху грошових потоків. Уведення кредитних карток, удосконалення таких форм кредитних грошей, як вексель і чек у поєднанні з новітніми формами організації платежів у підсумку сприяють підвищенню ефективності виробництва і посиленню концентрації та централізації капіталу.

Наступна дуже важлива з огляду на механізм суспільного відтворення функція кредиту – це перетворення заощаджень на капітал. Проблема капіталізації грошей у розвинутій ринковій економіці виступає як одна з найактуальніших, оскільки вона торкається питання про додаткове залучення до суспільного виробництва потужних ресурсів.

Ще одна функція кредиту пов'язана необхідністю і можливістю з боку кредитора контролювати використання тих грошей, власником яких він не перестає бути. Зміст цієї функції полягає в тому, що кредитор (найчастіше за все банк) контролює процес використання і повернення наданої позичальникові позики.

Кредит як загальна форма руху позичкового капіталу, своєю чергою, виступає в конкретних формах, обумовлених функціональною спрямованістю руху цього капіталу, особливостями організації цього руху, специфікою суб'єктів кредитних відносин тощо. Як найважливіші, узагальнені форми розрізняють комерційний, банківський, споживчий, державний і міждержавний (міжнародний) кредит.

Комерційний кредит являє собою продаж товару з відстрочкою платежу. За терміном дії цей кредит короткостроковий. Його мета полягає у прискоренні реалізації товарів, а формою організації виступає вексель.

Об'єктом даної форми кредиту виступає товар, а суб'єктами – підприємці, що функціонують. Рух товарного кредиту пов'язаний з рухом промислового капіталу, а відтак він відбиває динаміку останнього. Так, у періоди піднесення пропозиція і попит на комерційний кредит зростають, і навпаки, спад в економіці веде до зменшення цієї форми кредиту.

Важливою особливістю комерційного кредиту є те, що відсоток за ним, як правило, нижчий, ніж за банківським кредитом. Прискорюючи рух товарів, цей кредит сприяє розвитку виробництва. Поряд із цим комерційний кредит дає змогу покупцеві маневрувати своїми фінансовими ресурсами, оскільки покупець отримує від постачальника відстрочку в платежах. Така форма кредиту дає змогу ввести в обіг новий платіжний документ – вексель. Це, своєю чергою, посилює еластичність грошового обігу, а з урахуванням поширеності векселів робить грошовий обіг менш витратним, адже зменшує кількість готівки.

Однак дана форма кредиту має і свої обмеження. Вони пов'язані, з одного боку, з односпрямованістю даного кредиту, тому що він, як правило, дається постачальником споживачу. З іншого боку, цей кредит має і обмеження щодо своїх масштабів, оскільки розмір кредиту визначається розмірами резервного капіталу підприємця, що функціонує.

Банківський кредит – це кредит, що видається банком. Його об'єктом виступає грошовий капітал, що передається позичальникові в тимчасове користування на умовах платності, терміновості і повернення. Формою організації даного кредиту виступає кредитна угода.

Банківські кредити розрізняються за терміном надання позики (короткострокові, середньострокові, довгострокові), ознакою забезпеченості (забезпечені, незабезпечені, або бланкові), об'єктом позики (гроші або товар у випадку лізингового кредиту), способами повернення тощо.

У цілому банківський кредит відіграє у суспільному виробництві надзвичайно важливу роль. Виступаючи потужною формою акумуляції грошових ресурсів і перетворюючи їх на грошовий капітал, банківський кредит служить потужним важелем розвитку економіки, без якого її ефективне функціонування нині неможливе. Банківський кредит сприяє таким суперечливим і неоднозначним процесам, як концентрація і централізація капіталу, утворення фінансово-промислових груп, посилення монополізації в економіці. За певних обставин банківський кредит може стати і значним чинником розвитку інфляційних процесів. Найчастіше це пов'язано з масштабним наданням банківського кредиту понад суму залучених і власних коштів у результаті здійснення так званої депозитно-чекової емісії.

Споживчий кредит являє собою продаж товарів (переважно довгострокового користування) у кредит або позику на купівлю аналогічних товарів і оплату послуг.

Суб'єктами цього кредиту є банки, спеціальні установи комерційного кредиту, суб'єкти господарювання, які пов'язані з обслуговуванням населення, і саме населення. Об'єктом споживчого кредиту виступають як товари, так і гроші. Формою організації споживчого кредиту є кредитна угода або кредитна картка, яка теж з'являється внаслідок укладення відповідної угоди.

Споживчий кредит за термінами поділяється на короткостроковий (до одного року) і середньостроковий. Максимальний термін споживчого кредиту у високорозвинених країнах зазвичай не перевищує трьох років. Що стосується довгострокового кредиту, то він існує як виняток, представлений кредитом під будівництво або купівлю житла, і зазвичай належить до особливої групи так званого іпотечного кредитування.

Споживчий кредит зараховують до дорогих, що означає високу процентну ставку. Зазвичай вона коливається в межах 15–30 %, але може бути й вищою. Основними причинами дорожнечі споживчого кредиту є досить високі витрати на його надання і великий ризик неплатоспроможності споживача.

Споживчий кредит відіграє важливу роль у розв'язанні проблеми реалізації товарів і послуг і в цілому прискорює їх рух. Поряд із цим важливо зазначити і той факт, що розвиток споживчого кредиту виступає важливим чинником, який обумовлює інтенсифікацію праці та підвищення рівня відповідальності працівника. Це обумовлено тим, що значна маса товарів (часто це квартира або будинок, машина, складна побутова техніка, меблі тощо), взята в кредит, змушує працівника особливо сумлінно ставитись до своєї роботи і працювати інтенсивніше, оскільки над ним висить «дамоклів меч» кредиту.

Державний кредит являє собою сукупність кредитних відносин, в яких позичальником виступає держава. Суб'єкти такого кредиту: з одного боку, держава в особі уряду та окремих державних органів, наприклад міністерства фінансів і місцевих органів влади; з іншого боку, населення, а також окремі суб'єкти господарювання, насамперед інституціональні інвестори. Формою організації державного кредиту найчастіше виступають державні облігації та казначейські векселя.

Об'єктом державного кредиту в сучасних умовах виступають гроші. Як правило, акумульовані таким чином гроші використовуються для покриття дефіциту державного бюджету і направляються на фінансування переважно невиробничого споживання (на фінансування оборони, силових структур, соціальної сфери тощо). Часто за допомогою цього кредиту держава вилучає частину грошей з обігу і таким чином регулює грошову масу.

Державний кредит виник уже в рабовласницькому суспільстві, переважно у зв'язку з війнами, які потребували великих матеріальних витрат. Кредиторами щодо держави виступали храми й окремі лихварі.

Сучасну форму державний кредит отримує в XVII–XVIII ст. У таких країнах, як Англія, Голландія та Іспанія у цей період держава починає випускати облігації та казначейські векселі. В розвинутій ринковій економіці державний кредит є неодмінним явищем, за допомо-

гою якого розв'язуються як поточні проблеми (покриття бюджетного дефіциту, реалізація різноманітних програм тощо), так і стратегічні завдання. До них може належати, наприклад, сприяння за допомогою залучених коштів процесові структурної перебудови економіки, розв'язання проблеми відсталих районів тощо. Інколи держава опиняється в скрутному становищі щодо своїх боргових зобов'язань. У цьому випадку вона інколи вдається до конверсії своїх позик, тобто до зміни умов щодо раніше випущених боргових зобов'язань (зміна відсотків, термінів погашення тощо). Ця конверсія може бути добровільною, а отже, залежати від волі власника боргових зобов'язань держави, або примусовою, коли держава здійснює конверсію без урахування думки населення.

Міждержавний або міжнародний кредит – це позика, яку надає одна країна іншій, або коли держава отримує позику в міжнародній фінансово-кредитній організації (наприклад, у Світовому банку, МВФ), якомусь об'єднанні кредиторів (наприклад, у Паризькому клубі) чи в окремої іноземної фірми. До міжнародного (корпоративного) кредиту належить також кредит, який отримують вітчизняні підприємці в іноземних фірм чи установ.

Конкретними суб'єктами такого кредиту виступають уряди, урядові організації, банки й окремі фірми, міжнародні валютно-кредитні установи. При цьому держава часто виступає в ролі гаранта за кредитами, наданими окремим суб'єктам господарювання.

Об'єктом міждержавного кредиту виступає товар або гроші. Сам кредит може існувати в різних формах. Так, залежно від суб'єкта кредитних відносин він може бути фірмовим, банківським, урядовим. Залежно від форми об'єкта і цільового призначення кредиту розрізняють велику кількість кредитів, наприклад товарний, реабілітаційний, за потребою тощо. Залежно від терміну – короткострокові (до одного року), середньострокові (від року до п'яти) та довгострокові (більше п'яти років). З огляду на забезпеченість розрізняють забезпечені й незабезпечені (бланкові). Існують інші види кредитів, які класифікуються залежно від ознаки, покладеної в основу класифікації.

Формою організації таких кредитів зазвичай виступає кредитна угода. Однак у разі кредитування на рівні окремих суб'єктів господарювання (фірмовий кредит) можливе використання векселів.

Міжнародний кредит виконує певні функції.

По-перше, він забезпечує переміщення позичкового капіталу між країнами, чим приводить до певного вирівнювання норми національного прибутку до середньої.

По-друге, міжнародний кредит приводить до зменшення витрат у сфері обігу, оскільки сприяє розвитку безготівкових розрахунків.

По-третє, рух позичкового капіталу між країнами сприяє посиленню концентрації та централізації капіталу.

В умовах високого рівня розвитку міждержавних відносин міжнародний кредит відіграє велику роль у виконанні як тактичних, так і стратегічних завдань, що постають перед тією чи іншою країною. Яскравим прикладом цього є Україна, яка співробітничала з такими організаціями, як МВФ, Світовий банк, ЄБРОР і отримує від них значні суми кредитів.

8.3. Поняття кредитної системи та її будова

Поширення товарного виробництва сприяло розвитку кредитних відносин. Поступово вони ускладнювались і склалися у певну субординаційну сукупність, яка відіграє важливу роль у розвитку суспільного виробництва.

У широкому розумінні кредитна система – це сукупність відносин, що складаються в процесі акумуляції тимчасово вільних коштів держави, суб'єктів господарювання і населення та їхнього використання на умовах терміновості, повернення та платності. Однак у практиці кредитну систему визначають вужче, пов'язуючи її із системою кредитно-фінансових установ.

Кредитна система в кожній державі має свої особливості, що відбивають специфіку організації суспільного виробництва в його конкретних історичних умовах. Однак у цілому кредитні системи країн з високорозвиненою ринковою економікою мають багато спільного. Як правило, їх структура містить банківську систему і систему небанківських кредитних установ.

Банківська система функціонально призначена для акумуляції тимчасово вільних коштів і видачі кредитів. Крім цього, банки обслуговують розрахунки між суб'єктами господарювання і надають їм і населенню послуги, перелік яких зазвичай регламентується законодавством країни. У більшості країн з ринковою економікою банківська система складається з двох рівнів.

Перший рівень – центральний банк країни. Це банк банків, він має монопольне право на емісію грошей і відіграє визначальну роль в організації функціонування всієї кредитної системи, надає юридичним і фізичним особам кредити тощо. Рівень розвитку цієї ланки кредитної системи надзвичайно важливий для функціонування всієї кредитної системи й економіки в цілому.

Обидва рівні банківської системи тісно пов'язані між собою. Взаємозв'язок між ними регулюється законодавством кожної країни і тому має низку особливостей, але при цьому завжди зберігається головна роль центрального банку в банківській системі та всій кредитній системі в цілому.

Небанківські кредитні установи (парабанки) утворюють другу ланку кредитної системи. Система цих установ представлена інвестиційними компаніями і фондами, страховими компаніями, пенсійними фондами, довірчими товариствами, кредитними спілками і ломбардами.

Функціонально ця ланка кредитної системи націлена переважно на акумуляцію коштів населення з подальшою трансформацією їх у позичковий капітал. У цьому парабанки подібні до банків, однак у способах акумуляції коштів населення і видачі кредитів вони відрізняються від банків.

Так, парабанки залучають не тільки кошти населення, які воно розміщує з метою отримання на них прибутку, але й кошти, призначені для страхування життя, майна тощо (страхові компанії), або для досягнення певного пенсійного забезпечення в майбутньому (пенсійні фонди). Поряд з ними окремі структурні елементи небанківських кредитних установ беруть майно, кошти або цінні папери юридичних та фізичних осіб в управління (довірче товариство). Кошти, що накопичуються небанківськими кредитними установами для цілей страхування або пенсійного забезпечення, найчастіше використовуються для купівлі цінних паперів (акцій, облігацій), які випускають суб'єкти господарювання або держава.

Такий спосіб розміщення парабанками своїх активів спрямований насамперед на збереження акумульованих ресурсів населення і на їх захист від інфляції. З урахуванням цього держава формує правові умови існування небанківських кредитних установ таким чином, щоб виключити можливість їх зникнення внаслідок банкрутства.

У сучасній ринковій економіці кредитна система відіграє важливу роль і постійно розвивається. Основні напрями цього розвитку такі:

- посилення концентрації банківського капіталу, що становить ядро кредитної системи;
- універсалізація діяльності кредитних установ. Одночасно всередині цих установ посилюється спеціалізація на одній або декількох операціях;
- зростання ролі держави в організації функціонування всієї кредитної системи.

Ці процеси притаманні всім країнам з ринковою економікою. Проте у кожному конкретному випадку вони можуть бути різними як за масштабами, так і за тим значенням, яке вони мають для економіки держави. Але певна універсальність цих тенденцій потребує їх ретельного вивчення і використання набутого в передових країнах досвіду.

Теми індивідуальних науково-дослідних завдань

1. Сутність кредиту. Натуралістична і капіталотворча теорії кредиту.
2. Позичковий капітал і його особливості.

3. Відсоток і різні варіанти норми відсотка.
4. Основні функції кредиту.
5. Форми та види кредиту.
6. Поняття кредитної системи та її головні елементи.
7. Роль кредиту в розвитку ринкової економіки України.

Тести

1. Яке визначення суті кредиту найповніше:

- а) це економічні відносини між суб'єктами господарювання з приводу перерозподілу вартості;
- б) це сукупність економічних відносин, які виникають між кредитором і позичальником із приводу передачі вартості в позику на умовах повернення, терміновості й платності;
- в) це економічні відносини, пов'язані з передачею вартості від кредитора до позичальника?

2. Які з перелічених принципів положень притаманні натуралістичній теорії кредиту:

- а) кредит – це явище, яке виникає саме з виробництва;
- б) сам кредит не здатен створювати вартість;
- в) відсоток за кредит створюється у виробництві як результат функціонування продуктивного капіталу?

3. Які з названих положень розкривають суть капіталотворчої теорії кредиту:

- а) банки є фабриками капіталу;
- б) кредит залежить від виробництва;
- в) кредит уже сам по собі створює багатство?

4. Які з перелічених ознак притаманні позичковому капіталу:

- а) це – капітал-власність;
- б) цей капітал має своєрідну форму капіталу-товару;
- в) цей капітал має особливу (порівняно з промисловим і товарним) форму відчуження;
- г) рух цього капіталу ($G - G'$) відрізняється від руху промислового і товарного капіталу?

5. Яке визначення меж установлення норми відсотка правильне:

- а) норма відсотка може коливатись від 0 до 100 % додаткової вартості;
- б) норма відсотка може дорівнювати 0 %;
- в) норма відсотка може дорівнювати 100 %?

6. Які функції виконує кредит:

- а) перерозподільчу;
- б) зменшення витрат, пов'язаних з грошовим обігом;
- в) інформаційну;
- г) перетворення заощаджень населення на капітал?

7. Який вид кредиту реалізується в товарній формі:

- а) банківський;
- б) державний;
- в) комерційний?

8. Кредитна система включає:

- а) тільки банківську систему;
- б) тільки систему небанківських кредитних установ (парабанки);
- в) банківську систему і систему парабанків.

9. Які з перерахованих ознаки притаманні споживчому кредиту:

- а) це важливий фактор розв'язання дуже складної для розвинутого ринку проблеми реалізації;
- б) має потужний «виховний» вплив на формування відповідальності, дисципліни і професійності робочої сили;
- в) є фактором розвитку міжнародних економічних зв'язків?

10. Що є базовим джерелом сплати позичкового відсотка:

- а) загальний прибуток позичальника;
- б) прибуток на позичковий капітал;
- в) дохід кредитора?

Задачі

1. Клієнт банку поклав на депозит 5000 грн під 10 % річних. Визначте його дохід через два роки за умови нарахування простих відсотків.

2. Розрахуйте річну норму відсотка за умови, що клієнт банку поклав на депозит терміном на один рік 1000 грн, а в кінці року отримав 100 грн як відсоток.

3. Фірма за рік випускає 1000 одиниць продукції, вартість якої становить 10 000 грн. Але для випуску цього обсягу продукції потрібно взяти кредит на суму в 5000 грн під 10 % річних. Визначте, на яку суму зросте ціна одиниці товару, якщо фірма вирішить таким чином покрити відсоток за отриманий кредит.

4. Яку суму грошей має покласти в банк вкладник на рік, щоб у кінці року із річною ставкою в 10 % отримати прибуток у 1000 грн?

Розділ 9. ФІНАНСОВІ ПОСЕРЕДНИКИ ГРОШОВОГО РИНКУ

9.1. Сутність і основні функції небанківських кредитних установ

Небанківські кредитні установи – це різноманітні установи, що акумулюють тимчасово вільні кошти і розміщують їх у вигляді кредиту. За своїм загальним функціональним призначенням вони аналогічні банкам, але все-таки помітно відрізняються від останніх. Їхня відмінність від банків полягає як в особливому русі тимчасово вільних коштів, так і у формах надання кредиту небанківськими фінансово-кредитними установами.

Перше пов'язано з тим, що банківська система акумулює ті тимчасово вільні кошти, які за невеликим винятком у процесі свого руху набувають ознак руху капіталу, використовуються власником цих грошей як капітал. Інша справа з тими коштами (принаймні зі значною їх частиною), що акумулюється небанківськими кредитними установами. Переважно ті заощадження, які акумулюють парабанки, на початковому етапі свого руху не набувають форми капіталу. Дійсно, заощадження, які індивід розміщує, вкладаючи їх, наприклад, у страхову компанію або в пенсійний фонд, зовсім не призначені для отримання від їх передачі в користування якогось відсотка. Мета полягає в тому, щоб зберегти ці кошти й отримати їх назад у разі настання страхового випадку або досягнення пенсійного віку.

Поряд із цим парабанки акумулюють і ті заощадження, що призначені бути капіталом, але для яких банківська система не може забезпечити певні умови їх руху. Так, розміщений у банку депозит завжди має чітко визначену межу прибутковості у формі норми відсотка. Проте власник заощаджень може керуватись у своїй поведінці щодо цих грошей іншими мотивами. Скажімо, бажанням розмістити їх таким чином, щоб межа прибутковості його капіталу не була визначена заздалегідь. Таку можливість і дають парабанки, де можна придбати, наприклад, акції й отримувати за ними дохід, який попередньо не регламентується якоюсь нормою.

Небанківські фінансово-кредитні установи відрізняються від банківської системи і тим, що розміщення акумульованих коштів, на відміну від банків, вони здійснюють у вигляді не надання кредиту в чисто грошовій формі, а купівлі у позичальників їхніх цінних паперів.

У систему небанківських кредитних установ входять інвестиційні фонди, кредитні спілки, пенсійні фонди, страхові компанії, довірчі товариства (трасти) і деякі інші установи. Поява цих інститутів обумовлена низкою причин, серед яких можна назвати і деякі загальні, котрі визначили розвиток усієї системи небанківських кредитних установ. Назвемо деякі з них.

– На початку ХХ ст. виникла як явище і постійно посилюється інвестиційна активність населення, яка, своєю чергою, обумовлена зростанням його доходів і постійним перетворенням частини цих доходів на заощадження.

– З боку суб'єктів господарювання помітно зростає потреба в інвестиціях, яка викликана до життя високим динамізмом сучасного суспільного виробництва.

– Залучення заощаджень населення характеризується дорожнечою, водночас зростає складність організації ефективного управління ними.

Таким чином, у сучасній високорозвиненій ринковій економіці частина доходів, які отримує населення, набуває характеру потенційного інвестиційного ресурсу, а з боку суб'єкта господарювання постійно зростає потреба в такому ресурсі. Водночас готовність населення здати свої заощадження в тимчасове користування визначається індивідуальною мотивацією особи, що передбачає наявність різноманітних форм залучення цих заощаджень. Це різноманіття не може бути забезпечено тільки банківською системою, тому в сучасних умовах набуває стрімкого поширення система небанківських фінансово-кредитних установ.

9.2. Інвестиційні компанії та фонди

Один з найважливіших елементів системи парабанків – це інвестиційні компанії та фонди. Історія їх масового виникнення бере початок від рубежу ХІХ–ХХ ст., хоча перша інвестиційна компанія виникла ще в 1822 р. у Бельгії.

У сучасних умовах інвестиційна компанія – це інститут колективного інвестування, який щодо свого головного функціонального призначення є установою, що об'єднує індивідуальні заощадження і дає своїм пайовикам, у тому числі й тим, хто не має значних заощаджень, можливість вкласти їх у цінні папери та інші активи. Ця установа виступає в ролі інституту, який забезпечує управління інвестиціями багатьох індивідуальних власників капіталу.

Організаційно структура інвестиційних компаній пов'язана, як правило, з акціонерною формою або із формою товариства з обмеженою відповідальністю. Проте нерідко це може бути й організація, що створюється на основі угоди контрактного типу, яка укладається, як правило, між управляючим компанією (її менеджером, котрим може бути як фізична, так і юридична особа), депозитарієм, тобто організацією, яка зберігає активи інвестиційної компанії, в ролі якого найчастіше виступає банк, хоча це може бути й інша довірена особа, і, нарешті, власником капіталу.

Відповідно до цієї угоди власник капіталу (інвестор) передає свої заощадження інвестиційній компанії, купуючи на суму внеску ін-

вестиційні сертифікати або акції цієї компанії. Управляючий компанією бере на себе відповідальність і обов'язки з управління всім сукупним капіталом компанії, що представлений сумою вкладів індивідуальних вкладників. Депозитарій, або довірена особа, зобов'язується зберігати активи інвестиційної компанії.

Інвестиційні компанії бувають відкритого і закритого типу. Компанії закритого типу – це організації, які випускають чітко визначену кількість інвестиційних сертифікатів, що продаються інвесторам. Ці цінні папери інвестор не може повернути компанії для погашення, через це такі інвестиційні сертифікати й акції неліквідні. Але неліквідність цих цінних паперів з боку інвестиційної компанії не означає їх абсолютної неліквідності. Ліквідність емітованих (випущених) закритою інвестиційною компанією цінних паперів забезпечується можливістю їх реалізації на вторинному ринку цінних паперів. Вони можуть стати об'єктом купівлі-продажу як на біржовому, так і на позабіржовому ринку, що визначається становищем інвестиційної компанії і тим, чи включена вона в лістинг (список) відповідної біржі.

Інвестиційні компанії відкритого типу відрізняються від закритих тим, що вони в установлений термін, а досить часто і в будь-який момент часу можуть придбати випущені ними в обіг інвестиційні сертифікати, або акції. Таким чином, цінні папери таких компаній мають надзвичайно високу ліквідність. Відкриті інвестиційні компанії дуже привабливі для інвестора (особливо дрібного), але водночас це пов'язано з небезпекою наростання погашення інвестиційних сертифікатів, з можливим банкрутством таких компаній. Проте у високорозвинених країнах такого, як правило, не відбувається. Така стійкість відкритих інвестиційних компаній посилюється дією цілої низки причин, серед яких головні й найпоширеніші такі.

- Зростання заощаджень населення, що дозволяє частину доходів постійно перетворювати на капітал і забезпечувати його диверсифікацію.

- Зростання рівня масової економічної культури населення, що дає можливість інвестору орієнтуватись у своїй стратегії з урахуванням певних закономірностей розвитку фінансового ринку.

- Стабільна і досить досконала (принаймні у високорозвинених країнах) система законодавства, що забезпечує досить високий рівень захисту інтересів інвестора.

- Розвинута система комерційних структур, що спеціалізуються на страхуванні підприємницьких ризиків.

- Прозорість ринку цінних паперів і наявність доступу до об'єктивної інформації про діяльність його агентів.

Відкриті інвестиційні компанії з'явилися досить недавно і дуже поширилися після Другої світової війни. У практиці країн Заходу їх часто називають взаємними, або інвестиційними фондами.

Інвестиційні компанії як закритого, так і відкритого типу розміщують акумульовані грошові кошти на ринку цінних паперів. А оскільки вони є одними з основних покупців цінних паперів інших емітентів, їх називають інституціональними інвесторами.

Закриті інвестиційні компанії, реалізувавши свої сертифікати, розміщують свої кошти в ринкові активи, здійснюючи при цьому досить незалежну інвестиційну стратегію. Останнє обумовлено тим, що ці компанії не приймають до погашення випущені ними сертифікати.

Відкриті інвестиційні компанії менш вільні в реалізації довгострокової інвестиційної стратегії, оскільки вони змушені підтримувати високий рівень ліквідності випущених ними сертифікатів.

Поширеність інвестиційних компаній і фондів як форми взаємного (колективного) інвестування і певна тенденція їх домінування щодо індивідуальних форм інвестиційної діяльності обумовлені тими реальними перевагами, які отримують як дрібні, так і крупні інвестори, що вдаються до колективного інвестування.

Для дрібного інвестора ці переваги у більшості випадків пов'язані з такими моментами:

- зниженням ризику інвестицій, що обумовлено можливістю диверсифікації, навіть невеликих за своїми розмірами заощаджень;

- невеликим порогом величини вкладу, який залучається інвестиційними фондами або компаніями, що надає процесу інвестування досить мобільний характер;

- значно меншими (порівняно з індивідуальним інвестуванням) накладними витратами;

- широкими можливостями інвестора щодо оперативного вирішення питання про подальше використання дивідендів. Колективні форми інвестування, як правило, дають можливість їх або інвестувати, або перетворити на дохід шляхом отримання готівкових грошей.

Поряд з дрібним інвестором важливим суб'єктом інвестиційного процесу виступає і крупний інвестор. Він теж має певні переваги. Найважливіші з них такі.

- Ціла низка високоприбуткових сфер інвестування характеризується підвищеним ступенем ризику, що робить індивідуальне інвестування нерациональним.

- Управління інвестиціями постійно ускладнюється, стає дедалі витратнішим і об'єктивно робить більш вигідною організацію колективного управління ними.

- Диверсифікація інвестиційного портфеля є неодмінною умовою організації цієї діяльності і для крупного вкладника. Водночас ускладнення самої інвестиційної діяльності і поява нових фінансових інструментів потребують спеціалізації за окремими видами інвестування. Ця суперечність і штовхає крупного вкладника до використання колективних форм інвестування.

9.3. Довірчі товариства як форма небанківських кредитних інститутів

Довірчі товариства (їх ще називають трастовими компаніями) являють собою товариства, що здійснюють управління майном, грошми або цінними паперами чи правами за дорученням власника.

Історія довірчих товариств починається з глибини століть, а саме становлення цього інституту пов'язано насамперед з розвитком відносин власності. Перші довірчі товариства з'являються в середньовічній Англії у XII–XIII ст.

Функціонування довірчого товариства передбачає досить складну сукупність відносин, що складаються між головними діючими особами, які укладають трастову угоду. До них належать:

– довіритель (принципал) – це фізична або юридична особа, яка є власником капіталу і передає його в управління довірній особі (управляючому або менеджеру) для його використання на певних умовах;

– довірена особа – це фізична або юридична особа, яка на певних, зазначених в угоді умовах бере в управління майно довірителя;

– бенефіціар – третя особа, на користь якої здійснюється управління майном, якщо довіритель приймає таке рішення.

Формою організації відносин між довірительом і довіреною особою є трастова угода, основний зміст якої стосується як обов'язків і відповідальності довіреної особи, так і прав і привілеїв довірителя.

Довірчі товариства, що виникли в середні віки, поступово почали відігравати помітну роль в організації суспільного виробництва. Вирішальним фактором цього розвитку стало подальше вдосконалення відносин власності, розвиток підприємництва та ускладнення форм його організації.

Еволюція відносин власності виявилась насамперед у подальшій персоніфікації прав власника, що генетично привело до зміцнення інституту спадкоємства, а це, своєю чергою, стало базою розвитку довірчих товариств. Збереження, а з часом і примноження майна, що передавалось у спадщину, ставало визначальною функцією трастів.

З іншого боку, розвиток підприємницької діяльності теж сприяв помітному поширенню трастових послуг. Водночас ускладнення підприємницької діяльності потребувало й подальшого вдосконалення трастових операцій, оскільки в управління часто приймалось уже не просто майно, а цілі виробничі комплекси зі своєю спеціалізацією та особливостями свого становища на ринку.

У сучасних умовах довірчі товариства за своїм функціональним призначенням націлені на ефективне використання майна, його фінансових форм, зменшення ризиків підприємницької діяльності та вдосконалення інвестиційного процесу.

Загальна спрямованість довірчих товариств дає можливість класифікувати трасти залежно від ступеня свободи довіреної особи щодо об'єкта, який передано йому в управління, тому всі трасти поділяють на активні й пасивні.

Активний траст – це довірче товариство, яке може змінювати форму майна, переданого йому в управління, без додаткової (попередньої) згоди довірителя.

Пасивний траст або виключає таку можливість, або передбачає отримання відповідної згоди довірителя.

Трастові операції досить різноманітні, але в цілому їх можна об'єднати в такі групи:

- персональні трастові послуги, що надаються окремим громадянам;
- трастові послуги, що надаються у сфері безпосередньої підприємницької діяльності;
- послуги, що надаються пенсійним та іншим фондам для максимізації їх доходів.

Залежно від загального спрямування управління, яке здійснює довірче товариство, у світовій практиці виділяють два типи трастів: загальні та підприємницькі.

Загальні трастові компанії спеціалізуються на об'єднанні коштів дрібних власників. Ці операції досить складні та значні за витратами, оскільки управління дрібними капіталами потребує додаткових витрат. Зменшення витрат на індивідуальні трастові операції стало можливим на початку ХХ ст., коли набув поширення метод об'єднання майна і коштів індивідуальних довірителів в один загальний траст.

Підприємницькі трасти відрізняються від загальних тим, що в управління передається виробничий комплекс. Мета такого трасту – управління підприємством для його збереження та підвищення рівня ефективності його функціонування. Він викликаний до життя потребою збереження бізнесу в умовах, що тимчасово не дозволяють таке управління самостійно (наприклад, унаслідок неповноліття спадкоємця). Важливою причиною появи і дії таких трастів є бажання пасивних власників забезпечити ефективне управління своїм капіталом.

Трастові операції, як правило, здійснюються спеціалізованими трастовими компаніями, які спеціалізуються на управлінні окремими видами майна або здійснюють свою діяльність в окремих галузях економіки. Крім власне трастових компаній, трастові послуги надають і банки. Ці операції, як правило, відрізняються від послуг спеціалізованих трастових компаній. Різниця насамперед у тому, що банк надає ті трастові послуги, які за своїм характером найбільш близькі до основного спектра послуг, що надаються цією установою. Конкретно це може бути зберігання цінних паперів, ведення бухгалтерських записів клієнта, отримання від імені клієнта платежів, купівля чи продаж цінних паперів, консультації тощо.

9.4. Пенсійні фонди

Соціально орієнтована економіка, до якої прагне наше суспільство, як свій неодмінний атрибут має досить розвинену систему соціального захисту у вигляді системи пенсійного забезпечення непрацюючого населення.

Пенсійні фонди почали створюватись у період після Другої світової війни, проте вперше пенсійний фонд було створено ще в 1875 р. у США.

Організаційно в розвинених країнах пенсійна система представлена як державними, так і недержавними пенсійними фондами, але співвідношення цих форм організації пенсійного забезпечення в різних країнах неоднакове. Наприклад, у таких країнах, як Іспанія, Греція, Португалія, Франція та Італія головна роль належить державній системі пенсійного забезпечення. Вона високорозвинена і забезпечує високий рівень соціального захисту населення, що перебуває за межами працездатного віку. У цих умовах розвиток соціального страхування за рахунок індивідуальних внесків і страхування, здійснюваного на основі певної зацікавленості підприємця, відбувається повільно.

У деяких країнах, наприклад у Нідерландах та Великобританії, система пенсійного забезпечення в основному побудована на недержавних пенсійних фондах. Перший сучасний недержавний пенсійний фонд було створено у США фірмою «General Motors» у 1950 р. Основу коштів цих фондів становлять гроші, що акумулюються фондами з метою подальшої виплати додаткових пенсій. Ці кошти зазвичай накопичуються на індивідуальних рахунках клієнтів. Виплати пенсій здійснюються в межах накопичених сум і відповідно до передбаченого плану виплат. Самі виплати здійснюються за однією з двох схем.

Так, в окремих країнах панує схема, в якій фіксованими є виплати. Вони фіксуються або у вигляді певної суми, або як відсоток від заробітної плати. Часто ці виплати індексуються у зв'язку з інфляцією. Така схема відображає переважно інтереси клієнтів пенсійних фондів. Недоліком фондів з такою схемою виплат є те, що ці фонди корпоративні і, як правило, змінивши місце роботи, працівник може втратити можливість отримувати пенсію. Іншим недоліком є те, що ризик від неефективного розміщення активів такого фонду лягає на роботодавця, оскільки виплати пенсіонерам фіксовані.

Іншими є пенсійні фонди із фіксованими внесками. Компанія вносить певну суму на персоніфіковані пенсійні рахунки працівників. Часто право поповнювати цю суму має і сам працівник. Виплати із цього фонду залежать від накопиченої суми і не є фіксованими.

Перевага такої схеми в тому, що працівник навіть у разі звільнення не втрачає свого рахунка й може перемістити кошти на ньому в інший фонд. Підставою для прийняття такого рішення, як правило, стає відповідна інформація про діяльність фонду і його фінансовий стан. Така схема недержавних пенсійних фондів найповніше відповідає інтересам засновників фондів, оскільки весь тягар ризиків від неефективного розміщення активів фонду перекладається на працівників, хоча це дещо пом'якшується правом учасників такого фонду у виборі об'єктів інвестування, тобто у вирішенні питання про розміщення активів фонду. Такі фонди досить поширені в Канаді, Японії, Австралії та деяких інших країнах.

Специфіка функціонування недержавних пенсійних фондів як інститутів соціального захисту населення проявляється насамперед у потребі їх постійного існування, у відсутності права їх зникнення. Це обумовлено тим, що пенсійні фонди беруть зобов'язання на терміни, які вимірюються десятками років. Ця обставина призводить до суттєвих обмежень в їхній діяльності. Як правило, пенсійні фонди належать до організацій, які не ставлять собі за мету отримання прибутку, а в разі його отримання він використовується на цілі, передбачені статутом пенсійного фонду. Цим фондам заборонено провадити комерційну діяльність.

Особливості використання активів пенсійних фондів обумовлюються і роллю держави щодо діяльності таких фондів. У країнах з високорозвиненою економікою пенсійні фонди належать до організацій, що стабільно функціонують і здатні на великий період у перспективі планувати свою діяльність і забезпечувати виконання зобов'язань перед вкладниками. У цих умовах держава бере на себе обов'язок щодо виконання зобов'язань перед вкладниками у формі мажорних обставинах. У тих же країнах, де стан ринкової економіки ще не дозволяє пенсійним фондам забезпечувати сталість свого функціонування самостійно, держава, як правило, бере на себе відповідальність перед клієнтами фондів за всі зобов'язання останніх.

Практичне розміщення активів пенсійних фондів здійснюється за допомогою спеціалізованих компаній з управління активами. Накопичені пенсійними фондами грошові кошти розміщуються також на депозитних рахунках комерційних банків.

Для створення в Україні ефективної і сучасної системи пенсійного забезпечення необхідно розв'язати цілу низку проблем, а саме розробити і прийняти нормативні акти щодо правового поля існування недержавних пенсійних фондів, розробити ефективну систему державного контролю за їхньою діяльністю і передусім за забезпеченням їх фінансової стійкості, визначити найбільш прийнятні напрями розміщення активів цих фондів тощо.

У цілому пенсійне забезпечення в нашій державі реформується, хоча цей процес ще не завершено. З огляду на принципові основи

розбудови нашої пенсійної системи вона міститиме три складових або три рівні.

1. Солідарна система, яка функціонально зобов'язана давати людині, що вийшла на пенсію, той мінімум, який би запобігав її жебракуванню і суцільній бідності. Відрахування в цю ланку пенсійної системи обов'язкові, але вони будуть значно меншими за сучасні, що полегшить навантаження на гаманець роботодавця і поліпшить його інвестиційні та інші можливості.

2. Обов'язкова накопичувальна система. Кошти для її формування акумулюватимуться за рахунок обов'язкових внесків роботодавця відповідно до заробітної плати працівника. Ці кошти зосереджуватимуться на персональному рахунку майбутнього пенсіонера і дадуть йому змогу суттєво підвищити розмір своєї пенсії, яку він отримуватиме із фонду солідарної системи.

3. Система добровільного накопичення, фонди якої формуватимуться за рахунок добровільних внесків громадян. З настанням непрацездатності людина отримуватиме із цього фонду додаткові кошти, що складатимуться як з накопиченої суми, так і з тих прибутків, які отримані пенсійною установою за рахунок використання нагромаджених цією установою ресурсів.

Частково нова система пенсійного забезпечення в нашій державі вже діє. Отже, є впевненість у тому, що в найближчі роки ми матимемо сучасну й ефективну пенсійну систему.

9.5. Кредитні спілки у системі парабанків

Кредитні спілки – це корпоративні ощадні інститути, які утворюються групою осіб, об'єднаних загальними матеріальними інтересами.

Кредитні спілки створюються як установи, що забезпечують кредитування своїх членів-пайовиків. Капітал кредитної спілки використовується для видачі кредитів під придбання споживчих товарів або оплати послуг, які надаються членам кредитної спілки.

Особливістю кредитних спілок є те, що її члени, як правило, добре знають один одного, через це отримання позики не супроводжується такою ж процедурою з'ясування платоспроможності й надійності позичальника, яка є неодмінною ознакою організації банківського кредиту. Це значно спрощує і здешевлює операції з оформлення кредитних відносин.

Важливою перевагою кредитних спілок є те, що кошти цих спілок утворюються за рахунок пайових внесків її членів, а це забезпечує високу ліквідність активів.

Приймаючи внески своїх членів і внески за тими позиками, що повертаються, кредитна спілка одночасно із цим видає кредити своїм членам. Витрати за кредитними операціями спілки відносно неве-

ликі, а в поєднанні зі звільненням цих спілок від податкових платежів, що практикується в багатьох державах, здійснення процесу надання позики маловитратне. Ставки відсотка за позиками, що надають кредитні спілки, значно нижчі, ніж за банківськими кредитами.

Перші кредитні спілки виникли в Німеччині. У 1849 р. німецький підприємець Ф. Райффайзен організував першу кредитну спілку, яка отримала назву «Товариство для допомоги небагатим селянам». Із часом виникають нові кредитні спілки, які називають «райффайзенки». Вони надавали допомогу переважно жителям сільської місцевості.

Кредитні спілки, створені Ф. Райффайзенем, базувались на певних принципових засадах. Найважливішими серед них були такі.

- Солідарна відповідальність усіх членів спілки. Відповідальність була необмеженою. Ці ознаки перетворювали кредитні спілки на організації з високим рівнем платоспроможності.

- Позики члени спілки отримували тільки на виробничі потреби, що укріплювало спілку і створювало міцну базу для повернення отриманого кредиту.

- Кредитні спілки мали локальний характер, оскільки створювалися для мешканців села. Це зміцнювало спілки, адже їх члени добре знали один одного.

- Члени правління не отримували платні, а це зменшувало витрати спілок. Правлінню відшкодовувались тільки фактичні витрати, пов'язані з їх організаційною діяльністю.

- Члени спілки не мали права вступати в інші кредитні товариства, а це означало, що майно членів спілки не могло стати заставою в інших кредитних установах. Тим самим посилювався фінансовий стан кредитної спілки.

З розвитком суспільного виробництва кредитні спілки набувають подальшого поширення. Це обумовлюється тією обставиною, що кредитні спілки можуть надавати своїм членам широкий спектр послуг, які пов'язані з різноманітними і досить часто індивідуалізованими потребами особи. Серед найважливіших слід назвати кредити під купівлю або будівництво житла, придбання автомобіля, оплату навчання, організацію відпочинку тощо. Кредитні спілки надають також різного роду консультативні послуги, часто організують різні заходи для своїх пайщиків. Останнє пов'язане з тим, що кредитні спілки – це не тільки фінансові заклади, але й певні суспільні організації.

Держава, як правило, створює всі необхідні умови для організації та функціонування кредитних спілок, оскільки в умовах ринкової економіки вона завжди зацікавлена в системі самофінансування населення.

Історія виникнення кредитних спілок у нашій державі пов'язана з конкретною подією, яка відбулась у м. Гадяч Полтавської губернії у 1869 р. У цьому містечку 28 громадян отримали гроші за оренду сіножатей. Сума грошей була мізерною, і її не стали ділити між орендодавцями, а вирішили створити товариство фінансової взаємодод-

помоги. Так була утворена перша в Україні кредитна спілка. Але пізніше в Радянському Союзі кредитні спілки були заборонені і вдруге в нашій державі виникли тільки з отриманням незалежності.

Нині кредитні спілки існують більше ніж у 80 країнах світу. Існує і Всесвітня рада кредитних спілок, членом якої є Національна асоціація кредитних спілок України.

9.6. Страхові компанії та ломбарди

Страхова компанія – це юридична особа, яка залучає кошти клієнтів під певні зобов'язання і сплачує цим клієнтам визначену суму коштів у разі настання страхового випадку.

Своїм корінням страхування сягає в глибину віків, спочатку воно зосереджувалось на розподілі ризику, пов'язаного з рухом вантажів та з позиками. Один із перших законодавчих актів, що регламентував страхову діяльність, було прийнято в Англії в 1601 р. Він отримав назву «Закон щодо справ зі страхування серед купецтва». В подальшому з'являється особисте страхування, а з розвитком ринкової економіки виникає страхування підприємницьких ризиків, перестраховування тощо.

У СРСР страхова справа була монополізована державою. Було створено дві організації: Держстрах СРСР, який монополізував усе внутрішнє страхування, та Індержстрах, який спеціалізувався на зовнішньому страхуванні.

Як показує досвід розвинених країн, страхові компанії накопичують великі ресурси. Вони виступають потужним інвестиційним ресурсом і широко використовуються для розвитку економіки. Але при цьому держава намагається створювати умови, які б були чіткою перешкодою на шляху можливого банкрутства цих компаній. Найчастіше до заходів держави в цьому напрямі належать законодавчі обмеження щодо напрямів розміщення активів страхових компаній. До цих напрямів, як правило, належать:

- депозитні банківські вклади;
- цінні папери;
- нерухомість;
- права вимог до перестраховальників;
- гроші на розрахунковому рахунку;
- довгострокові інвестиційні проекти, призначені для кредитування житлового будівництва за рахунок резервів, сформованих на базі угод про страхування життя.

Сучасне страхування в країнах з недостатньо розвинутою ринковою економікою має ще багато складних проблем. Це недостатня місткість страхового ринку, нестабільність фінансового стану багатьох фірм і підприємств, відсутність належного досвіду в організації нових форм страхування тощо. В перспективі ці проблеми будуть розв'язані, а страхові компанії стануть потужними інституціональними інвесторами.

Певною ланкою у системі небанківських кредитних установ є ломбарди. Вони виникають у Франції в XV ст. Ці установи отримали таку назву, оскільки перші ломбарди заснували лихварі – вихідці з італійської провінції Ломбардія. Згодом ломбарди поширюються в інших країнах.

Сучасні ломбарди, як правило, обслуговують фізичних осіб, надаючи їм кредит під заставу майна. Найчастіше в ролі застави виступають ювелірні вироби, а кредит, що отримує позичальник, видається на короткий термін: 1–3 місяці.

Віддані в заставу речі, як правило, на 25–50 % за вартістю перевищують суму виданого кредиту. В разі неповернення кредиту ломбард має право реалізувати заставлені речі й покрити з виручки не тільки витрати, але й отримати свій прибуток. До закінчення строку погашення кредиту власність на заставлені речі залишається за позичальником.

Теми індивідуальних науково-дослідних завдань

1. Небанківські кредитні установи та їх відмінності від банків.
2. Інвестиційні компанії, їх види і роль у розвитку ринкової економіки.
3. Довірчі товариства. Історія появи і сучасні функції.
4. Пенсійні фонди. Реформування пенсійної системи в Україні.
5. Кредитні спілки як інститути самофінансування.
6. Страхові компанії. Їх суть, функції і роль у розвитку ринкової економіки.
7. Проблеми розвитку небанківських кредитних установ в Україні.

Тести

1. *До системи небанківських кредитних установ належать:*
 - а) інвестиційні компанії та фонди;
 - б) довірчі товариства;
 - в) кредитні спілки;
 - г) комерційні банки;
 - д) страхові компанії.
2. *Які з перелічених ознак притаманні інвестиційній компанії:*
 - а) це інститут, який забезпечує спільне інвестування;
 - б) це інститут, який зменшує накладні витрати інвестора;
 - в) це інститут, що забезпечує диверсифікацію інвестицій;
 - г) це інститут, який гарантує інвестору заздалегідь визначену норму відсотка на його капітал?
3. *Які послуги можуть надавати довірчі товариства:*
 - а) персональні послуги;
 - б) послуги інституціональним інвесторам;
 - в) послуги у сфері підприємницької діяльності?

4. Вперше довірчі товариства (трасти) виникли в:

- а) Англії;
- б) США;
- в) Італії.

5. Перші пенсійні фонди виникли в:

- а) Англії;
- б) Франції;
- в) США;
- г) Японії.

6. Які з перелічених елементів міститиме пенсійна система України після завершення пенсійної реформи:

- а) солідарну пенсійну систему;
- б) накопичувальну систему;
- в) систему добровільного формування пенсійного фонду?

7. Першу кредитну спілку засновано в:

- а) США;
- б) Франції;
- в) Німеччині;
- г) Англії.

8. Страхова компанія, яка акумулює заощадження населення, у відносинах з клієнтом:

- а) виплачує йому відсоток на його внесок;
- б) ніякого відсотка не нараховує і не виплачує;
- в) в разі настання страхового випадку виплачує суму відповідно до укладеної угоди незалежно від того, чи повністю вона виплачена.

9. Небанківські кредитні установи можуть приймати від населення і суб'єктів господарювання внески:

- а) які з початку свого руху виступають як капітал;
- б) які з початку свого руху не є капіталом;
- в) за якими відсоток заздалегідь не регламентується або не передбачається взагалі.

10. Стійкість відкритих інвестиційних компаній у розвинутих країнах забезпечується:

- а) досконалою системою законодавства, що забезпечує високий рівень захисту інтересів інвестора;
- б) розвинутою системою комерційних структур, які спеціалізуються на страхуванні підприємницьких ризиків;
- в) прозорістю ринку цінних паперів;
- г) високим рівнем масової економічної культури населення.

Розділ 10. ЦЕНТРАЛЬНІ БАНКИ

10.1. Походження центральних банків

Центральний банк є визначальною ланкою всієї банківської системи країни (банк банків), а за своєю головною функціональною роллю являє собою емісійний банк, тобто банк, якому належить монопольне право на випуск грошей.

Банки як установи з відповідною назвою вперше з'явилися у XII ст. Що ж до появи позики як певного явища економічного життя суспільства, на базі якої по суті і виникають банки, то вона своїм корінням сягає в давню історію людства, задовго до нашої ери. У минулі часи зберігання грошей, надання позики та інші операції з грошима здебільшого здійснювались переважно храмами, монастирями, а також різноманітними діловими будинками.

Перші банки обслуговували виробництво й обіг товарів і сформувались як універсальні банки. Банкнотна емісія здійснювалась багатьма комерційними банками. Випускаючи банкноти, вони сприяли розширенню товарного і грошового обігу. Особливо помітною ця їхня роль була на регіональних ринках. Однак з посиленням тенденцій становлення загальнонаціональних ринків банкнотна емісія, що здійснювалась багатьма комерційними банками, стає перешкодою на шляху розвитку товарного і грошового обігу. Випуск банкнот був безконтрольним і нерегулярним. Вони не мали довіри населення всієї країни. Ситуація ускладнювалась також випуском незабезпечених банкнот і банкрутством окремих комерційних банків. Прикладом можуть бути США, де до 1863 р. емісію банкнот здійснювали близько двох тисяч банків, а в обігу перебувало більше семи тисяч банкнот, серед яких траплялись і фальшиві, і банкноти вже не існуючих банків.

Істотним недоліком банкнотної емісії, що здійснювалась комерційними банками, було й те, що такі банкноти могли обслуговувати переважно регіональні процеси обміну товарів. Тому з розвитком товарного виробництва і становленням єдиного національного ринку виникла потреба в регулюванні банкнотної емісії, яка б здійснювалась з єдиного центру. Таким центром став центральний банк.

Процес централізації банкнотної емісії почався у XIX ст. і тривав майже ціле сторіччя. Конкретні способи виникнення центральних банків були різними, але в цілому вони зводилися до двох основних варіантів. У першому держава на основі спеціального законодавчого акта створювала спеціальний центральний банк, за яким закріплювалось виключне право на випуск (емісію) банкнот. Так було, наприклад, у США, Австрії, Німеччині та деяких інших країнах. У другому випадку право на емісію банкнот закріплювалось за одним із комерційних банків. У такий спосіб виник, наприклад, центральний банк

Англії. Заснований як приватна акціонерна компанія для фінансування воєнної кампанії Короля Вільгельма III проти Франції, цей банк у винагороду за свою допомогу уряду отримав виключне право емісії банкнот у Лондоні. Згодом цей привілей посилювався, а з 1921 р. вся монополія на випуск банкнот була закріплена за цим банком.

Організаційною формою центральних банків найчастіше є акціонерне товариство. Основна частка капіталу такого товариства, як правило, належить державі. Наприклад, у як Німеччині, Франції, Великобританії, Нідерландах 100 % капіталу центральних банків перебуває у власності держави. У деяких країнах основу капіталу центрального банку становить капітал комерційних банків (наприклад, у США) або комерційних банків та інших фінансових установ (наприклад, в Італії). Але й у таких випадках держава через формування органів управління цими банками відіграє провідну роль в організації їхньої діяльності.

Правовий статус центральних банків закріплюється у певних нормативних актах держави. Найчастіше таким стає окремий закон про центральний банк або закон про банківську систему в цілому.

Найголовнішою складовою частиною цих нормативних актів є положення, яке фіксує взаємини між центральним банком і органами виконавчої влади. Саме з огляду на рівень і характер цих взаємин говорять про більшу або меншу залежність центрального банку. Конкретні ознаки цієї незалежності такі.

– Законодавчо встановлені межі втручання держави у грошову політику центрального банку. Так, у Німеччині та Швейцарії держава не має права втручатись у грошову політику центрального банку, а Німецький федеральний банк навіть не підзвітний парламенту Німеччини. Найменшу незалежність щодо цього мають центральні банки Франції та Італії, де уряду законодавчо передано право визначення кредитно-грошової політики, а центральні банки виступають лише в особі консультанта і мусять виконувати рішення уряду.

– Наявність законодавчого обмеження кредитування уряду. За цією ознакою найбільш незалежним є центральний банк Німеччини, а також таких країн, як Нідерланди та Австрія. Найменш незалежними щодо цього є центральні банки таких країн, як Італія, Швеція та Швейцарія, для яких формально не існує законодавчого обмеження обсягів кредитування уряду.

– Характер процедури призначення або вибору керівних органів центрального банку і термін повноважень керівництва центральним банком. Так, в Австрії, Німеччині, Франції, Великобританії та Швейцарії керівні органи (президент чи голова правління та члени директорату) призначаються урядом або ж обираються з числа кандидатур, що висунуті урядом. В інших країнах, наприклад у Нідерландах, рішення про призначення на керівні посади центрального банку

приймає Рада міністрів на основі кандидатур, запропонованих центральним банком.

– Щодо термінів, на які призначають або обирають керівників центрального банку, то вони досить різні й великі: у США – 14 років, у Німеччині – 8, у Канаді та Австралії – 7 років. При цьому дострокове відкликання керівника банку або члена правління в таких країнах, як Великобританія, Ірландія, Німеччина взагалі неможливе.

У цілому вважається, що найвищий рівень незалежності від виконавчої влади має центральний банк Німеччини. Він мусить підтримувати політику уряду, але в реалізації кредитно-грошової політики діє самостійно і не зобов'язаний виконувати вказівки уряду. Взаємодія з урядом забезпечується, з одного боку, тим, що цей банк виступає в ролі радника уряду у вирішенні питань, які стосуються кредитно-грошової сфери, а з іншого – члени уряду можуть брати участь у засіданні Центральної ради Бундесбанку. Вони мають право вносити пропозиції, але при цьому не мають права голосу.

В інших країнах центральні банки менш незалежні у своїй діяльності. Вони підпорядковані міністерству фінансів або казначейству, й уряд може суттєво впливати на здійснювану центральним банком кредитно-грошову політику. Так, наприклад, банк Англії (він став державним у 1945 р.) перебуває під контролем казначейства і координує свою діяльність з міністерством фінансів.

Центральний банк України, який отримав назву Національного банку України (НБУ), створено у 1991 р. на базі колишнього республіканського відділення Держбанку СРСР та його обласних управлінь. Правова основа НБУ спочатку базувалась на Законі України «Про банки та банківську діяльність» (1991 р.), а з 1999 р. на Законі України «Про Національний банк України».

У цих законах знайшов відображення світовий досвід, накопичений у сфері розробки банківського законодавства. Основні положення, зафіксовані в цих законодавчих актах, такі:

– Національний банк України не включений у систему виконавчої влади на чолі з Кабінетом Міністрів України;

– він підзвітний тільки Верховній Раді України, яка щорічно приймає звіт банку про його діяльність;

– Національний банк України має право законодавчої ініціативи;

– вищим органом управління є Рада Національного банку, а безпосереднє управління здійснює Правління на чолі з Головою Правління;

– відповідно до Конституції України, Голова Правління НБУ призначається на сім років за поданням кандидатури Президентом України;

– правова природа Національного банку України подвійна. З одного боку, він не входить до системи виконавчих органів влади і не

перебуває на держбюджетному фінансуванні. Він не працює заради прибутку, а все перевищення суми своїх прибутків над своїми витратами має переказувати в Державний бюджет. З іншого боку, він наділений владними повноваженнями, що реалізується в його праві ухвалювати нормативні правові акти, обов'язкові для виконання суб'єктами господарювання і громадянами.

Національний банк України достатньо незалежний від виконавчої влади. Він не має права здійснювати пряме кредитування уряду на фінансування видатків Державного бюджету. Що стосується державних цінних паперів, то НБУ може купувати їх тільки на вторинному ринку. Це унеможлиблює непряме кредитування уряду.

Подальший розвиток ринкових відносин у нашій державі потребує посилення рівня незалежності НБУ. Суть цього посилення полягає в тому, щоб у рамках прийнятої Верховною Радою економічної і фінансової доктрини, зафіксованої у відповідних законодавчих актах, Національний банк самостійно розробляв і використовував відповідні фінансові інструменти, визначав рівень монетизації, облікової ставки, ставки резервування тощо.

10.2. Функції центрального банку

Функції центрального банку досить різноманітні, але в узагальненому варіанті їх можна звести до такого:

- функція емісійного центру;
- функція валютного центру;
- функція банку банків, яка реалізується в наданні останнім позик і здійсненні розрахункових платіжних операцій між ними;
- функція щодо обслуговування Державного бюджету, збереження золотовалютних резервів країни та виконання розрахункових операцій для уряду;
- функція кредитно-грошового регулювання економіки.

Функція центрального банку як емісійного центру полягає в монополії цього банку на випуск банкнот. Емісія банкнот здійснюється переважно у формі випуску державних боргових зобов'язань. Це означає, що й уряд, і комерційні банки отримують від центрального банку кредити під заставу державних цінних паперів, або комерційних векселів, тобто банкнотна емісія здійснюється на кредитній основі, а її забезпеченням стають комерційні векселі, інші зобов'язання банків і державні цінні папери.

Оскільки банкнотна емісія має кредитний характер, це означає, що пасивні операції центрального банку залежать від його активних операцій (від надання кредитів комерційним банкам або уряду). В цьому аспекті активні операції передують пасивним.

Зауважимо, що банкнотна емісія центрального банку не вичерпує емісійних операцій банку. Центральний банк має рахунки комерційних банків і урядових установ (наприклад, Міністерства фінансів). Це дозволяє йому маневрувати цими коштами, тимчасово перерозподіляючи їх на інші рахунки. У даному випадку емісія не буде пов'язана з випуском банкнот. Таку емісію називають депозитною емісією центрального банку.

Емісія включає і випуск в обіг монет. Їх карбування здійснює Міністерство фінансів на замовлення центрального банку, який і викуповує цей вид готівки у міністерства за фактичними витратами на їх виготовлення. Різниця між номіналом цих монет і відшкодуванням витрат з боку центрального банку становить чистий дохід держави, який часто називають сеньйоражем.

Функції центрального банку як валютного центру проявляються переважно у відповідних змінах курсу національної грошової одиниці. Здійснюється ця політика за рахунок так званих валютних інтервенцій. Вони полягають у тому, що центральний банк завдяки створеному спеціальному рахунку купує або продає іноземну валюту. Насамперед ці операції пов'язані із забезпеченням певного курсу національної валюти, а також із впливом на експортні та імпорتنі операції. Останнє виявляється в тому, що зниження курсу національної валюти щодо іноземної стимулює експорт і стримує імпорт. Із підвищенням курсу національної валюти все відбувається навпаки.

Центральний банк виступає також банком банків. Суть цієї функції у наданні комерційним банкам кредитів, здійсненні розрахунків між ними, збереженні їхніх касових резервів, контролі за діяльністю банків. Кредити центрального банку комерційним банкам, як правило, слугують для підтримки їхньої діяльності. Центральний банк є кредитором останньої інстанції.

Для організації міжбанківських розрахунків Центральний банк України застосовує принципи, що існують у світовій практиці здійснення таких розрахунків, а саме:

- використання міжфілійних обігів;
- розрахунки шляхом організації кореспондентських відносин між комерційними банками;
- відкриття кореспондентських рахунків комерційних банків в установах НБУ;
- організація розрахунків через клірингові установи.

Досить поширеними є й наглядові операції центрального банку щодо комерційних банків. У більшості країн їх здійснює центральний банк, а в деяких (Австрія, Канада, Данія) цей контроль здійснюється без участі центрального банку.

У нашій державі Національний банк України видає комерційним банкам кредити. Мета цих кредитів – не стільки регулювання грошо-

вого обігу, скільки забезпечення нормального функціонування всього платіжного механізму країни. Це досягається забезпеченням за допомогою такого кредитування певних грошових залишків на кореспондентських рахунках комерційних банків, що дає змогу підтримувати безперервність організації платежів у народному господарстві.

Важливою функцією всіх центральних банків є функція банкіра уряду. Суть цієї функції полягає в тому, що центральний банк зберігає золотовалютні резерви країни, виконує розрахункові операції уряду, обслуговує Державний бюджет, а також виступає представником емітента у випуску державних цінних паперів урядом або урядовими організаціями.

У цілому за своєю суттю ці операції однакові для різних країн. Проте деякі особливості все ж таки існують. Так, скажімо, касове обслуговування Державного бюджету нарівні із центральним банком здійснюють і окремі комерційні банки. Прикладом можуть бути США, де за певних обставин казначейство відкриває свої рахунки у великих комерційних банках. У нашій державі створено і діє Казначейство Міністерства фінансів України. Його функції і полягають саме в безпосередньому обслуговуванні Державного бюджету.

Одне з найважливіших завдань центрального банку – накопичення і зберігання золотовалютних резервів країни. В умовах нерозмінності банкнот на золото його накопичення і накопичення дорогоцінних металів допомагає створенню певного страхового і резервного фондів, тому держава зацікавлена в їх накопиченні. Після розпаду СРСР Україна нічого не отримала із золотих запасів колишньої імперії, тому розв'язання проблеми створення свого власного золотого запасу цілком лягло на плечі нашої держави.

Складовою частиною розглянутої функції центрального банку є також накопичення валютних резервів. Вони відіграють надзвичайно важливу роль у забезпеченні стабільності гривні та у розв'язанні низки ключових проблем організації та функціонування грошового обігу в країні. У цій функції виступають валюти тих країн, які нині мають досить надійну грошову систему і валюта котрих характеризується конвертованістю і достатньою стабільністю. До таких валют належить долар США, англійський фунт стерлінгів і деякі інші валюти, а також колективна валюта євро.

В умовах сучасної ринкової економіки надзвичайно важлива функція центрального банку – кредитно-грошове регулювання економіки. Її важливість пов'язана з тим, що головним у реалізації монетаристської політики щодо розвитку сучасного суспільного виробництва виступає саме центральний банк. При цьому свої основні важелі з регулювання кредитно-грошової сфери, а через неї й усієї економіки він застосовує насамперед до комерційних банків, які вже безпосередньо впливають своїми діями на суб'єктів господарювання.

У світовій практиці щодо регулювання економіки, яке здійснюють центральні банки, накопичено певний досвід. Незважаючи на деякі особливості в організації самого регулювання залежно від конкретної країни, воно досить схоже за своєю суттю. В цілому всі методи регулювання, як правило, поділяють на загальні та специфічні. У сукупності загальних методів найпоширеніші такі:

- встановлення і зміна норми обов'язкових резервів;
- встановлення і зміна облікової ставки;
- операції на відкритому ринку.

До специфічних методів реалізації регулювальних функцій центрального банку належить ціла низка заходів з виконання конкретних, часто вузькоспрямованих завдань. Так, центральний банк може встановлювати певну межу відсотка за кредитами, здійснювати обмеження з певних операцій, вдаватись до диференційованих обмежень для різних банків тощо. Ці методи досить ефективні, оскільки спрямовані, як правило, на розв'язання конкретних проблем у кредитно-грошовій сфері. Але водночас ці методи мають і негативний бік, оскільки так чи інакше призводять до певних селективних обмежень, що стосуються не всіх, а тільки окремих банків чи їхніх груп, тому погіршують умови для клієнтів комерційних банків, адже порушують умови конкуренції між ними.

Серед загальних методів регулювання кредитно-грошових відносин, які здійснює центральний банк, важливе визначення норми обов'язкових резервів. Обов'язкові резерви – це ті кошти комерційних банків, які вони зобов'язані передати в центральний банк і можливість розпоряджатись якими для них дуже обмежена або її взагалі немає.

Уперше норму банківських резервів уведено в практику в США ще в 1863 р. з утворенням національних банків. Але як елемент уже досить розвиненої банківської системи обов'язкові резерви було введено в цій країні в 1913 р. з утворенням Федеральної резервної системи. Досвід США досить швидко поширився і в Європі.

Найчастіше країни використовують розглянутий вище інструмент монетаристського регулювання економіки для зменшення циклічних коливань. На фазі депресії центральний банк удається до зниження норми обов'язкових резервів, а під час підйому, навпаки, до їх підвищення, щоб перешкодити надмірно небезпечним темпам зростання суспільного виробництва.

В останні роки помітною стала тенденція до зменшення норми обов'язкових банківських резервів і навіть відмови від цього інструменту грошово-кредитної політики. Це пов'язано з тим, що зменшення таких резервів посилює позиції комерційних банків, робить їх більш конкурентоздатними, що важливо в умовах високого рівня відкритості економіки і зростання конкуренції з боку іноземних кредитних установ.

Другою важливою тенденцією в розвитку такого важеля, як норма обов'язкових резервів стає обмеження (встановлення верхньої межі) норми цих резервів. Подібне обмеження дає можливість комерційним банкам більш упевнено розробляти стратегію свого розвитку.

Важливим елементом впливу центрального банку на діяльність комерційних банків і на грошовий обіг у цілому є встановлення і зміна облікової ставки. Облікова ставка являє собою норму відсотка, яку встановлює центральний банк і яка визначає ціну наданих комерційним банкам кредитних ресурсів під облік векселів.

Облікова ставка може коливатись у досить широких межах. Якщо вона підвищується, то можливість одержання комерційним банком кредиту в центральному банку зменшується. Це, своєю чергою, призводить до звуження можливостей банку в кредитуванні суб'єктів господарювання. Коли ставка знижується, відбувається зворотний процес.

Можливості регулювання, що здійснюється за допомогою облікової ставки, залежать від потреби комерційних банків у кредитах. Якщо такої потреби в них немає або вона невелика, то дієвість даного важеля регулювання кредитних відносин з боку центрального банку істотно зменшується.

У високорозвинених країнах досить поширеним методом регулювання економіки з боку центрального банку виступають операції на відкритому ринку. Їх зміст полягає в купівлі або продажу державних цінних паперів з метою впливу на динаміку кредитних операцій комерційних банків. Механіка цього впливу полягає в тому, що центральний банк зменшує (під час продажу цінних паперів комерційним банкам) обсяг їх власних ресурсів, чим зменшує їх можливість у здійсненні кредитування. Якщо центральний банк, навпаки, купує цінні папери у комерційних банків, це розширює їх можливості в кредитуванні підприємств.

Слід зауважити, що операції, які може здійснювати центральний банк на відкритому ринку, – дуже гнучкий інструмент грошово-кредитного регулювання. Це пов'язано з тим, що завжди є можливість виправити помилку, якщо вона допущена, шляхом зворотної операції. Поширеним варіантом здійснення цих операцій є РЕПО – операція під заставу цінних паперів з їх зворотним викупом.

10.3. Грошово-кредитна політика Національного банку України

Грошово-кредитним відносинам у ринковій економіці відведено надзвичайно важливу роль. Будь-яке їх порушення призводить до небажаних наслідків у суспільному виробництві. Саме через це в тих сучасних ринкових системах, що належать до регульованих, ці відносини перебувають під постійним контролем держави, що реалізується в її грошово-кредитній політиці.

Грошово-кредитна політика – це сукупність таких заходів, що реалізуються державою і спрямовані на регулювання грошово-кредитних відносин. Держава створює загальні умови для реалізації цих відносин, формуючи законодавчу базу, визначаючи загальну організацію функціонування кредитних структур і законодавчі основи здійснення грошової емісії та цінних паперів. Розроблена на цій основі грошово-кредитна політика з боку її практичної реалізації забезпечується центральним банком країни, який, виконуючи розроблену і затверджену політику у сфері розвитку кредитно-грошових відносин, водночас є досить незалежним і самостійним у своїх діях.

Визначальна мета грошово-кредитної політики Національного банку України (а саме він є головним суб'єктом її розробки та реалізації) – забезпечення стабільності національної грошової одиниці. При цьому грошово-кредитна політика як на етапі її формування, так і в процесі її реалізації передбачає такі моменти:

- визначення загального напрямку (спрямованості) кредитно-грошової політики на певний (як правило, на рік) період;
- визначення сукупності основних інструментів здійснення кредитно-грошової політики;
- організація й удосконалення бази статистичних даних, які фіксують стан і зміни грошової маси, кредитів та заощаджень;
- розробка й реалізація конкретних програм у сфері грошового обігу та кредиту.

На сучасному етапі грошово-кредитна політика НБУ концентрується навколо виконання таких завдань:

- забезпечення стабільності національної валюти;
- створення монетарних умов для ефективного функціонування економіки;
- сприяння структурній перебудові економіки;
- посилення надійності й ефективності функціонування банківської системи;
- підвищення рівня зайнятості населення.

Здійснення заходів, пов'язаних із цими загальними напрямками в реалізації кредитно-грошової політики НБУ, є важливим етапом на шляху формування стабільної, а головне адекватної сучасним ринковим умовам системи грошово-кредитних відносин. Це, своєю чергою, закладає ґрунтовні підвалини для розвитку економіки нашої незалежної держави і посилення її ролі у світовому господарстві.

Теми індивідуальних науково-дослідних завдань

1. Центральні банки. Їх походження і відносини з виконавчою владою.
2. Функції центрального банку.

3. Наглядові операції Національного банку України щодо комерційних банків.

4. Імплементация рішень міжнародного комітету з банківського нагляду (Базель 1, 2, 3) в практику НБУ.

5. Обов'язкові резерви, облікова ставка й операції на відкритому ринку як важелі впливу НБУ на комерційні банки і на кредитно-грошову політику.

6. Правові основи формування і реалізації грошово-кредитної політики НБУ.

7. Особливості грошово-кредитної політики НБУ на сучасному етапі розвитку.

Тести

1. Головне призначення Центрального банку України полягає в:

- а) здійсненні емісії грошей;
- б) управлінні економікою країни;
- в) регулюванні фіскального законодавства.

2. Найважливіше завдання, яке стоїть перед НБУ, – це:

- а) розробка і здійснення монетарної політики;
- б) забезпечення стійкості національної грошової одиниці;
- в) здійснення антиінфляційних заходів.

3. Яке з названих положень належить НБУ:

- а) він включений у систему державних органів влади;
- б) не включений у систему державних органів влади;
- в) не включений у цю систему, але має право приймати деякі нормативні акти, які є обов'язковими для населення і суб'єктів господарювання?

4. Які з перелічених положень притаманні НБУ? Він:

- а) підзвітний тільки Верховній Раді;
- б) підзвітний тільки Президенту України;
- в) одночасно підзвітний і Верховній Раді, і Президенту України;
- г) має право законодавчої ініціативи.

5. Які з перелічених функцій дійсно належать до функцій НБУ:

- а) емісійний центр;
- б) фіскальний центр;
- в) банк банків;
- г) валютний центр;
- д) центр обслуговування Державного бюджету?

6. Яке визначення обов'язкових резервів правильне:
а) це резерви, які центральний банк формує на випадок неповенення наданих ним кредитів;
б) це обов'язкові відрахування, які комерційний банк має відрахувати в центральний банк і можливість розпорядження якими для нього дуже обмежена або її взагалі немає;
в) це резерви для покриття витрат комерційного банку від його операцій?

7. Які з перелічених операцій на відкритому ринку може здійснювати НБУ:

- а) купувати в Уряду України облігації, які той випускає;
- б) купувати і продавати облігації комерційних банків;
- в) купувати і продавати будь-які цінні папери на вторинному ринку?

8. Які угоди про співпрацю має право укладати НБУ:

- а) угоди з будь-якими фірмами і підприємствами;
- б) угоди про прийняття депозитів від населення;
- в) угоди з підприємствами і фірмами тільки у випадку виконання ними господарчих функцій для самої установи НБУ?

9. НБУ розробляє і реалізує грошово-кредитну політику:

- а) абсолютно незалежно від рішень виконавчої влади;
- б) незалежно, але з урахуванням певних моментів, визначених у бюджеті України (прогнозований курс гривні, прогнозований рівень інфляції тощо);
- в) повністю залежить від рішень уряду в розробці кредитно-грошової політики.

10. Формування інституту центральних банків у світі почалось у:

- а) XVI ст.;
- б) XX ст.;
- в) XIX ст.

Розділ 11. КОМЕРЦІЙНІ БАНКИ

11.1. Основи організації діяльності комерційних банків

Банк – це установа, призначена для акумуляції тимчасово вільних коштів та їх розміщення від власного імені на умовах повернення, строковості і платності. Сучасні банки виконують багато функцій, які, дещо узагальнивши, можна звести до такого:

- акумуляція тимчасово вільних коштів населення, установ господарювання, державних органів;
- надання позики тим, хто має в ній потребу;
- організація розрахунків між суб'єктами господарювання;
- створення кредитних засобів обігу.

Перша функція пов'язана з тим, що банк акумулює кошти, які в процесі їх обігу тимчасово вивільнюються. Ці кошти банк залучає під видачу їх власнику боргових зобов'язань (депозити, ощадні сертифікати тощо). Економічний інтерес з боку вкладника полягає в тому, що за залучені до банку кошти він отримує плату у вигляді відсотка. Економічний інтерес банку полягає в тому, щоб якомога ефективніше з погляду отримання прибутку розмістити залучені кошти серед тих, хто в них відчуває тимчасову потребу.

Функція комерційного банку, що пов'язана з видачею кредиту, є логічним продовженням першої та перетворює банк на фінансового посередника. Реалізуючи цю функцію, банк розв'язує суперечність суспільного виробництва, яка полягає в тому, що в одних членів суспільства є тимчасово вільні кошти, а в інших їх немає, проте в них є нагальна потреба, чітко визначена як у часі, так і в обсягах. Зрозуміло, що цю суперечність можна розв'язати і за рахунок безпосереднього кредитування власником коштів тих, хто потребує таких коштів. Але цей кредит обмежений як за напрямом (від постачальника до замовника), так і за розмірами (залежить від розмірів резервного фонду підприємця-кредитора). Ця форма витратна й не може бути дуже поширеною, оскільки обумовлюється складнощами у визначенні платоспроможності й відповідальності позичальника. Банк же має можливість з меншими витратами встановити платоспроможність і надійність позичальника, чим суттєво зменшить економічний ризик для того, хто віддає в користування свої тимчасово вільні кошти.

Третя функція банку полягає у забезпеченні взаємних розрахунків між усіма учасниками суспільного виробництва, насамперед між суб'єктами господарювання. Переказуючи гроші з рахунка одного клієнта банку на рахунок іншого клієнта, банк не тільки зменшує їхні витрати на організацію розрахунків і прискорює їх, але й гарантує виконання рахунків, отже, зменшуються ризики для учасників суспільного виробництва. З боку держави розрахунки між клієнтами за допомогою банку забезпечують повну прозорість і контрольованість грошового обігу.

Остання функція банку полягає в тому, що в процесі депозитно-чекової емісії комерційний банк створює нові платіжні засоби, які помітно підвищують здатність грошової системи реагувати на зміни в суспільному виробництві, що не так просто врахувати і на які не завжди може відреагувати центральний банк шляхом емісії. Такі обставини найчастіше складаються через зміни в окремих регіонах. У цьому випадку депозитно-чекова емісія посилює еластичність системи грошового обігу.

Перелічені функції комерційного банку мають загальний характер. На практиці комерційний банк надає велику кількість послуг. Це можуть бути, наприклад, операції із цінними паперами, довірчі операції, надання консультацій і багато інших. У країнах з розвинутою ринковою економікою таких послуг налічують до 200, а іноді й більше.

Комерційні банки мають певну типологію, яка визначається відповідно до ознаки, покладеної в основу групування. Найчастіше банки групують за видами тих операцій, які вони здійснюють. Виділяють банки універсальні і спеціалізовані. Універсальні надають клієнтам різноманітні послуги. Якщо ж банк зосереджується на якихось окремих операціях, то він спеціалізований.

У сучасному світі має місце тенденція до посилення спеціалізації банківських установ. Відповідно до Закону України «Про банки та банківську діяльність», у нашій державі передбачені такі спеціалізовані банки, як ощадні, інвестиційні, іпотечні та розрахункові.

Окрім класифікації за видами операцій, банки групують за територіальною та галузевою ознакою, за формою власності та розмірами. Для нашої держави найбільш значущою є ознака територіальності. Щодо цього в законі передбачаються місцеві, кооперативні, регіональні й міжрегіональні банки.

Банк, як і будь-яка установа, має свою організаційну структуру. До неї входять два основних елементи, а саме: органи управління банком і його функціональні підрозділи. Кожен банк має свою особливу структуру управління, але оскільки в системі комерційних банків переважають акціонерні банки (в Україні їх частка близько 90 %), то можна виділити і найбільш типову схему організації управління. Вона зображена на рис. 11.1.

Рис. 11.1. Типова схема організації управління комерційним банком

Структурні підрозділи, представлені такими елементами, забезпечують організацію і управління окремою сукупністю операцій або окремою операцією. До найбільш типових підрозділів належать: кредитне управління, валютне управління, управління депозитних операцій, управління розрахунково-касового обслуговування, управління маркетингу, управління аналізу і статистики тощо. Крім управлінь, у системі структурних підрозділів можна виділити також підрозділи або служби, які забезпечують функціонування самої установи. Сюди належать бухгалтерський відділ, відділ охорони, відділ транспорту і багато інших. За певних обставин підрозділи і відділи в певних межах можуть об'єднуватись. Це залежить від призначення, розмірів, спеціалізації та інших характеристик банку. Значну роль може відігравати етап розвитку, на якому перебуває банк. Скажімо, в умовах становлення банку і залучення клієнтів особливе значення має робота відділу маркетингових досліджень.

Таким чином, організаційна структура комерційного банку може бути типовою тільки з огляду на необхідність мати загальне уявлення про організацію управління комерційним банком. У дійсності організаційна структура банку може суттєво відрізнятись від типової і мати свої характерні особливості й ознаки.

Метою роботи комерційного банку є одержання прибутку. Цей стимул виступає вирішальним як для організації його діяльності, так і для забезпечення її ефективності.

Загальна організація функціонування банків ґрунтується на певних принципах. Найважливіші з них такі.

По-перше, комерційний банк має здійснювати свою діяльність у межах тих ресурсів, які він реально має. До складу цих ресурсів, які називають банківським капіталом, входить як власний капітал комерційного банку, так і тимчасово вільні кошти фізичних і юридичних осіб, залучені ним для подальшого їх розміщення. Реалізація даного принципу потребує певного кількісного співвідношення між залученими банком ресурсами і наданими ним кредитами.

По-друге, банк має бути економічно самостійним, тобто вільним як у мобілізації грошових ресурсів, так і у використанні залучених ресурсів. Таку ж свободу повинен мати банк і щодо свого прибутку, за винятком тієї його частини, яка відповідно до чинного законодавства підлягає вилученню в бюджет у формі встановлених платежів і податків. Економічна самостійність банку є неодмінною умовою його відповідальності за результати своєї діяльності перед усіма клієнтами і вкладниками.

По-третє, комерційний банк усю сукупність своїх взаємовідносин із суб'єктами господарювання може будувати тільки на ринкових умовах. Залучаючи тимчасово вільні ресурси, розміщуючи їх і надаючи клієнтам банку різні банківські послуги, комерційний банк має

постійно керуватись прагненням отримати прибуток і зменшити ризики, пов'язані з його діяльністю.

По-четверте, діяльність банку в системі регульованої ринкової економіки може керуватись державою переважно економічними методами. Будь-яке адміністративне втручання в діяльність комерційного банку, як правило, призводить до негативних наслідків. Цей принцип особливо важливо враховувати в умовах нашої держави, де через специфіку перехідного періоду (від командної економіки до ринкової) адміністративні методи регулювання банківської діяльності дуже поширені.

11.2. Ресурси комерційного банку

Для здійснення своєї діяльності комерційний банк повинен мати певні ресурси. Вони поділяються на власні й залучені. Власні ресурси комерційного банку утворюють власний капітал банку. Він складається зі статутного фонду, резервного фонду, нерозподіленого прибутку і довгострокових зобов'язань.

Власний капітал банку відіграє важливу роль у діяльності банку на початковому етапі. Він створює фінансову базу для розвитку комерційного банку. Цей капітал виступає певним страховим резервом, який гарантує інтереси вкладників, тобто йому притаманна захисна функція. Цю обставину, як правило, враховує центральний банк, установлюючи мінімальний розмір статутного капіталу. В подальшому власний капітал банку стає певною гарантією фінансової стійкості комерційного банку і його прибутковості. Так, якщо у банку в процесі його діяльності виникають збитки, які не можуть бути покриті за рахунок поточного прибутку, то вони покриваються за рахунок власного капіталу. Для виконання цих функцій банк, як правило, створює страховий фонд, фонд покриття збитків від непогашених позик, резервний фонд.

Окрім захисту, власний капітал банку забезпечує й оперативну його діяльність. Цим цілям слугує частина резервного фонду, амортизаційний фонд, фонди економічного стимулювання.

На основі власного капіталу розраховуються різні показники, які відображають його стан. Наприклад, показник платоспроможності комерційного банку розраховується як відношення між власним капіталом і сумою зважених за ступенем ризику активів банку. До цих показників належать також показники, які розраховуються на основі відношення власного капіталу до активів, до активів з підвищеним ризиком, до пасивів тощо.

Проте в цілому в активах банку власний капітал відіграє невелику роль. Основний ресурс комерційних банків (85–90 %) становлять залучені кошти.

Комерційний банк залучає ресурси шляхом здійснення відповідних операцій. Загальна їх кількість у сучасних умовах досить велика. Всі операції банку можна поділити на два основні типи: пасивні та активні.

Пасивні операції зводяться до акумуляції тимчасово вільних коштів. Їх основними джерелами виступають кошти фізичних і юридичних осіб, кредити, взяті в комерційних і в центральному банках, і власний прибуток банку.

Джерела залучення коштів зображено на рис. 11.2.

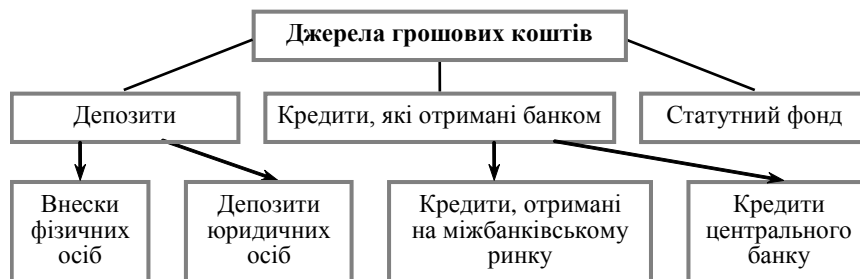

Рис. 11.2. Схема джерел залучення коштів

Процес формування пасивів зводиться насамперед до залучення коштів у формі внесків – депозитів. Внески залучаються банком на різних умовах, але найчастіше залежно від терміну їх класифікують на безстрокові (до запитання) і термінові.

Вклади до запитання характеризуються тим, що вони за бажанням вкладника в будь-який момент мають бути йому повернуті. Такі внески роблять як фізичні, так і юридичні особи. До них належать також залишки на рахунках підприємств та інші подібні кошти. За залучені кошти банк зазвичай установлює плату. Однак відсотки за такими депозитами найнижчі. Це пояснюється тим, що клієнт може в будь-який момент зажадати повернення свого внеску.

Строкові внески відрізняються від безстрокових тим, що для них установлюється термін їхнього збереження в банку. Цей термін може бути різним (від місяця до декількох років). Такі кошти дають банкові більше можливостей для використання. Природно, що відсоток за такими внесками вищий, ніж за безстроковими.

Комерційні банки практикують також випуск депозитних сертифікатів. Вони можуть бути випущені як на певний термін, так і до запитання. Сертифікати випускаються, як правило, на певну особу (іменні), але в деяких країнах їх можна передавати іншим особам за допомогою індосаменту. Такі сертифікати вільно обертуються на вторинному ринку цінних паперів і мають свою курсову вартість. Перевага цих банківських інструментів для клієнта полягає в тому, що сертифікат водночас є і засобом обігу (ним можна розрахуватися за товари, послуги, роботи тощо), і вкладом, на який нараховуються відсотки.

У процесі залучення кредитних ресурсів комерційний банк може не тільки перерозподіляти грошову масу без зміни її кількісних параметрів, але й впливати на розмір цієї маси. Перша ситуація має місце тоді, коли клієнт вносить свої гроші на рахунок. У цьому випадку грошова маса не змінюється. Якщо ж банк відкриває рахунок для свого клієнта без внесення грошей, то грошова маса збільшується. Така операція оформлюється як депозитна або чекова (клієнт отримує чек), що й призводить до збільшення грошової маси. Це так звана депозитно-чекова емісія, яку здійснюють комерційні банки. Але вона має певні межі й у цілому завжди може прогнозуватись.

Потреби банків у грошах покриваються не тільки за рахунок депозитів. Дуже часто, особливо коли потрібно підвищити ліквідність банківських активів, банки купують депозити, що зберігаються на резервних рахунках у центральному банку. Той банк, якому залучені кошти на даний момент не потрібні, продає їх тому банку, який таку потребу має. Ці позики продаються на так званому міжбанківському ринку. Його особливостями виступає висока ціна (порівняно з іншими джерелами) і короткостроковість. Дуже часто такі позики беруться на один день.

Різновидом залучення кредитних ресурсів виступає також переоблік векселів у центральному банку або операції під угоду про продаж цінних паперів з їх викупом через деякий термін. Це так звані операції РЕПО. Інколи банки для покращання своєї ліквідності випускають в обіг комерційні цінні папери. Вони являють собою короткострокові боргові зобов'язання великих компаній, які покривають сезонні або інші потреби в обігових коштах. Ці комерційні папери, як правило, випускаються без забезпечення, за ними відсоток вищий, ніж за державними цінними паперами.

За ресурси, що залучаються, банк сплачує відсоток своїм вкладникам. Ці відсотки становлять основну частину операційних витрат комерційного банку. В основі політики банку щодо процентної ставки за внесками лежать як стратегічні, так і тактичні цілі. Цим пояснюється те, що банк часто застосовує різну тактику в ціноутворенні за залученими внесками. Варіантів ціноутворення за вартістю депозитів, що залучаються, може бути багато, однак зміна відсотка, який виплачується за внесками, має свої межі. Нижня межа окреслена витратами на залучення даного кредитного ресурсу і мінімальним рівнем прибутку, які забезпечують доцільність залучення внесків. Верхня межа найчастіше залежить від кон'юнктури на ринку і від конкретних цілей, які на даному етапі ставить перед собою банк.

11.3. Організація і форми банківського кредитування

Залучені комерційним банком ресурси розміщуються в різні активи з метою отримання прибутку. Ці операції мають назву активних і характеризуються принаймні з двох боків: їх загальна організація і

форма, в якій надаються кредити. Перший напрям реалізує відносини між клієнтом і банком швидше у технологічному плані, а саме з погляду визначення ступеня ризику і самої можливості надання кредиту. Другий – більшою мірою відбиває сутність економічних відносин між кредитором (банком) і позичальником (клієнтом) щодо балансування їхніх економічних інтересів, які реалізуються цими відносинами.

Конкретна технологія надання кредиту визначається кожним комерційним банком і може відрізнятися від організації надання кредитів іншими банками конкретним набором дій. Однак у цілому процес підготовки видачі кредиту і його повернення має багато спільного, і в ньому можна виділити декілька етапів. Основні з них такі.

Перший етап настає тоді, коли банк, отримавши заявку на одержання кредиту, в якій зазначена мета одержання кредиту, його сума, термін і дата погашення, починає аналіз об'єкта кредитування з метою визначення його сильних і слабких сторін. Метою роботи банку з майбутнім позичальником на цьому етапі є вивчення реальності й ефективності проектів, під які позичальник прагне одержати кредит.

Другий етап кредитування передбачає вивчення кредитоспроможності позичальника. Для цього банк використовує насамперед ту інформацію, яку йому надає клієнт. Поряд із цим банк використовує й інші джерела інформації. Це можуть бути відомості, які перебувають у базі даних банку, а також відомості, отримані з інших джерел. У країнах з розвинутою ринковою економікою таку інформацію банкам надають спеціалізовані комерційні структури на підставі банківських документів, які підтверджують факт звернення за кредитом. При цьому закон чітко визначає, яку інформацію можна надавати банку, а яку – ні.

Головною метою на другому етапі кредитування є з'ясування здатності позичальника повернути кредит. Із цією метою банк розробляє систему показників, що дають можливість визначити поточний фінансовий стан підприємства, ліквідність його активів, акуратність у розрахунках за раніше отримані кредити тощо.

На третьому етапі відбувається розробка умов кредитування й укладається сама угода. Чинне законодавство не встановлює конкретних вимог до форми такої угоди, а основою для його розробки виступають відповідні статті Цивільного кодексу України. Важливим моментом в укладанні кредитної угоди виступає визначення відсотка за кредит і умови його виплати.

Мета даного етапу – розробка таких умов кредитування, які б чітко фіксували права та обов'язки сторін і давали можливість банкові й позичальникові максимально задовольнити свої інтереси.

Четвертий етап банківського кредитування включає заходи щодо організації контролю за виконанням умов кредитної угоди. Форми контролю і дії банку в разі виникнення загрози неповернення кредиту або

несплати відсотків визначаються конкретною ситуацією. Однак відшкодування банкові непередбачених втрат або неотриманих прибутків, як правило, можливе тільки після відповідного судового розгляду.

Важливість даного етапу для банку важко переоцінити, тому що він є реалізацією кредитної угоди. Оперативність оцінки ситуації, яка склалася в процесі використання кредиту, і різноманітність форм і методів впливу на позичальника виступають для банку визначальною гарантією зменшення можливого кредитного і процентного ризику.

Заключний етап кредитування пов'язаний з поверненням кредиту і відсотків за ним, якщо в кредитному договорі не передбачено інший порядок сплати відсотків. У практиці дуже часті випадки продовження (продлонгації) термінів кредиту, тоді в письмовій формі робляться зміни і доповнення до вже укладеної кредитної угоди.

Класифікація банківських кредитів визначається тією ознакою, яку покладено в основу розмежування кредитів. Насамперед кредити розрізняються за термінами їх використання. За цією ознакою в Україні виділяють такі кредити.

– Короткострокові – це кредити, що надаються на термін до 1 року. Як правило, вони пов'язані з необхідністю розв'язання тимчасових фінансових проблем, що виникають у підприємства в процесі виробництва.

– Середньострокові кредити видаються на термін до 3 років. Як правило, ці кредити пов'язані з оплатою придбаного устаткування, фінансуванням капітальних вкладень, купівлею технологій або патентів.

– Довгострокові кредити надаються на термін більше 3 років. Зазвичай вони пов'язані з реконструкцією підприємства, розширенням виробництва, новим будівництвом тощо.

Друга важлива класифікаційна ознака – забезпеченість кредиту. За цією ознакою виокремлюють два види кредитів:

– забезпечені видаються під заставу майна, цінних паперів, майнових прав. Сюди ж належать кредити, забезпечені гарантіями банку, поручительством і майном третіх осіб, свідченням страхової компанії тощо;

– незабезпечені (бланкові) видаються під зобов'язання позичальника вчасно погасити взятий кредит. Такі кредити менш поширені. Вони пов'язані з підвищеним ризиком, і плата за такі кредити зазвичай вища тих позичок, що яким-небудь способом забезпечені.

Кредити розрізняються також за методом надання і способами їх погашення. Це такі види кредитів.

– Кредити, надані в разовому порядку. За ними зазвичай приймаються окремі рішення банку.

– Відповідно до відкритої лінії, тобто позички, надання яких здійснюється в межах заздалегідь установленого ліміту відповідно до кредитної лінії. Такий кредит реалізується насамперед через оплату

розрахункових документів (чеків, платіжних доручень тощо), які надаються позичальником до оплати.

– Гарантійні кредити ще називають резервними. Їхня відмінність від розглянутих вище кредитів полягає в тому, що заздалегідь обумовлюється дата надання кредиту або ж банком видається гарантія про надання позичальнику позики, якщо в нього виникає така потреба.

Важлива також класифікація кредитів за термінами їх погашення.

– Кредити, погашення яких здійснюється одночасно із закінченням терміну, на який вони видані.

– Кредити, повернення яких здійснюється після закінчення якогось умовного терміну (наприклад, місяця або кварталу).

– Кредити, що погашаються відповідно до особливих умов, обговорених у кредитній угоді. Такими умовами можуть бути можливість дострокового погашення за вимогою кредитора або за бажанням позичальника, погашення в розстрочку, з регресом платежів та ін.

Банківське кредитування дуже різноманітне і здійснюється в різних формах. При цьому воно може виникнути на основі вже реалізованого кредиту. Прикладом може бути комерційний кредит, що являє собою кредитні відносини, які склалися між суб'єктами господарювання. Банк включається у цю форму кредиту вже на основі руху векселя як форми комерційного кредиту. Через це виникають такі форми банківського кредитування, як обліковий кредит і кредит під заставу векселя.

Обліковий кредит пов'язаний з рухом векселів і являє собою купівлю комерційним банком векселя з подальшим одержанням за ним суми вексельного боргу. Прийняття векселя на облік робиться під певну ставку, що називається обліковою, або дисконтною ставкою.

З векселем пов'язаний і кредит, що видається під заставу векселя. Кредит під заставу векселя (або інших цінних паперів) являє собою таку форму банківського кредитування, в якій у ролі забезпечення виступають цінні папери. При цьому частка банківського кредиту зазвичай нижча номінальної вартості векселя і залежить від різних умов, насамперед від надійності векселя.

Використання векселя як застави являє собою лише один із різновидів кредиту під заставу цінних паперів, тобто акцій, та облігацій підприємств, а також цінних паперів держави. Існують деякі особливості надання таких кредитів, але за економічним змістом усі ці операції ідентичні.

Як застава можуть використовуватись не тільки цінні папери, але й інші матеріальні цінності. Коли кредит забезпечується високоліквідним рухомим майном або правами, його називають ломбардним кредитом. Ломбардний кредит зазвичай короткостроковий і фіксований за розміром.

У тих випадках, коли заставою виступає нерухомість (земля, квартири, виробничі об'єкти тощо), має місце іпотечний кредит. Цей

вид кредиту, як правило, довгостроковий, у зв'язку із чим витрати на його організацію включають витрати на зберігання застави, забезпечення цілісності, а також витрати, пов'язані з реалізацією заставлених матеріальних цінностей у разі неповернення позики.

Поряд з обліковими і заставними операціями банку, що виникають на основі існуючої форми кредитних відносин, у банківській практиці дуже поширений кредит, пов'язаний з наданням товарів і послуг у розстрочку. Це так званий споживчий кредит, який супроводжується укладанням угоди між покупцем і дилером на придбання автомобілів, меблів та інших товарів тривалого користування. Ці угоди і стають об'єктом купівлі для банків, оскільки вони дають дилерам відповідний кредит. Процентна ставка за таким кредитом змінюється залежно від терміну кредитування, якості забезпечення кредиту, можливих ризиків, їх ступеня тощо.

Новим видом банківського кредитування, який набув значного поширення в західних країнах, є лізинг. Він являє собою кредит у формі передачі в оренду машин, устаткування, транспортних засобів, інших засобів виробничого призначення. Власне кажучи, лізинг не є банківською операцією і здійснюється часто спеціальними лізинговими компаніями. Однак банки досить широко використовують лізинговий кредит. Як правило, банк фінансує закупівлю товарів, у яких зацікавлений орендар.

До нових кредитних операцій банку слід зарахувати також факторингові операції і форфейтування.

Факторинг являє собою операцію кредитування, зміст якої зводиться до купівлі банком короткострокової дебіторської заборгованості. Факторинг виникає у 60-ті рр. у США і використовується для закупівлі товарно-матеріальних цінностей. Його часто застосовують у галузях, збут продукції яких залежить від сезонних коливань. Як правило, факторинг забезпечується або товарно-матеріальними цінностями, що відображається у рахунках-фактурах, або дебіторською заборгованістю.

Форфейтинг – це, власне кажучи, той же факторинг, але пов'язаний з експортними операціями. Дебіторська заборгованість клієнта-експортера, що купується банком, зазвичай забезпечується гарантіями першокласних банків. За часом це може бути як короткострокова, так і довгострокова операція, і, крім суто економічних ризиків, форфейтування (на відміну від факторингових операцій) часто включає політичний ризик.

Поряд із кредитуванням комерційний банк виконує низку нетрадиційних операцій, масштаби яких постійно зростають, а інтенсивність збільшується. Ці операції в цілому об'єднують у комісійно-посередницькі. До них належать розрахункові, валютні, касові, довірчі та інші подібні операції.

11.4. Контроль і регулювання діяльності комерційних банків з боку центрального банку

Надзвичайно важлива роль банків у системі організації суспільного виробництва і в забезпеченні державного регулювання економіки потребує постійного розвитку всієї банківської системи і забезпечення стабільності її функціонування. Для досягнення цієї мети необхіден регулярний контроль за їхньою діяльністю з боку центрального банку. Цей контроль, як і регулювання діяльності комерційних банків в умовах розвиненої ринкової економіки, забезпечується насамперед за допомогою економічних важелів, хоча це й не виключає використання суто адміністративних методів.

Найважливіші моменти контролю за функціонуванням банківської системи сконцентровано в економічних нормативах, установлених центральним банком щодо комерційних банків, які зазвичай є обов'язковими для останніх. Перші такі нормативи були введені в Україні в 1991 р. Згодом з подальшим розвитком банківської системи і прийняттям нової редакції Закону України «Про банки та банківську діяльність» прийнято нові нормативи. Серед найважливіших слід назвати такі:

1. Нормативи капіталу:
 - мінімальний розмір регулятивного капіталу, що є базою для розрахунків економічних нормативів банку і включає як основний (1-го рівня), так і додатковий (2-го рівня) капітал;
 - адекватність регулятивного капіталу;
 - адекватність основного капіталу.
2. Нормативи ліквідності:
 - миттєвої;
 - поточної;
 - короткострокової.
3. Нормативи кредитного ризику та інвестування:
 - максимальний розмір ризику на одного контрагента;
 - норматив великих кредитних ризиків;
 - максимальний розмір кредитів, гарантій і поручительств, наданих одному інсайдеру;
 - максимальний сукупний розмір кредитів, гарантій і поручительств, наданих інсайдерам;
 - інвестування в цінні папери окремо за кожною установою;
 - норматив загальної суми інвестування;
 - норматив загальної відкритої (довгої/короткої) валютної позиції банку.

Установлені нормативи регулярно контролюються НБУ, і в разі відхилення від них до банків застосовуються методи економічного та адміністративного впливу.

Усі перераховані вище нормативи сфокусовані на діяльності самого банку і забезпеченні його надійності та стійкості. Зміна даних нормативів, яку може здійснити Національний банк України, буде спрямована на зміцнення банків, а отже, і банківської системи, тому може викликати позитивні макроекономічні наслідки в економіці. Отже, можна зробити висновок про те, що контрольні функції Національного банку України щодо комерційних банків певною мірою виступають і як непрямі важелі регулювання економіки.

До нормативних показників, передбачених Законом «Про банки та банківську діяльність», належить і показник норми обов'язкових резервів. Однак він відрізняється від усіх попередніх тим, що його регуляторна природа складніша. Вона пов'язана не стільки з впливом на стан справ у конкретному банку, скільки з впливом банківської системи в цілому на економічне життя суспільства.

Теми індивідуальних науково-дослідних завдань

1. Виникнення і базові функції комерційних банків.
2. Організаційно-правова характеристика комерційних банків України.
3. Ресурси комерційного банку.
4. Основні етапи організації процесу кредитування.
5. Класифікація кредитних операцій.
6. Найбільш типові форми кредитування (обліковий кредит, овердрафт, факторинг, форфейтинг, лізинг).
7. Контроль і регулювання діяльності комерційних банків з боку центрального банку.

Тести

1. Яке визначення комерційного банку правильне:
 - а) фінансова установа, головним завданням якої є акумуляція тимчасово вільних коштів і надання кредиту;
 - б) фінансова установа, яка належить до небанківських кредитних установ;
 - в) фінансовий посередник, який належить до першого рівня банківської системи?
2. За ознакою власності комерційні банки можуть бути:
 - а) державними;
 - б) кооперативними;
 - в) приватними;
 - г) акціонерними.

3. Які з перелічених принципів лежать в основі організації діяльності комерційних банків:

- а) самостійність у своїх діях;
- б) організація взаємодії зі своїми клієнтами тільки на ринкових засадах;
- в) повна (абсолютна) незалежність від центрального банку?

4. Спеціалізованим комерційний банк може стати за умови, що його однотипні операції (наприклад, залучення коштів населення) становлять:

- а) 30 % від загального обсягу операцій;
- б) 51 % від загального обсягу операцій;
- в) 60 % від загального обсягу операцій.

5. За спеціалізацією в Україні передбачені такі спеціалізовані банки:

- а) іпотечні;
- б) акціонерні;
- в) розрахункові;
- г) ощадні;
- д) інвестиційні.

6. До пасивних операцій комерційного банку належать:

- а) залучення ресурсів у вигляді депозитів;
- б) залучення ресурсів на міжбанківському ринку;
- в) надання кредитів суб'єктам господарювання.

7. До активних операцій комерційного банку належать:

- а) кредитні;
- б) інвестиційні;
- в) залучення заощаджень населення.

8. Банківські послуги – це:

- а) дії банку із задоволення певних потреб клієнта з попереднім залученням для їх виконання додаткових ресурсів;
- б) дії банку із задоволення певних потреб клієнта без попереднього залучення для їх виконання ресурсів;
- в) дії банку, внаслідок яких він не отримує ніякого прибутку.

9. До традиційних банківських послуг зараховують:

- а) факторингові операції;
- б) лізингові операції;
- в) розрахунково-касове обслуговування клієнтів.

10. Центральний банк контролює діяльність комерційних банків за допомогою:

- а) отримання фінансової звітності;
- б) перевірки виконання встановлених центральним банком нормативів;
- в) перевірки нормативів і аналізу фінансової діяльності банку.

Задачі

1. Комерційний банк здійснив емісію акцій у кількості 100 тис. штук. Номінальна ціна однієї акції становить 10 грн. Усі акції продано по 11 грн за акцію. Визначте розмір емісійного доходу банку від продажу акцій.

2. Комерційний банк залучив ресурсів на суму 2 млн грн. Норма обов'язкових резервів становить 10 %. Розрахуйте реальний кредитний ресурс цього банку.

3. Комерційний банк надав кредит у 2 млн грн на рік під відсоток, який змінюється. Півроку ставка була 10 % , а через шість місяців стала дорівнювати 15 %. Визначте, яку суму в кінці року повинен повернути позичальник.

4. Банк залучив ресурсів у вигляді депозитів на суму 2 млн грн на рік під 10 % річних. У цей же період він надав 50 % залучених ресурсів у кредит на рік під 20 % річних. Визначте, чи отримає банк прибуток. Якщо так, то яким буде його розмір?

5. Підрахуйте ефективність використання активів банку за рік, якщо середній розмір його активів був 200 тис. грн. Відсоткові доходи від використання всіх активів за рік становили 20 %, а відсоткові витрати із залучення ресурсів у сумі 200 тис. грн за весь цей період становили 10 % від вартості ресурсів.

Розділ 12. МІЖНАРОДНІ ВАЛЮТНО-КРЕДИТНІ УСТАНОВИ ТА ФОРМИ ЇХ СПІВРОБІТНИЦТВА З УКРАЇНОЮ

12.1. Світовий ринок позичкового капіталу і його структура

Процес реалізації багатостороннього співробітництва між країнами супроводжується рухом грошей і капіталу. Ці процеси відбувались і раніше, оскільки товарообмін між країнами потребував розрахунків грішми, а надлишок грошового капіталу в одній країні шукав можливостей для свого прибуткового вкладення в іншій. Але в сучасних умовах зросли як масштаби таких грошових потоків, так і їх значення для виконання стратегічних і тактичних завдань, що стоять перед тією чи іншою країною. Усе це, врешті-решт, привело до формування міжнародного ринку капіталів, на якому акумулюються тимчасово вільні кошти різних країн і водночас відбувається їх використання (на певних умовах) тими країнами, що потребують таких коштів.

У широкому розумінні світовий ринок капіталів – це сукупність міжнародних економічних відносин, які складаються у зв'язку з рухом грошей і грошового капіталу між різними країнами.

На цьому ринку держава або її суб'єкти господарювання можуть отримати позики від іноземних інвесторів. Подальший розвиток ринкових відносин, поступова інтернаціоналізація господарської діяльності привели до значного поширення угод про надання позики державі або її резидентам з боку іноземних кредиторів. На цій основі сформувалися спочатку національні ринки капіталу. Згодом ті національні ринки позичкового капіталу, що характеризувались найбільшими обсягами позичкових операцій, поступово перетворились на міжнародні ринки. Центри таких операцій (Лондон, Нью-Йорк, Париж) стають найбільшими світовими фінансовими центрами, перетворюються на центри міжнародного позичкового капіталу.

Значення світового ринку позичкового капіталу постійно зростає. Це пов'язано з тим, що в процесі розвитку тієї чи іншої країни виникає потреба у фінансових ресурсах, яку не завжди можна задовольнити за рахунок національних джерел. У цьому випадку країна може скористатись тими можливостями, які надає світовий ринок капіталів.

Позитивним моментом наявності і дії світового ринку позичкового капіталу є й те, що його ресурси, які надходять на національний ринок тієї чи іншої країни переважно у вигляді капіталу, створюють конкуренцію на цьому ринку і, нарешті, дають змогу створити більш сприятливу ситуацію на ринку фінансових ресурсів окремої країни.

Проте інтернаціоналізація господарської діяльності, а разом з нею і тих відносин, що формуються в міжнародній грошовій сфері, має й певні негативні наслідки.

– В умовах активного руху інтернаціонального або іноземного грошового капіталу в напрямі групи країн або окремої країни виникає загроза, що в разі погіршення економічної ситуації цей капітал відпливе з країни, в якій він перебуває. Особливо це стосується спекулятивного капіталу, рух якого визначається переважно гонитвою за швидкими і великими прибутками.

– Інтернаціоналізація міжнародних економічних відносин посилює нестабільність внутрішніх фінансових ринків. І чим тісніше останній пов'язаний зі світовим фінансовим ринком, тим вищий ступінь цієї нестабільності.

– Важливим моментом є й те, що світовий ринок позичкового капіталу через свої інституціональні структури, а серед них слід назвати транснаціональні банки, міжнародні валютно-кредитні установи, маючи у своєму розпорядженні великі активи у вигляді грошового капіталу і капіталу, представленого в цінних паперах, може отримувати широкий доступ до реальних ресурсів тієї чи іншої країни і суттєво збагачуватись за її рахунок.

Світовий ринок позичкового капіталу має досить складну структуру. До його складу входять такі елементи:

– світовий валютний ринок, що характеризується короткостроковістю (угоди тут складаються на термін не більше одного року). Його досить часто називають ринком синдиційованих, або консорціальних кредитів, оскільки ці кредити надають переважно банківські синдикати і консорціуми. Об'єктом угод тут виступає іноземна валюта, а формою організації кредитів найчастіше бувають міжбанківські депозити, депозитні сертифікати, векселі, банківські акцепти тощо;

– світовий ринок середньо- і довгострокових позик. Він характеризується тим, що кредитор надає позику часто в іноземній для кредитора валюті. Особливістю цього ринку є також те, що довгострокові кредити дуже часто надаються під гарантії держави, резиденти якої беруть позику;

– світовий фінансовий ринок – це ринок облігаційних позик. Облігації випускаються на термін від 7 до 15 років, але є позики і з терміном 10 років. Надання таких позик, як правило, передбачає залучення до кредитування великих банків, які найчастіше утворюють міжнародні консорціуми;

– світовий ринок золота. По суті, це товарний ринок, але на цьому ринку продається і купується особливий товар, який хоча й утратив функції загального міжнародного еквівалента у зв'язку з демонетизацією золота, проте залишився важливим елементом у світовому русі валюти.

На валютному ринку здійснюються валютні операції. У кожній країні існує свій фізичний центр такої торгівлі. Найбільшими у світі центрами торгівлі валютою є Лондон, Нью-Йорк і Токіо. Досить по-

тужними валютними центрами є також Париж, Гонконг, Франкфурт-на-Майні, Цюріх.

Валютні операції розрізняються за формою. Як правило, виділяють два види угод з валютою: угоду СПОТ і форвардну угоду.

Угода СПОТ – це валютна операція з продажу (купівлі) валюти, що здійснюється в який-небудь день і за курсом, який склався на день укладання цієї угоди. Такий поточний курс має назву СПОТ-курсу. Розрахунок за СПОТ-угодою здійснюється протягом 48 годин, а день розрахунку називають датою валютування.

Поряд зі СПОТ-угодами укладають і форвардні угоди. Також їх називають форвардними валютними контрактами. Суть форвардної угоди в тому, що банки або інші суб'єкти (наприклад, суб'єкт господарювання і банк) домовляються про купівлю-продаж валюти за фіксованим на момент укладання угоди курсом і з поставкою валюти на певну дату.

Коли термін контракту закінчується, тоді настає день розрахунку (дата валютування) через два дні після кінцевого терміну контракту. Особливістю форвардних угод є те, що вони обов'язкові для виконання, тобто від них не можна відмовитись за винятком ситуації, коли на це буде згода обох сторін. Курс за форвардною угодою, як правило, вище СПОТ-курсу, але може бути і навпаки. Це залежить від загальних тенденцій у динаміці валютних курсів на валютному ринку.

Інструментом фінансового ринку є облігації. Серед найбільш типових слід назвати такі: звичайні, з плаваючим відсотком і облігації з опціоном.

Звичайні облігації найпоширеніші й вирізняються тим, що за ними встановлюється фіксований відсоток річних. Облігації з плаваючим відсотком характеризуються тим, що за ними ставка процента змінюється відповідно до ринкової ставки. Останньою беруть, як правило, ставку лібор, тобто ставку за кредитами, що пропонуються на міжбанківському ринку в Лондоні.

З 80-х рр. досить поширеними стали облігації з опціоном. Вони дають змогу позичальнику вибрати найбільш привабливий для нього варіант позики. Так, наприклад, облігація з опціоном робить можливим за певних обставин поміняти її на акцію або на відповідну кількість золота.

Чільне місце в структурі світового ринку позичкового капіталу належить і ринку золота, хоча він є досить специфічним елементом. На цьому ринку купується і продається такий товар, як золото. Існують три найбільші ринки золота. Це ринки в Лондоні (Великобританія), Нью-Йорку (США) і Цюріху (Швейцарія). На ринку золота воно спочатку потрапляє до рук золотих дилерів. Їх кількість трохи більше 20. Це, як правило, банки або тісно пов'язані з ними фірми. Найста-

ріша фірма-дилер існує з XII ст., а наймолодшій – уже 150 років. Новачок сюди потрапити не може, та й гроші тут треба мати величезні. Перший серед цих дилерів – це заснований ще у 1804 р. дім Ротшильдів. До великих дилерів належить «велика трійка». Це пул, який утворили 3 швейцарські банки. Їх називають «цюріхські гноми». Усі ці дилери і «роблять погоду» на світовому ринку золота.

12.2. Міжнародний валютний фонд, Світовий банк і Європейський банк реконструкції та розвитку

В умовах подальшої інтернаціоналізації господарської діяльності у світі й тих змін, що відбуваються в усій сукупності сучасних товарно-грошових відносин, все значнішою стає роль різноманітних міжнародних валютно-кредитних установ. Ця роль виявляється у посиленні регулювального характеру цих установ, а також у зростанні їх значення щодо розв'язання проблем суспільного відтворення, які час від часу виникають у тій чи іншій країні. Усе більшу роль ці організації виконують в аналізі основних тенденцій розвитку світового господарства і в розробці на базі цього аналізу рекомендацій щодо найбільш суттєвих проблем в економічному житті світової спільноти.

Серед найпотужніших світових валютно-кредитних установ слід насамперед назвати такі: Міжнародний валютний фонд, Світовий банк і Європейський банк реконструкції та розвитку. Особливого значення ці установи набувають для країн з перехідною економікою, до яких належить і наша держава.

Міжнародний валютний фонд (МВФ) створено за рішенням Бреттон-Вудської конференції в 1947 р. СРСР брав участь у його створенні, однак угоду про участь у МВФ не підписав. Тільки в 1992 р. на вступ до цієї організації подають заявки і входять у МВФ перші республіки колишнього СРСР. Серед них Росія, Україна, Казахстан тощо.

МВФ функціонує на підставі свого статуту. Відповідно до нього його головні завдання такі:

- сприяння розвитку міжнародної торгівлі й міжнародних валютних відносин;
- підтримка стабільного курсу валют;
- підтримка рівноваги платіжних балансів країн, які входять до МВФ;
- допомога в організації багатосторонньої системи платежів за поточними операціями;
- надання коштів для покриття дефіциту платіжного балансу країн-учасниць;
- скасування валютних обмежень.

Структура органів управління МВФ представлена радою керівників. У цій раді кожна країна-учасник представлена керівником і його заступником, який, як і керівник, теж призначається на 5 років. Рада збирається один раз на рік і є вищим керівним органом МВФ. Більшу частину своїх повноважень рада передає виконавчій раді, яка займається поточними справами. Сім членів виконавчої ради призначаються країнами, що мають у МВФ найбільші квоти (США, Німеччина, Японія, Великобританія, Франція, Китай і Саудівська Аравія). Останні 17 членів цієї ради обираються керівниками від інших країн. Виконавча рада (директорат) обирає керівника, який і організовує повсякденну діяльність МВФ. Він обирається на 5 років з правом переобрання на наступний термін.

Кожна країна – учасник МВФ робить під час вступу певний внесок, який називається квотою. Вона має важливе значення для участі в прийнятті рішень МВФ. Крім 250 «базисних» голосів, які має кожна країна-учасниця, кожні 100 тис. квоти дають додатково 1 голос. На початку наша держава мала квоту в 997,3 млн СПЗ (спеціальні права запозичення), що давало нам 0,73 % голосів. На початок 2019 р. наша квота вже подвоїлась.

Кредитні операції МВФ здійснює тільки з офіційними установами країни: казначействами, центральними банками або стабілізаційними фондами. Кредити лімітуються і, як правило, оформлюються згодою про резервний кредит, або угодою «стенд-бай». За цією угодою країна може отримати кредит у розмірі своєї резервної частки (25 % квоти) і понад це в розмірі 100 % квоти, в цілому 125 % своєї квоти. Підставою для отримання кредиту може бути порушення платіжного балансу, серйозні збої у сфері виробництва, торгівлі тощо.

Крім цього, країна може отримати кредит ще зі спеціальних фондів, створення яких практикує МВФ. До них можна зарахувати, наприклад, фонд компенсаційного кредитування, призначений для кредитування країн у разі дефіциту їх платіжного балансу, викликаного різким падінням світових цін, введенням обмежень на торгівлю тощо. Важливу роль відіграє фонд підтримки структурних перетворень, що здійснює кредитування країн, економіка яких переходить на ринкові засади.

МВФ виконує великі регуляторні функції у світовій грошовій сфері. Насамперед це – регулювання міжнародних валютно-кредитних відносин, що виникають між членами цієї організації у зв'язку з дефіцитом платіжного балансу тієї чи іншої країни. Основний механізм такого регулювання зводиться до надання коротко- і середньострокових кредитів.

Механізм регулювання міжнародних валютно-кредитних відносин з боку МВФ включає і його дії щодо усунення валютних обмежень. Це досягається шляхом регулювання режиму валютних опе-

рацій і механізму їх здійснення. Валютні обмеження можуть мати місце тільки за умови дозволу МВФ і тільки на певний період, а також ці обмеження можуть бути дозволені новим членам МВФ на певний перехідний період.

Потужним міжнародним фінансовим центром є організація, що неофіційно називається Світовий банк. Він об'єднує Міжнародний банк реконструкції та розвитку (МБРР), який створено за рішенням Бреттон-Вудської конференції в 1946 р., і ще три фінансові установи:

- Міжнародну фінансову корпорацію (МФК);
- Міжнародну асоціацію розвитку (МАР);
- Багатостороннє агентство гарантій інвестицій (БАГІ).

Найбільш потужною ланкою тут виступає МБРР. Він об'єднує більше 180 країн, а його капітал становить близько 200 млрд дол. МБРР постійно отримує прибуток (він сягає більше 1 млрд дол. на рік), який використовується на розвиток банку. Акціонерам дивіденди не виплачуються.

За своєю організаційною структурою МБРР дуже нагадує МВФ. Рада керівників, а це вищий орган банку, складається з міністрів фінансів або з голів центральних банків. Постійно діючим органом є рада виконавчих директорів, яка складається з 24 членів. З них 5 призначаються такими країнами, як США, Великобританія, Німеччина, Франція, Японія, а інші обираються. Кожна країна має свою квоту, а від неї залежить кількість голосів. Найбільше голосів у США (17 %).

Кредити, що надає МБРР, як правило, спрямовані на розвиток різноманітних галузей і сфер суспільного виробництва (сільського господарства, транспорту, міського господарства, охорони навколишнього середовища, виробництва електроенергії, охорони здоров'я тощо). Позики надаються під гарантії держави. Термін надання кредитів в основному 15–20 років під відносно невеликий відсоток (у межах 7,5 %). Але відсоток змінюється залежно від ціни тих кредитних ресурсів, які МБРР залучає зі світових ринків капіталу.

Міжнародна фінансова корпорація (МФК) створена у 1956 р. Вона є складовою Світового банку і має свою фінансову й організаційну незалежність. Але водночас має і спільні органи зі Світовим банком. Головне призначення цієї корпорації – надання кредитів суб'єктам господарювання тих країн, що розвиваються. Середній термін дії таких кредитних угод від 3 до 7 років, але нерідко кредитування здійснюється і на термін до 15 років. Дана організація, на відміну від МБРР та МВФ, не вимагає під час надання кредиту гарантій з боку уряду. Друга особливість полягає в тому, що МФК може здійснювати прямі капіталовкладення, купуючи акції та інші цінні папери акціонерних товариств. Але при цьому в подальшому передбачається продаж цих акцій приватним інвесторам. Це здійснюється для того, щоб не створювати конкуренції приватному сектору в країні, де реалізується проект.

Для допомоги найменш розвиненим країнам організована Міжнародна асоціація розвитку (МАР). Вона створена у 1960 р. Ця організація видає безвідсоткові кредити на 15–40 років. Пільговий термін становить 10 років. За цими кредитами країна-позичальник не платить відсотків, але мусить покривати ті накладні витрати, які пов'язані з організацією надання кредиту. Для отримання такого кредиту країна має бути членом МБРР, а оскільки бідних країн у світі багато, то МАР надає такі пільгові кредити спочатку тим країнам, в яких на душу населення припадає не більше 650 дол. ВВП на рік.

Філією МБРР є Багатостороннє агентство гарантій інвестицій (БАГІ), створене у 1988 р. Членами цього агентства можуть бути тільки країни – члени МБРР. Призначення БАГІ полягає в тому, щоб стимулювати прямі інвестиції в економіку країн, що розвиваються. Робить це БАГІ шляхом страхування капіталовкладень від некомерційних ризиків. Гарантії, які дає це агентство, – 10–20 років. При цьому гарантії покривають до 90 % від загального розміру інвестицій.

Європейський банк реконструкції та розвитку (ЄБРР) заснований в 1991 р. за ініціативою тодішнього президента Франції Ф. Міттерана. До складу акціонерів увійшли всі країни – члени тодішнього Спільного ринку і Європейської асоціації вільної торгівлі. Крім цього, засновниками банку стали також СРСР, НДР, Польща, Угорщина, Чехословаччина, Румунія та інші держави. Початковий капітал становив 12 млрд дол., з яких 51 % належав дванадцяти країнам – членам ЄЕС та Європейському інвестиційному банку. Внесок США становив 10 %, а СРСР – 6 % від статутного капіталу.

Нині в ЄБРР входить 60 членів (58 країн, а також Європейський Союз і Європейський інвестиційний банк). Штаб-квартира банку і сам банк розташовані в Лондоні. Усі його активи і фінансова звітність розраховуються в євро.

Європейський банк реконструкції та розвитку, на відміну від інших міжнародних валютно-кредитних установ, ставить перед тими, хто з ним хоче співпрацювати, політичні умови. Вони зводяться до трьох основних моментів. Країна має бути прихильником багатопартійної демократії, плюралізму і ринкової економіки. Саме з урахуванням цього і для посилення ринкових засад організації суспільного виробництва ЄБРР видає кредити тільки за умови, що не менше 60 % цих коштів піде на недержавний сектор і переважно на малий і середній бізнес. Розміри кредитів відносно невеликі: у межах 15–150 млн дол. При цьому ЄБРР може кредитувати і проекти в державному секторі, але такі, що зорієнтовані на підтримку ініціативи приватних підприємств.

Європейський банк реконструкції та розвитку має функції:

– світової міжнародної організації, яка має право укладати міжнародні угоди;

– інвестиційного банку, який бере на себе гарантії щодо розміщення цінних паперів підприємств, а також виконує функцію консультанта під час розробки інвестиційних проектів;

– комерційного банку, оскільки має право залучати ресурси світового фінансового ринку і надавати на цій основі кредити.

Як комерційна установа ЄБРР надає кредити за ринковими ставками з урахуванням ризиків. За базу, як правило, бере ставки лібор (лондонська міжбанківська ставка відсотка) з надбавкою у вигляді кредитної маржі, що відображає страхові та комерційні ризики. Кредит надається на термін 5–10 років, як правило, під заставу у вигляді активів проекту, рухомого і нерухомого майна, виручки компанії у твердій валюті тощо. Погашення кредиту зазвичай проводиться рівними частинами кожні півроку.

У кредитуванні ЄБРР бере на себе не більше 35 % тих витрат, які здійснює компанія за конкретним проектом. Якщо операція ЄБРР пов'язана з купівлею цінних паперів акціонерного товариства, то цей пакет не повинен перевищувати 35 % усього капіталу акціонерного товариства. Досить суттєвим є й те, що ЄБРР має екологічний мандат, а це означає, що банк підтримує проекти, спрямовані на охорону довкілля.

12.3. Україна та її співпраця з міжнародними валютно-кредитними установами

Після вступу до МВФ у 1992 р. наша держава почала активну співпрацю з цією міжнародною організацією. Зі вступом до МВФ Україна взяла на себе великі зобов'язання як країна – член фонду з валютного регулювання. Ці зобов'язання полягають у тому, що наша держава не може здійснювати якісь маніпулювання валютним курсом для забезпечення власної переваги над іншими країнами. Сюди ж належить і зобов'язання чітко дотримуватись основних положень МВФ у здійсненні валютної політики і не допускати таких дій, які були б руйнівними для інших країн.

МВФ надає нашій країні кредити. Починаючи з 1994 р. Україна отримує фінансову підтримку від цієї організації для розв'язання багатьох своїх економічних проблем. Спочатку це була допомога, спрямована на подолання великих труднощів, пов'язаних з величезним зростанням цін на енергоносії, які ми імпортували з Росії. У 1995–1999 рр. наша держава мала великий дефіцит рахунка поточних операцій платіжного балансу, який на 66 % покривався за рахунок кредитів МВФ.

Пізніше між Україною і МВФ було підписано угоду про надання їй кредиту за програмою розширеного кредитування. Ці кредити неодноразово реалізовувались різними урядами. Кредити, з одного боку, дозволяли нам розв'язувати складні проблеми суспільного виробництва, а з іншого – в усі попередні роки ми мали постійне нарощуван-

ня зовнішнього боргу країни. Нині заборгованість перед МВФ та іншими кредиторами нашої держави досить велика. Що особливо важко, це те, що на 2019–2020 рр. припадає основна частина виплат за зовнішнім боргом країни.

Україна активно співпрацює зі Світовим банком. У 1995 р. цей банк надав нам перший кредит. У подальшому це співробітництво розвивалось по-різному, але Україна продовжує співпрацювати із цим банком, оскільки це є визнанням нашої держави (де-факто) як країни з ринковою економікою.

Тісний зв'язок має наша держава і з ЄБРР. Цей банк здійснив у нашій країні низку успішних проектів. Серед них кредити, надані під створення бездротового телефонного зв'язку в м. Львові та у Львівській області, кредити на модернізацію виробництва на кондитерській фабриці «Світоч» тощо.

Також потужною світовою валютно-кредитною установою є Міжнародний інвестиційний банк (МІБ). Відповідно до свого статуту він призначений для середньо- і довгострокового кредитування. Його кредити спрямовані на посилення світової економічної інтеграції. З огляду на це МІБ видає кредити під проекти, пов'язані з розвитком кооперації виробництва, з посиленням його спеціалізації, з проектами, що спрямовані на розвиток сировинних і енергозабезпечувальних галузей країни.

У функціонуванні світової системи валютно-кредитних відносин значне місце відводиться діяльності з координації і регулювання цих відносин. У здійсненні цих функцій велика роль належить таким організаціям, як Паризький та Лондонський клуби країн-кредиторів. На засіданнях Паризького клубу, як правило, розглядаються питання, що стосуються державного боргу. Це можуть бути питання відстрочки, реструктуризації та взагалі будь-якого регулювання такого боргу. На засіданнях Лондонського клубу вирішуються питання, пов'язані з урегулюванням заборгованості приватного сектора тієї чи іншої країни.

Наша країна плідно співпрацює з переважною більшістю міжнародних валютно-кредитних установ, хоча ця співпраця і має цілу низку не завжди легких для нас проблем.

Теми індивідуальних науково-дослідних завдань

1. Світовий ринок позичкового капіталу і характеристика його структурних елементів.
2. МВФ. Історія становлення і функціональне призначення.
3. Статут і організація управління МВФ.
4. Форми кредитів, які МВФ надає іншим країнам.
5. Світовий банк і його складові елементи.
6. Україна та її співпраця зі Світовим банком.
7. Європейський банк реконструкції та розвитку й особливості його кредитної політики.

Тести

1. Коли було засновано МВФ:
а) 1922 р.; б) 1944 р.; в) 1972 р.?
2. Україна подала заявку і була прийнята в МВФ у:
а) 1991 р.; б) 1996 р.; в) 1992 р.
3. Міжнародний банк реконструкції та розвитку було засновано за рішенням:
а) Паризької конференції 1867 р.;
б) Бреттон-Вудської конференції 1944 р.;
в) Ямайської конференції 1976 р.
4. Міжнародний валютний Фонд співпрацює з Україною за програмами:
а) розширеного фінансування;
б) «стенд-бай»;
в) розвитку енергетики.
5. Світовий банк включає такі організації:
а) Міжнародну асоціацію розвитку (МАР);
б) Багатосторонню агенцію гарантування інвестицій (БАГІ);
в) Європейський банк реконструкції та розвитку (ЄБРР);
г) Міжнародну фінансову корпорацію (МФК).
6. Яка організація Світового банку страхує капіталовкладення:
а) МАР; б) БАГІ; в) МФК?
7. Яка організація Світового банку сфокусована на фінансовій допомозі найменш розвиненим країнам:
а) БАГІ; б) МАР; в) МФК?
8. Яка з названих міжнародних валютно-кредитних установ надає кредити під певні політичні вимоги:
а) МФК; б) МБРР; в) ЄБРР?
9. ЄБРР розпочав свою роботу в:
а) 1944 р.; б) 1980 р.; в) 1991 р.
10. Чи вимагає МВФ у своєму статуті від членів цієї організації конвертованості національної валюти:
а) не вимагає;
б) вимагає за поточними операціями;
в) вимагає і за поточними, і за капітальними операціями?

Список рекомендованих джерел:

1. Алексєєв І. В. Гроші та кредит : навч. посібник / Алексєєв І. В. – Львів : Вид-во Львівської політехніки, 2017. – 312 с.
2. Банківські операції / за заг. ред. В. І. Міщенко. – К., 2004. – 705 с.
3. Банківські операції : підручник / за ред. А. М. Мороза. – Вид. 2-ге, випр. і доп. – К. : КНЕУ, 2002. – 476 с.
4. Васюренко О. В. Банківські операції : навч. посібник / Васюренко О. В. – К. : Знання, 2004. – 324 с.
5. Вешкин Ю. Г. Банковские системы зарубежных стран : курс лекций / Ю. Г. Вешкин, Г. Л. Авагян. – М., 2004.
6. Гальчинський А. Теорія грошей / Гальчинський А. – К. : Основи, 1998. – 415 с.
7. Гіл Ч. Міжнародний бізнес: Конкуренція на глобальному ринку / Гіл Ч. ; пер. з англ. А. Олійник, Р. Ткачук. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2001. – 856 с.
8. Глущенко С. В. Гроші, кредит, кредитний ринок : навч. посібник для студентів вищих навчальних закладів / Глущенко С. В. – К. : НАУКМА, 2015. – 203 с.
9. Гроші та кредит : підручник / за ред. Т. А. Говорушко. – К., 2015.
10. Гроші та кредит : підручник / М. І. Савлук, А. М. Мороз, І. М. Лазепко та ін. ; за ред. докт. екон. наук проф. М. І. Савлука. – 6-те вид. – К. : КНЕУ, 2011. – 589 с.
11. Гроші та кредит : навч. посібник / за ред. О. Л. Шелеста. – Х. : Вид. О. В. Бровін, 2014. – 267 с.
12. Гроші та кредит [Електронний ресурс] : підручник / О. В. Дзюблюк, Б. П. Адамик, Г. Р. Балянт [та ін.] ; за ред. О. В. Дзюблюка. – Тернопіль : ТНЕУ, 2018. – 892 с. – Режим доступу : <http://www.tneu.edu.ua/news/13792-vijshov-z-druku-pdruchnik-grosh-ta-kredit.html>
13. Гроші та кредит. Практикум [Електронний ресурс] : навч. посіб. для студ. спеціальності 051 «Економіка» всіх спеціалізацій / уклад. : Ю. О. Єрешко, М. М. Дученко, І. М. Крейдич ; КПІ ім. Ігоря Сікорського. – К. : КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2018. – 52 с. – Режим доступу : http://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/24907/1/groshi_kredit_praktikum.pdf
14. Деньги, кредит, банки : учебник / под ред. О. И. Лаврушина. – 15-е изд., стер. – М. : КНОРУС, 2016. – 448 с.
15. Дзюбик С. Д. Грошовий обіг : навч. посібник / Дзюбик С. Д. – К. : УАДУ, 2007. – 204 с.
16. Долан Э. Д. Деньги, банковское дело и денежно-кредитная политика / Долан Э. Д., Кемпбел К. Д., Кемпбел Р. Д. – СПб. : Оркестр, 1994. – 408 с.

17. Економічна енциклопедія : у 3 т. / відп. ред. С. В. Мочерний та ін. – К. : Академія, 2002. – Т. 3. – 952 с.
18. Економічний термінологічний словник-довідник / за заг. ред. С. А. Корнієнка, В. Я. Олійника. – Дніпропетровськ : ДДФА, 2013. – 460 с.
19. Загородній А. Г. Фінансовий словник / Загородній А. Г., Вознюк Г. Л., Смовженко Т. С. – 3-тє вид., випр. та доп. – К. : Знання, КОО, 2000. – 587 с.
20. Зянько В. В. Методичні вказівки до самостійного вивчення дисципліни «Гроші та кредит» / В. В. Зянько, І. М. Вальдшмідт. – Вінниця : ВНТУ, 2017. – 65 с.
21. Ільчук П. Г. Гроші та кредит : підручник / Ільчук П. Г. – Львів : Сорока, 2016. – 410 с.
22. Коваленко Д. І. Гроші та кредит. Теорія і практика : навч. посібник / Коваленко Д. І. – К. : Центр учбової літератури, 2011.
23. Колотуха С. М. Гроші та кредит : навчальний посібник / С. М. Колотуха, С. А. Власюк. – К. : Знання, 2012. – 495 с.
24. Комаринська З. М. Історія грошей / Комаринська З. М. – Львів : Львівський банківський коледж, 2008. – 230 с.
25. Конспект лекцій з навчальної дисципліни «Гроші та кредит» [Електронний ресурс] : навч. посіб. для студ. спеціальності 051 «Економіка» всіх спеціалізацій / уклад. : М. М. Дученко, Ю. О. Єрешко, О. А. Шевчук ; КПІ ім. Ігоря Сікорського. – К. : КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2018. – 108 с. – Режим доступу : http://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/24905/2/groshi_kredyt_konspekt.pdf
26. Корецька Н. І. Історія грошей та кредиту країн світу : навчальний посібник / Корецька Н. І. – Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2014. – 338 с.
27. Косова Т. Д. Центральний банк і грошово-кредитна політика / Косова Т. Д. – К. : ЦУЛ, 2011. – 465 с.
28. Круш П. В., Клименко О. Гроші та кредит : навч. посіб. / П. В. Круш, О. Клименко. – К. : ЦУЛ, 2010. – 215 с.
29. Кузнєцова Т. В. Гроші та кредит : навчальний посібник / Кузнєцова Т. В., Михайличенко Н. М., Кисельова О. О. – Краматорськ : ДДМА, 2012. – 207 с.
30. Лагутін В. Д. Гроші та грошовий обіг / Лагутін В. Д. – К., 1999. – 86 с.
31. Лекційний та презентаційний матеріал до вивчення дисципліни «Гроші і кредит» [Електронний ресурс] : матеріали для студентів 6.030503 «Міжнародна економіка» / Навчально-науковий інститут бізнес-технологій «УАБС» СумДУ. – Режим доступу : <http://banking.uabs.sumdu.edu.ua/index.php/ua/navchannya/matgolovna/item/lektsiinyi-ta-prezentatsiinyi-material-do-vyvchennia-kursu-hroshi-i-kredyt-3>
32. Луцишин З. О. Трансформація світової фінансової системи в умовах глобалізації / Луцишин З. О. – К. : Друк, 2002. – 320 с.

33. Мазур І. М. Гроші і кредит : навчальний посібник / І. М. Мазур, Т. Л. Гречук. – Івано-Франківськ : Симфонія форте, 2011. – 319 с.
34. Маркс К. Капітал: в 3 т. / К. Маркс и Ф. Энгельс. – Т. 23, гл. 3. – М. : Политиздат, 1960. – 906 с.
35. Матросова В. О. Гроші та кредит : курс лекцій / В. О. Матросова, П. О. Доуртмес. – Х. : НТУ «ХПІ», 2016. – 111 с.
36. Михайлов Д. М. Мировой финансовый рынок: тенденции и инструменты / Михайлов Д. М. – М. : Экзамен, 2000. – 768 с.
37. Мицак О. В. Фінанси, гроші та кредит : методичні вказівки і завдання до семінарських та практичних занять, самостійної роботи, тестові завдання / О. В. Мицак, М. В. Сороківська. – Львів : Видавництво Львівської комерційної академії, 2016. – 139 с.
38. Мороз Ю. Н. Вексельное дело / Мороз Ю. Н. – К. : Наукова думка, 1996. – 472 с.
39. Наумов А. Ф. Гроші та кредит : в Україні і міжнародній економіці (теорія, практика) : навчальний посібник / А. Ф. Наумов, В. Д. Швець. – Миколаїв, 2013. – 295 с.
40. Національний банк і грошово-кредитна політика : підручник / за ред. А. М. Мороза, М. Ф. Пуховкіної. – К. : КНЕУ, 2006. – 368 с.
41. П'ятак Т. В. Гроші і кредит [Електронний ресурс] : навч.- метод. посібник для самост. вивч. дисц. / Т. В. П'ятак, Н. О. Власова. – Х. : Видавець Іванченко І. С., 2016. – 182 с. – Режим доступу : http://repository.kpi.kharkov.ua/bitstream/KhPI-Press/24601/3/Piatak_Hroshi_i_kredyt_2016.pdf
42. Петруня Ю. Є. Непрофесійні суб'єкти ринку акцій України / Петруня Ю. Є. – К. : Знання, 1999. – 264 с.
43. Пуховкіна М. Ф. Центральний банк та грошово-кредитна політика : навчально-методичний посібник / М. Ф. Пуховкіна, Т. П. Остапишин, В. С. Білошапка. – К. : КНЕУ, 2010. – 312 с.
44. Руденко Л. В. Розрахункові та кредитні операції у зовнішньоекономічній діяльності підприємства : підручник / Руденко Л. В. – К. : Лібра, 2002. – 302 с.
45. Сазонець І. Л. Міжнародна інвестиційна діяльність : навч. посіб. / І. Л. Сазонець, О. А. Джусов, О. М. Сазонець. – Дніпропетровськ : Наука і освіта, 2002. – 178 с.
46. Семко Т. В. Гроші та кредит у схемах і таблицях : навчальний посібник / Т. В. Семко, М. В. Руденко. – К. : ЦУЛ, 2008. – 158 с.
47. Сисоєва Л. Ю. Гроші і кредит: у схемах і таблицях : навчальний посібник / Л. Ю. Сисоєва, К. Ф. Черкашина. – Суми : Університетська книга, 2014. – 245 с.
48. Скоков Б. Г. Гроші і кредит : конспект лекцій / Б. Г. Скоков, І. А. Краївська. – Х. : ХНАМГ, 2009. – 244 с.
49. Сміт А. Добробут націй. Дослідження про природу та причини добробуту націй / Сміт А. ; пер. з англ. : О. Васильєва, М. Межевікіна, А. Малівський. – К. : ЗАТ «ВІПОЛ», 2000. – К. 1. – Розд. 4. – 594 с.

50. Стахорська С. І. Тестові та практичні завдання з навчальної дисципліни «Гроші та кредит» / Стахорська С. І. – Х. : ХНЕУ, 2013. – 67 с.

51. Терес А. В. Стабілізаційні механізми сучасної грошово-кредитної політики ЄС в контексті входження країн Центрально-Східної Європи / Терес А. В. – К., 2012. – 212 с.

52. Україна і світове господарство: взаємодія на межі тисячоліть / Філіпенко А. С., Будкін В. С., Гальчинський А. С. та ін. – К. : Либідь, 2002. – 470 с.

53. Фінанси, гроші та кредит : підручник / Непочатенко О. О. та ін. – Умань: Соцінський, 2014. – 482 с.

54. Центральний банк і грошово-кредитна політика : збірник тестових завдань / укладачі : О. І. Копилук, Н. С. Кульчицька. – Львів : Видавництво Львівської комерційної академії, 2013. – 103 с.

55. Швець В. Я. Гроші та кредит : навчальний посібник / В. Я. Швець, Н. Ф. Єфремова, О. І. Чічкань. – Дніпродзержинськ : ДДТУ, 2015. – 301 с.

56. Шевчук І. Л. Гроші та кредит [Електронний ресурс] : курс лекцій для підготовки бакалаврів за спеціальністю 072 «Фінанси, банківська справа та страхування» / Шевчук І. Л., Близнюк Т. О., Близнюк О. П. – Х. : ХДУХТ, 2016. – 382 с. – Режим доступу : http://elib.hduht.edu.ua/bitstream/123456789/1564/3/%D0%B4%D1%83%D0%B1%D0%BB%D0%B5%D1%82KURS_GROSHI_CREDYT_10.pdf

57. Шлях України до економічної безпеки : матеріали наук.-практ. конф. – Х. : Національний університет внутрішніх справ, 2004. – 156 с.

58. Шнирков О. І. Європейський валютний союз : навч. посіб. / О. І. Шнирков, О. В. Кузнєцов, С. В. Кульпінський. – К., 2001. – 198 с.

59. Юрчишин В. Монетарні та валютні ризики країн з перехідною економікою : навч. посіб. / Юрчишин В. – К., 2000. – 215 с.

60. Ющенко В. А. Валютне регулювання : навч. посіб. / В. А. Ющенко, В. І. Міщенко. – К. : Знання, 1998. – 444 с.

61. Ющенко В. Гроші: розвиток попиту та пропозиції в Україні / В. Ющенко, В. Лисицький. – К. : Скарби, 1998. – 286 с.

Інформаційні ресурси:

1. Сайт Міністерства фінансів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.minfin.gov.ua>

2. Сайт Міністерства економіки України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.me.gov.ua>

3. Сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua>

4. Сайт Державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>

Навчальне видання

ЩЕТИНІН Анатолій Іванович

ГРОШІ ТА КРЕДИТ

Редактори: *Т. П. Дерев'янка, Л. І. Малигіна,
О. О. Смирнова, І. В. Орищій*
Комп'ютерна верстка: *О. О. Іщенко, Т. Г. Пунтус*

**Підписано до друку 30.10. 2019. Формат 60x84 1/16. Папір офсетний.
Ум. друк. арк. 10,19. Облік.-вид. арк. 9,06. Наклад 100 прим.
Замовлення № 128.**

**Дніпро: Університет митної справи та фінансів
(свідоцтво про видавничу діяльність ДК № 6198 від 24.05.2018 р.)
49000, м. Дніпро, вул. Володимира Вернадського, 2/4**